

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

POLİTİK MESENLİK ve HİCVİN KULLANIMI
ÜZERİNE ANALİZ:
NEF'Î ve ENGİN ARDIÇ ÖRNEKLERİ
ÜZERİNDEN
İKTİDARLA İLETİŞİM

ÖMER FARUK YAZICIOĞLU
2501111016

TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. ARZU KIHTİR

İSTANBUL – 2021

ÖZ
POLİTİK MESENLIK ve HİCVİN KULLANIMI
ÜZERİNE ANALİZ:
NEF'Î ve ENGİN ARDIÇ ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN
İKTİDARLA İLETİŞİM

Ömer Faruk Yazıcıoğlu

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu geç klasik dönemi şairi Nef'î ile vârisi modern Türkiye Cumhuriyeti (köşe)yazarı Engin Ardıç modellerinin kıyasıyla iktidar ve kültür kavramlarının stratejik devamlılığı incelenmektedir. İki sanatçı da, kültüre ait sembolik gücün başarılı taşıyıcıları olmalarının yanında, kurumsal kültür yapısının etkileyici hizmetkârları ve temsil memurları olarak, hiciv kapsamı altında benzer politik iletişim yeteneklerine sahiptirler. Nef'î'nin, "Sihâm-ı Kazâ" (Kazâ Okları) isimli mecmuadaki, Türk siyaset oyununun başat iktidar merkezlerine taarruzu ve hatta şahsî varlığı dahi, söz konusu iktidar oyuncularını arasına denge getirmek maksatlı bir başka kuvvetin oyuna eklenmesidir. İfade gücü ve müessir sosyal analiz kabiliyeti, Nef'î'yi besleyen köklerin Engin Ardıç'ın beslendikleri ile aynı olduğunu göstermektedir; velakin, bu kökler, modernitenin farklı grupları, cemiyetleri veya kitlelerin mutualistik unsurları ve kamusal ya da Pierre Bourdieu tasvirlerinde sınırları belirlenen sosyolojik alanlar tarafından yok edilmektedir. Muadil otoritelerin tekelindeki benzer kültür pratikleri ve karmaşık oyun ağlarının ortasındaki entelijansiyanın şekillendirilmesi asırlarca sürmüştür; insan sermayesinin kötüye kullanılması yahut harcanması anlamına gelen bu durum, farklı dönemlerde yetişen dâhileri, kültür kapitallerini yanlış kullanmaya sevk etmiştir. "Medya sahipliği" teması altında, farklı meselelerin analizi için, iki sanatçının birlikte resmedilmesi fikri istikametinde gidilmiştir. Arketip medium parçaları olarak kabul edilen artefaktler, muktedir isimleri üzerine kurulu yapıdan mürekkep sosyokültürel dokunun dominant unsurları hükmündedir: böylelikle, hiciv şiirleri ile taarruz amaçlı -argo ve küfür içerikli- beyanat dahi, metinlerarası bağ, ilişki ve mana bütünlüğü dahilinde, haberin konusu ve aktörü olarak veri sağlamaktadır. Metodik olarak, Teun van Dijk tarafından geliştirilen Eleştirel Söylem Analizi esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mesenlik, Sahiplik, İktidar, Hiciv, Humedium

ABSTRACT

**CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS OF
POLITICAL MAECENATE AND USAGE OF SATIRE:
COMMUNICATION WITH THE AUTHORITY
BY EXAMINING MODELS OF NEF’I & ENGIN ARDIC**

Omer Faruk Yazicioglu

This study examines the strategic continuity under the terms of power and culture, through the specific models of a poet, Nef’i from late classical era of the Ottoman Empire, in comparison to his successor, a contemporary writer/columnist Engin Ardic from modern Turkish Republic. Both artists, whom are the the most successful bearers of the symbolic power of culture, served the institutional culture dynamics effectively and used precisely the same political communication skills as powerful agents within the concept of satire. “Siham-i Kaza” (Arrows of Qada [meaning the performance of an action in its predetermined time]), the collection of Nef’i’s satirical poetry, was the written form of the act of attacking the leading power centers and even his existance’s equal to the balance of power in the Turkish political play. His strength in writing and efficient social analyse capability of gifted writer Engin Ardic has the exact same roots those provided Nef’i, though they are there to be vaporized by the mutualistic details of modernity and public spheres or Bourdieusian fields, given by different societies, spheres of influence, group, mob or grass roots. Complex acts of shaping the intelligentsia through the ages by the equivalent authorities and similarities of cultural practises led geniuses misuse their cultural capitals, which also means the misuse or sacrifice of the human capital, in different eras. In order to analyse problems within the boundaries of the theme “media ownership”, utilizing the image that contains both artists was necessary. Artifacts are accepted as archetypal medium fragments: not only the main elements of the sociocultural texture, but also the dominant remains of the sociopolitical centers of power drawn with and evolved into symbols. Thus, the intertextuality of satire poems and statements composed with offensive words, even slang and curse, were to be considered as datas of the news. The assumptions of Teun van Dijk’s Critical Discourse Analysis are the methodical ground of the study.

Key Words: Maecenate, Ownership, Authority, Satire, Humedium

ÖNSÖZ

“Politik Mesenlik ve Hicvin Kullanımı Üzerine Analiz: Nef’î ve Engin Ardıç Örnekleri Üzerinden İktidarla İletişim” isimli bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilimdalı’nda, Prof. Dr. Arzu Kihtir danışmanlığında, yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Türk medyasının son zamanlardaki seyri, tezin yazılması ilâ savunma arasında kalan evrede, tezde ileri sürülen fikirlerin teyidi ve sağlaması için elzem pratiklerin gözlemine ve ülkemizde garip muamelelere mâruz bırakılan, muarız çok, âkıbeti belirsiz ve yarını meçhûl, “büyüklük” pâyesi verilmiş şahıslara dahi -ilk anlamıyla- hayat hakkı tanınmayan ve unvan, büyük isimler ve muhtelif sıfat sahibi meslek erbâbı için bile bir hizbin, sekin veya tarikâtın, cemiyetin yâhut birilerinin, kitlenin arzularına uzak düşülen ilk anda, hakikâtte bahsi geçmeyen saygı ve sevgi gibi mefhumların reel karşılıklarının tezâhür ettiği ve insanın zorâkî bir münzevîliğe mahkûm edildiği “yazarlık” mesleğinin tecrübesine imkân vermiştir. Dürtü olarak “sâhiplik” konusu üzerine gidilmesi, benzer evcilleştirme süreçlerinden geçmiş ve gelecekteki insanların ortak dertlerinin vurgusudur. Ustalarım *Nef’î Ömer Efendi* ile *Ferhan Şensoy*’un nûr içinde istirahat etmelerini candan dilediğim azîz ve kıymetli ruhlarını en derin saygılarımla yâdeder, nâçiz çalışmamı Türk lîsânının yetiştirdiği bu güzel evlâtlarına ithafetmekten onur duyarım. Sayın Engin Ardıç ise, maatteessüf, vâroluşuyla, artık, -yalnız ve ancak- ibret alınacak ustalar arasındaki yerini hoyratça muhafaza eder hâliyle, sanatı aşağı çeken kadîm sürüklenişlerin ve tanınmaz bir sûretin, sanatkârın kendisini taşıyamaz oluşunun hazîn bir örneğidir.

Araştırmanın yapılmasında payı olan iki değerli ismi bâhusus anmak isterim: Varlığı öğrenmeye açık herhangi bir insan için ilham kaynağı ve entellektüel tavrı, stili, derinliği ile hem derslerinde ve hem de sohbetlerinde muhatabının zihninde yeni ufuklar açan, akademik câmiamızın gerçek akademisyenlerinden, fakültemizin, üniversitemizin büyük kıymeti, hocam sayın Prof. Dr. Nurdoğan Rigel’e... ve kendilerini tanıdığım ilk günden itibaren eğitimim süresince beni yüreklendiren, öğrencisinin -konu seçimi de dâhil olmak üzere- hür irâdesine hürmetkâr, samimiyeti ve nezâketi ile en büyük şansım, çalışmamın aslî istinadgâhı, hâmisî değerli danışmanım, hocam sayın Prof. Dr. Arzu Kihtir’e minnettârım.

Hemen herşeyin ve herkesin aksine, hâdisâtın ve hattâ hayâtın akışına ters istikâmette ilerleyen -kavgacı ve inatçı- evlâtlarını dâimâ destekleyen kıymetli Annem Süheyla Aykaç Yazıcıoğlu ve kıymetli Babam Mehmet Sadettin Yazıcıoğlu, teşekkürlerin en muazzamını borçlandığım insanlardır.

Âilem saydığım mütevâzı topluluğun efrâdına, nazıma katlanan dostlarıma, mevcûdiyetleri ile yalnızlık hissimi bir nebze dindiren pek kıymetli Kardeşlerim Emir Furkan Yazıcıoğlu'na, Ferhat Salman'a, C. Ozan Çakır'a ve Ceren Hamurcuoğlu Asaad'a müteşekkîrim.

Eserlerine ruhlarını veren, hakikâtin ifâde edilmesi uğrunda târifsiz acılara, haksızlıklara cansiparâne katlanan büyüklerimize, hürriyet alevlerinin bâkî kalmasını sağlayan ve hayat hakları gasbedilse dahi öldürülemeyen-ölümü yenen, usta ve ilham saydığım -zamanlar ve zeminler üstü- üstadlara hudûdu olmayan şükrânımı arzederim. Vârolsunlar; *vârolduklarını bilmek bile güzeldir...*

Zihnime zarîf bir nakış edâsiyle işleyen bayrağımız Türkçemizi her nefeste, seste en az bendeniz kadar aşkla dalgalandıranlar ile tarih boyu onları muhafazaeden yegâne sancaktârımız-ocağımız, gölgesinde farklı bir ton olarak şahsıma Kök-renk bir mâvilik açan, azîz Türk Ordumuza bin teşekkür...

İSTANBUL, 2021
FÂRUK YAZICIOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN SERMÂYESİ ve HİKÂYENİN EVRİMİ

1.1. Hâne Allegorisi: Evcil Sanatkâr ve Maecenas	30
1.1.1. Romanesk “Sâhiplik”	52
1.1.2. Kapital ve İktidar Âletleri	62

İKİNCİ BÖLÜM

BATI-DOĞU EKSENİNDE TÜRKÇE

2.1. Pax Turcica Dokusu	103
-------------------------------	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUMEDIUM

3.1. Nef’î – Engin Ardıç Modellemesinde Muktedir Sûretlerin Şerh/Analizi	108
---	-----

SONUÇ	132
KAYNAKÇA	137

GİRİŞ

Türkçe iletişim pratiklerinin evrimi incelendiğinde en dikkat çekici konunun politik iletişimin metamorfozu olduğu görülecektir.

Bir fikre veya birtakım sözlere, *bir şeylere inanmak*, insanlık tarihini aşan vakıalardandır ve günümüzde dahi rağbet gören eylemdir. Hiçbir tarih döneminde olmadığı kadar kalabalık bir insan nüfusunu barındıran modern dünyada her zamankinden yoğun halde ve aslolan, işbu devasa kütlenin şekillendirilmesidir; ki medya olgusunun asli vazifesi, faaliyeti ve ticareti de bu olmuştur. Söz konusu ticaret, hürriyet ve demokrasi gibi ideaların kullanıldığı zihni filtrelerden süzülerek aktarılan beyanat yanında, yardımcı fikir hareketleri ile kitlelere benimsetilen muhtelif pratikler üzerinden ve kisveler ardında yapılmaktadır. Bu süreçte, gücü elde etmek isteyenlerin kendi gayelerine uygun düşen farklı fakat nitelik olarak benzer -ve belki aynı- “hyperreality fanusları” yaratmak planları ve insan zihinlerine sabitlenecek bir imaj üretme hamlesi ile, özellikle medya kanallarına yerleştirilen güvenilir memurlar, ajanlar yahut araçlar vasıtasıyla hükmetmeleri de yalnız çağımıza ve günümüze has bir strateji değildir.

Sanat ve estetik, insanlarda hayranlık yaratan, onları adeta büyüleyen bir maniveladır. O manivela kullanıldığında birçok engeli, olumsuzluğu ve güçlüğü aşmak ihtimali kendiliğinden belirecek ve artacaktır. Sanat, olumsuzlukları konu edildiğinde bile, insanlara umut verir veyahut vermelidir. En pesimist sanatçılar bile, eserlerinde -hiç değilse- neyin, nasıl olmaması gerektiğini vurguladıkları tespitleri ile kitlelere kendilerince bir rota çizmektedirler.

Propaganda araçlarının özellikle çağımızda her an artan nüfuz alanı ve farklı suretleri ve fonksiyonları, kitlelere hükmetme veya insanları, muhtelif konularda telkinle, yönlendirme amacı ve iddiası taşıyan gerçek veya tüzel kişiler için, deyim yerindeyse, savaşılabacak yeni cepheleler açmaktadır. Bu tür bir savaşta kendine en fazla destekçiyi bulacak ve en güçlü mevzileri kazanacak olanlar, şüphesiz ki, sanatsal üretimin asli unsurları olan aktörleri kendi saflarına katanlar olmuştur ve olacaktır.

Çalışmada adedi fazla olan hipotezlerden en mühimi, insanların -temelde- manevi ihtiyaçlarının karşılanması için üretim yapan kültür müesseselerinin doğumlarıyla birlikte, zamanla, insanların temel ihtiyaçlarından birine dönüşerek maddi ihtiyaçları arasında da yer alması, -çeşitli yapısal farklılıklarla dahi olsa- asli vasıflarını koruyarak, süreklilik ve hatta vazgeçilmezlik kazanması halidir. Dolayısıyla, manevi ihtiyaçların analizi önplandadır.

Problem olarak algılanan yapının analizinin kaynağında iktisat değil, kültür vardır. Üstelik, ifade edildiği üzere, insanın maddi ihtiyaçları, manevi ihtiyaçlarını ve manevi ihtiyaçları da maddi ihtiyaçlarını belirleyen, şekillendiren ve -bir ölçüde- kapsayan karmaşıklığıdır.

Araştırma, politik iletişimin temel dayanaklarının başında gelen asli unsurun, kitleleri etkileyen sanatkar ajanlar olması ve bunun hem dünyadaki ve hem de Türkiye’deki tarihi devamlılığının, zamanın ruhu ile transformasyona, bazense -uygun düşecek tabirle- mutasyona uğramasına rağmen, kullanım şekilleri ve amaçları coğrafyalara göre değişmekle birlikte, fonksiyonel olarak aynı kaldığı iddiasının farklı bir model ile ispatı üzerine kuruludur.

Teoride ve pratikte, politik organizasyon oyununun temelinde *hikaye* vardır. Kurumsal iletişim pratiklerinin yegane amacı, kitlenin şekillendirilmesidir; bu ikna süreci, farklı yerlerde ve farklı zamanlarda, farklı teknikler kullanılmakla birlikte, temelde, çok taraflı bir alışveriş olan *hikaye anlatmak* fiilinden ibarettir. *Mesaj*, hikaye olarak kabul edildiğinde, mesaj aktarıcısı da hikaye anlatıcısına evrilir: her eser, bir hikayedir.

Herhangi bir kültürün sosyal dinamiklerinin analizinin mümkün olabilmesi için söz konusu lisana hakimiyet esastır. Lisan, canlı bir organizmadır; şahıslar hem onu şekillendiren ve hem de onun tarafından şekillendirilen asli unsurlar olarak, bu organizmanın uzantıları, canlı parçalarıdır. Carl Gustav Jung, *Faust* isimli eserin “bir Alman’dan başkasının yazamayacağı” iddiasını ileri sürerken, eseri,

J. W. Goethe'nin *doğumuna* yardımcı olan bir *sembol* olarak değerlendirmektedir.¹

Friedrich Schlegel, *Fragmanlar*'ında *hikaye anlatıcısı* için “[sanatçı] olarak adlandırdığımız kişilerin çoğu, aslında doğanın sanat eserleridir” demiştir: “Her ulus, gösteri sahnesinde yalnızca kendi suretine uyan bir ortalamaı görmek ister; [bu yüzden] kişi, onlara *kahramanların, müziğin ya da aptalların en iyisini* vermelidir.”²

Walter Benjamin'in “Hikaye anlatıcısı”, burjuva toplumunun hizmetkarı, kapitalist üretimin ve kaotik kültür endüstrisinin dışında, geleneksel aura algısına paralel şekilde ilerlemektedir. *Hafıza* ile *ritüeli* kaynaştıran bir yapıdadır. *Anlatıcı* ile hikayenin anlatıldığı kişi, *yalnızlıklarını paylaşmakta* ve nihayet, bu ilişkiden atasözlerinde ve deyimlerdeki, *konsantre* bir *tecrübe ağı* ortaya çıkmaktadır.³

Sanat, direkt olarak insan ruhuna hitabeden, allegoriye hakim kişilerin iletişim kurabildiği ve ancak onlar tarafından anlaşılan bir lisandır. Mesaj ile tasvir edilenin, mesajın gönderildiği kişinin zihninde belirmesi, sembolizm ve metafor katmanları yüklenerek kullanılan lisanın anlaşılması ile mümkündür: Mesajı meydana getiren *parçalar* (fragment) toplamını zihninde birleştirecek donanımı olmayan insan, potansiyeli ve zeka düzeyi ne olursa olsun, mesajı anlayamayacaktır. Sosyal realite ile sanat eserleri tezat teşkil etmektedir: Burjuvazi tarafından *gladyatör* rolü verilen *sanatçı*, *hayatta kalabilmek*, *varolabilmek* için kendine bir hayat alanı açmaya çalışırken, kitlelere dönük ticari pratikler geliştirmesi sebebiyle, şekli algının kırılıp ters çevilerek, “*şiir*, roman, tiyatro” yerine “*tiyatro*, roman, *şiir*” sıralamasına evrilmesi ve bu arada sanatın, saygınlığını ve hatta niteliğini kaybetmesi şeklinde *çift taraflı* kritik bir ayırım noktasına vardığını savunan Pierre Bourdieu, *yazarların* “geniş okur kitlesine” açılarak gözden düşme ve kazanç elde etme cesaretini

¹ Carl Gustav Jung, **Ruh: İnsan, Sanat, Edebiyat**, Çev.: İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2017, s. 138: “[Eserin] ortaya çıkış süreci şairin yazgısı olur ve psikolojisini etkiler. *Faust'u yaratan Goethe değil, Goethe'yi yaratan Faust'tur.* [...] çok bilindik bir şeyi işaret eden bir alegoriyi değil, her Alman'ın ruhunda dipdiri yaşayan ve Goethe'nin doğumuna yardımcı olduğu bir şeyin ifade edilmesini kastediyorum.”

² Friedrich Schlegel, **Eleştirel Fragmanlar | Felsefi Aforizmalar**, Çev.: Kerem Duymuş, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2018, s. 23.

³ Walter Benjamin, “The Storyteller: [...]”-18., Ed.: Dorothy J. Hale, **The Novel: An Anthology of Criticism and Theory 1900-2000**, Blackwell Publ., 2006: VII. Bölümde, ilk Grek hikaye anlatıcısı Herodotus'un Psammenitus hikayesinden öğrenecek çok şey olduğunu anlatır: eşyanın *tabiatı gereği*, “enformasyon” henüz taze iken yaşamakta, o *ânı aşamayacağı* için derhal aktarılması elzemdir, diğer taraftan *hikaye* başkadır ve tükenmemektedir.

göstermelerinin elzem olduğuna kanidir.⁴ Bourdieu için dil bir *güç* sembolüdür*: Enerjinin farklı formlara dönüşmesi gibi, *kapitaller* de farklı güç formlarına evrilmektedir ve bunların kullanılması için en fonksiyonel *enstrüman*, dildir. Dilin kullanımı bile, başlıca bir güç ve *statü* göstergesidir ve *sınıf* veya *tabaka* ayrımı mevzuunda etken olabilir: *dil*, zihni, zevkleri ve mensubiyetleri, nihayetinde seçimleri ve hayat pratiklerini belirleyen, *kalıplar* oluşturan bir araçtır.

Lokal bir güçten, zamanları aşan politik bir fenomene -ve hatta bir fetiş objesine- evrilen *Roma* politik organizasyonunun temel motivasyonunu, Batı-Doğu eksenindeki farklı sosyal genetiklerdeki devlet örgütlenmelerinde ve dinamiklerindeki etkisini ve kurumlara sirayet eden zihniyetini anlamak, antikiteden moderniteye, evrilen politik iletişim kültürünün hakiki karşılıklarını ve sonrasında, benzerlerinde ve muadillerinde neye evrildiğini kavramsal çerçeveye oturarak, medya tüketiminin değişmez parametresi olan fikir hürriyeti ve “medya sahipliği” kavramlarına dair sorulara cevap aranmaktadır.

Hayatta kalma ihtiyaçlarının pratik ve reel karşılıklarını kritik zamanların mühim suretleri olan şahıslara ait medyaya dair materyal, politik itikatlarına göre şekillenen insanların medya tüketimi ihtiyaçları dahilinde, hem *aktör* ve hem de *haber*in kendisidir. Propaganda ihtiyaçlarını karşılayan bir sosyal organizasyonun evriminin başındaki orijinal ve ideal versiyonu ile zamanla, yeni hayat pratiklerinin, farklı şehirlerin ve lisanların kavramları arasında yaşamaya devam ederken yeniden şekillenen metamorfozun-yeni bir forma kavuşan hybrid hikaye anlatıcılığının ne olduğunu tasviri, şahısların kimlikleri teması kapsamında da anlaşılabilecektir.

Deneyssel bir çalışma olan araştırma, özellikle modernitenin hayatiyetine, kaotik ve girift ortamına benzer şekilde hazırlanan, giriş ve sonuç kısımları hariç, üç bölümden oluşmaktadır:

⁴ Pierre Bourdieu, **Sanatın Kuralları**, Çev.: N. Kâmil Sevil, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.

* Filozof Martin *Heidegger* de benzer yöndeki kanaatini, “insan, lisanın efendisi ve şekillendiricisi olarak hareket etse de, aslında *lisan*, *insanın efendisi* olarak hâkim olduğu alanı korumaktadır.” vecizesiyle ifâde etmiştir.

“*Hâne allegorisi*” temalı ilk bölümde, “*politik hayvan*” ihtiyaçlarından zihni şekillendirme frekansında yayın yapan kurumsal yapının hangi maksatlarla bina edildiğinin anlaşılması için, orijin noktasındaki tarihi materyalin felsefi analizi yapılmaktadır. Antikiteden moderniteye miras kalan tarihi devamlılık ve Batı-Doğu kültür eksenini sınırları içinde, kavramların mana derinlikleri konusunda açıklamalara başvurulmuştur. Sembol niteliğindeki tarihi öğeler, bulgular ve yapılar irdelenerek, geleceğe aktarılan ve yapısal dönüşümler, sosyal entegrasyonlar sonunda yeni ve özgün problemlere evrilecek ve başka kültürlerle ihraç edilecek kurumların varlıkları ve manaları araştırılmıştır. Modern dönemde meşruiyeti sorgulanan ve anlam karşılıkları konusunda fikir birliği dahi kalmayan birtakım müesses mekanizmaların yahut dinamiklerin, mevcut hallerine ve pozisyonlarına tarih ve sanat perspektifinden bakılmaktadır. Böylelikle, araştırmadaki modellemenin neden yapıldığı, aralarında asırlar olan iki farklı edebi ismin hangi amaçla aynı örnekleme tabii tutulduğu, yaşadıkları dönemlerdeki yapısal benzerlikler ve şahısların tavırlarındaki paralellik ve farklılıklar, şahsiyetleri, kişilik özellikleri, hayat pratikleri ve eserleri incelenerek, tezin, hangi temel yaklaşım üzerinde şekillendiği açıklanacaktır. Lisan ve ifadenin, kariyer ve hayat inşasında, fertlerin ve kitlelerin şekillenmesinde ne denli yer tuttuğu da vurgulanmaktadır.

Tez dahilinde kelimelerin isimlere, idollere ve sembollere, nihayet bunların geçen zamanla müesseselere evrilmesinin tesbitine de büyük ehemmiyet verilmiştir. Kavramsal çerçeve temel perspektif dahilinde netleştirilirken, vurgulanması gerekli olan bir diğer konu da paradigmadır: Söz konusu yapının sağlam şekilde kurulması için, konunun geniş çerçevede algılanması gerekli görülmüştür. Şüphesiz ki, tezde ileri sürülen fikirler aynı zamanda Türk milli özellikleri, devlet gelenekleri ve kültürüne ile Türkçe’ye ait hususları aydınlatma amacı taşımaktadır; bu sebeple, kullanılacak metod da teoride ve pratikte tezin ruhuna en uygundur. Değişen sanat ve sanatçı algısının, iktidar yapısı ve politik kadroların bu kesim ile ilişkisinin, -özellikle söylem (yahut ifade) üzerinden gidilerek- modern Türkiye’ye geçişte kendine nasıl bir alan açtığı incelenmiş, yapısı bozulan müesseselerin Türkiye’deki sosyal yansımaları analiz edilmiştir.

“*Humedium*” temalı son bölümde ise, kendini gerçekleştirme arayışının bir diğer cephesi ve sureti, başka bir Roma replikası olan Osmanlı İmparatorluğu payitahtı Konstantiniyye’deki yerli hane ihtiyaçlarına dönük, modern “Bâb-ı âli” pratiklerine yön veren fikri hareketlilik esası dahilinde analiz edilmiştir: Türkçe’nin primitif medya formları kalıplarını aşarak, ideal formun en sofistike şekilde kullanıldığı klasik dönemdeki ihtiyaçlar esasta aynı kalmış, neredeyse hiç değişmemiştir. Burada felsefi bir arayış yahut iştaktan ziyade; yegane motivasyon, hayatta kalma refleksi ve içgüdüğü olarak belirlemektedir, ki bunu, iletişim pratiklerindeki motiflerden sembollere, muktedir tipinden ve üsluptan, aktörlerin etkileşimine dek her parametrede görmek mümkündür. Türk habercilik-gazetecilik ya da medya faaliyetleri, Türk sanatının zirve noktası olarak kabul edilen faaliyetler toplamının asli unsuru ve temel pratiği olan, şiirin metamorfozudur. Bu önermeye göre, köşeyazısı şiirdir. Yazara (şaire) dair (ve has) karakteristik öğeler taşıması hasebiyle, şahsi tecrübelerden ve gözlemlerden mürekkep bir veri aktarımı söz konusu olduğu kadar, dönemin hakim dokusuna ait kesitler sunulması da haber değeri taşımaktadır ve metin kesitleri, sosyopolitik ve sosyokültürel dokuya dair materyaller ve şiir fragmanları olarak, bir müze içindeki artefaktler kabul edilmiştir.

Çalışmanın temel hipotezi, mesaj iletme niteliğini haiz her şeyin bir medya formu olması ve mesajın karakteristik özelliklerini taşıyan parçaların bütünü temsil etme özelliği taşıdığı iddiasıdır: *Sihâm-ı Kaza*’dan alıntılanan tematik hiciv başlıkları dahilinde, aynı anda hem -sosyal dokuyla etkileşime geçen- bir aktör ve hem de bir hikaye anlatıcı olarak Engin *Ardıç*’ın perspektifinden ve ilişki kurduğu kişiler-isimler-muktedirler üzerinden geçilerek, Türk sosyopolitik dokusunun kesitlerinde, *Akşam* gazetesi yazılarının sınır ve temel kabul edildiği dönemdeki siyasal ve kültürel *oyun* incelenmektedir. İnsan ihtiyaçları, bu ihtiyaçlara sahip insanlar gibi evrim geçirerek, zamana ve zemine adapte olmakta ve asli ihtiyaç parametresi “hayatta kalmak” gayesiyle mutasyona uğramaktadır. Günümüzün dominant sosyoekonomik yapısı gereği, kapitalizmin hakim olduğu burjuva toplumunun bir uzantısı olmak kadar, Engin *Ardıç*’ın sosyal meselelerin tahlilinde kullandığı terimlerin ve zihin dünyasına yön veren paradigmanın daha net idraki için

Marxist terminolojinin kullanılması, sosyolingüistik bir seçimdir; modellemede kullanılacak kavramlar ve metodik yaklaşımla ilgili açıklamalar da aynı temelde yapılmıştır. Teorinin pratik versiyonunun nispeten kısa tutulduğu farkedilecektir, bunun en mühim sebebi: *Eleştirel Söylem Analizi* (ESA), sosyopolitik bir analiz olarak, temelde “*söylem, idrak, cemiyyet*” kaidesine oturmakla birlikte, -teorisyenlerinin ifadeleriyle- “tam ve mükemmel bir analiz sistemi değildir,” zira “*kısa bir paragrafın herşeyiyle eksiksiz bir analizi için, aylarca uğraşılması ve yüzlerce sayfa tüketmek mümkündür*”. Dolayısıyla, “ESA çalışmasında başarılı bir analiz için ‘amaca uygun’ yapıların seçilmesi zorunludur.”⁵

ESA, metin-bağlam, olarak metin ile metnin dışında kalan ve mesajın iletileceği kişinin zihninde oluşturulacak imajinasyonundaki mesajı anlamak ve anlamlandırmak kaidesi üzerine kuruludur. “Güç, kontrol ihtiyacıdır;” bu şekilde, bir sosyal organizasyonda, başat unsur olan etkileşim halindeki fenomenler ve diğer unsurların hakimiyet yahut tahakküm* esas alınmaktadır.⁶ Çalışmada, bu noktadan hareketle, fikir verecek ölçüde *şahıs kesitleme* yapılmıştır.

Araştırmada temel perspektife istinad eden paradigmayı oluşturan kavramlar üzerinde durulmuştur. Geleneksel ve köklü müesseselerin temel fonksiyonlarını koruyarak farklı formlara evrildiği gösterilmeye çalışılırken, bunların nasıl ve niçin olduğunu açıklamak konusunda birtakım teorik dayanaklar üzerinde kalarak hareket edilmiştir. Moderniteye ait sosyal yapıların, ulusal ve uluslararası *ağlar* (network) ve yekpare *örgütlenmeler* ile insanların zihinlerinden geçerek hayatlarının en basit pratiklerine dek ulaşan algı filtrelerinin mucitleri olan *müesseseler* ve *şahıslar*, geçmişin derinliklerinde son derece berrak haldedir.

⁵ Ruth Wodak & Michael Meyer, **Methods of Critical Discourse Analysis**, London, Sage Publications, 2001, s. 95-96; Teun A. van Dijk, “Principles of Critical Discourse Analysis”, **Discourse & Society**, vol. 4, no. 2, 1993, s. 249–283. JSTOR, www.jstor.org/stable/42888777, (Çevrimiçi), 01 Şubat 2021.

* “Söylemin, (muhtelif eşitsizliklerin kaynağı olan sosyal gücün elitler, kurumlar ya da gruplar tarafından uygulanması mânâsında) tahakkümün (yeniden) üretimindeki ve meydan okumadaki rolü.”

⁶ **Ibid.**

Son bölümde iki yazar tarafından hedefe alınan farklı isimler üzerinden, iki farklı Roma replikasında beliren monden dokuya dönük ve farklı dönemlerde yazılmış metinler seçilerek, seçilmiş iki model sanatçıya ait üslup paralelliği kadar, iletişim tekniklerinin gelişmesine rağmen mantalitenin ve hatta içeriğin ve tiplerin aynı kaldığına işaret edilmektedir. Bölümde, çalışmanın teorik altyapısının pratik uygulaması kısaca gösterilmektedir: Milli bir iletişim pratiğinin varlığının ispatı, ithal müesseselerin millileştirilmesi sürecinin analizi için yabancı kaynaklardan yararlanılırken, başta Max Weber'in patrimonial devlet yapısının, Walter Benjamin ve *Frankfurt Okulu*'nun felsefi düşünce sistematığının, genel olarak ise Batı müesseseleri ve hayat pratiklerinin filtresinden geçerek yakalanan sosyokültürel ve politik arayışların araştırmaya nasıl bir dayanak teşkil ettiğine değinilmektedir. Bourdieu'nün güç modelinin ortasında kalan bir sanatçı üzerinden, modernite ve ehlileştirilmiş *-postmodern hayvan* olarak- yeni insanın iletişim aygıtları vasıtasıyla şekillendirilmesi noktasındaki görüşlerinin araştırma konseptindeki fonksiyonu da açıklanmaktadır. Bu perspektife sadık şekilde, medya sahipliği fikrinin, fikir ve ifade hürriyetinin ve hatta hürriyetin kendisinin ve halk iradesi ile demokrasinin varlığının da takriben dört asırlık bir zaman düzlemi dahilinde kıyaslamalı olarak irdelendiği metin ve söylem çözümlemelerinde, Teun van Dijk'ın Eleştirel Söylem Analizi metodunun İnceoğlu ve Çomak uygulaması temel alınmıştır.

Hakikatte, insanın bildiği her şey, bütünü temsil eden parçaların yorumlarıdır. Araştırma dahi bu haliyle, işbu hipotezin naçiz bir örneğidir; esasen çok daha *geniş* bir *kompozisyonun* kompakt *bir kısmı*, bütünün karakteristik bir parçasıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN SERMÂYESİ ve HİKÂYENİN EVRİMİ

Hikaye, insan tarafından taşınır ve insanın taşıyıcısı hikayedir. Söz konusu geçişlilik, hayatın algılanması ile devamlılığı konusunda birlikte hareket etme saikli organizasyonların benzer vasıfları olmasına, hatta hikayelerin temelde aynı kalmasına sebep olmakla beraber, hikaye aktarımında kullanılan aletler zamana, mekana ve lisana göre farklılık göstermiştir ki, hikayeleri de, insanları da farklı kılan temel özellik, işbu birlikteliklerdeki inanç ve vizyon ortaklığı, motivasyonlardaki insani benzerlikler ve başkalıklardır.

Reuters, *Rembrandt* van Rijn tarafından XVII. asrın ilk yarısında yapılan ve Amsterdam’da *güvenlikten sorumlu* ekibin tasvir edildiği, *Gece Devriyesi* (“*De Nachtwacht*”) isimli resmin Rijksmuseum’da bir *yapay zeka* tarafından restore edildiğini⁷ ve bilinen versiyonunun taşınma esnasında dört tarafından kesilmeden evvelki orijinal halinin nasıl olduğunun yeni sergide görülebileceği haberi ile duyururken, birkaç hafta sonra *New York Times*’da yayımlanan bir makalede, başka bir Michelangelo’ya gerek olmadığı iddiasının savunulduğu bir röportajda, *Michelangelo* muadili “ABB2” isimli robotun *beyni* olduğunu ifade eden teknisyen, geleneksel metodların İtalyan mermer heykeltiliğinin kurtuluşunu bu yeni sinerjide bulmaktadır.⁸

Ölümünün üzerinden geçen onlarca sene sonra “*American Idol*” isimli programda Celine *Dion* ile düet yaptırılan Elvis *Presley* örneğinde yahut *Tupac-“2pac”* ismiyle bilinen rap performansısındaki gibi, Michael *Jackson* da *Billboard* dergisi için düzenlenen bir organizasyonda, birtakım eski demo ve yayınlanmamış kayıtlarının kullanılmasıyla üretilen “*Xscape*” albümü ile yeniden Amerikan müzik listelerine dönmüş, ölümünden sonra dahi kazandığı para ve başarı hesaplanınca,

⁷ Toby Sterling, “Rembrandt’s ‘Night Watch’ on display with missing figures restored by AI”, **Reuters**, (Çevrimiçi), <https://www.reuters.com/lifestyle/rembrandts-night-watch-display-with-missing-figures-restored-by-ai-2021-06-23>, 14 Temmuz 2021.

⁸ Emma Bubola, “‘We Don’t Need Another Michelangelo’: In Italy, It’s Robots’ Turn to Sculpt”, **The New York Times**, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/2021/07/11/world/europe/carrara-italy-robot-sculptures.html>, 14 Temmuz 2021.

Vulture’da, *yaşayan* ve *ölü* Jackson kıyası yapılan bir makalede, adeta sanatçının hayatta olmasının pek gerekmediği kanaati vurgulanmaktadır.⁹

Söz konusu yapaylık, Stanley Kubrick’in “2001: A Space Odyssey” filmindeki “HAL 9000” karakterini çağrıştırmaktadır: Aktör Douglas Rain’in seslendirdiği HAL, hikaye ilerledikçe ölen ve öldürülen bir *insan replikasına* evrilmektedir. Filmin açılış sahnesinde mağaralarına sığınmış primatların alet kullanmayı öğrenmeleriyle başlayan süreç ve modern insanın aletleri arasında yer alan *yapay bir insansının*, taklit ettiği varlığa evrilmesi sonrasındaki etkileşiminin de anlatıldığı filmde, *Anlatıcı Kubrick*, insan ırkına ait varoluşsal sorular sormaktadır.

Hikaye anlatıcılığı tekniklerinde vurgulanan *altı çeşit hikaye* (senaryo) Andrew J. Reagan’ın çalışmasında yine bir yapay zeka ile teste tabi tutulmuştur: Koleksiyondan seçilen 1327 adet İngilizce hikayede kurulan olay örgüsü ve duygusal kırılmaların, üç farklı metodla değerlendirilmesi sonucunda, anakarakterin (protagonist) *varoluş mücadelesi* (rise-fall) eksenindeki tecrübelerin aktarılması olarak özetlenmektedir.¹⁰ Alman lisanında “Bildungsroman” olarak tasnif edilen edebi türdeki gibi, karakterin tecrübe ederek aktardıklarını, tüketiciler şahsen deneyimlemeseler dahi, örnek almaktadırlar; zira insan, *bedeniyle* ve *varoluşuyla* hikaye aktarabilir bir canlıdır.

Covid-19 sürecinin 2021 senesi dahilindeki seyri dahi, ilk anlamda *canlı* kategorisinde olmayan bir virüsün, hayatta kalmak refleksiyle mutasyon geçirerek, *farklı formda yaşamak* iradesinin ispatıdır. Şüphesiz, daha *gelişmiş* canlı formları hayatta kalmak için çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak pratikler geliştirecektir. Charles Darwin, *On the Origin of Species* isimli çalışmasının, *Vâroluş Mücadelesi* (The Struggle for Existence) temasını işlediği bölümünde -kendi deyimiyle-

⁹ Geeta Dayal, “The Michael Jackson Hologram Proved That the MJ Industry Doesn’t Actually Need Jackson to Survive”, **Vulture**, (Çevrimiçi), <https://www.vulture.com/2014/05/michael-jacksons-hologram-the-phantom-menace.html>, 14 Temmuz 2021: “Slave to the Rhythm” şarkısı ile sahneye konulan M. Jackson personasının hayatta olduğu son dönemleri düşünüldüğünde, şahsî probleminden arınmış versiyonu kendisi ve *herkes için* daha iyi bulunmaktadır. Kendisinin de albümdeki *Xscape* şarkı sözlerinde geçen *kaçmak* istediklerinin listesi kontrol edildiğinde, sanatçının beklentileri ile tuhaf ilişkilerinin ve arayışının tasviri ironik bir hâl aldığı savunulabilir.

¹⁰ A.J. Reagan, et al. “The emotional arcs of stories are dominated by six basic shapes”, **EPJ Data Sci.** 5, 31, (Çevrimiçi), doi.org/10.1140/epjds/s13688-016-0093-1, 15 Temmuz 2021.

metaforik olarak, *ortak hayatın başarısının*, birbirlerine bağımlı bireylerin hayatta kalması kadar *dölün aktarılmasında* gördüğünü ifade eder.¹¹ Bu, *hayvani* ve *iptidai* pratik, içgüdüsel bir faaliyettir. *İçgüdü*, Pierre Huber tarafından gözlemlendiği üzere, arılara petek yaptırdığı gibi, bazı karınca türlerini *köle kullanmaya* itmektedir.¹² İnsana has ve onları özel kıldığı düşünülen birtakım özellikler, sinekten ahtapota, artık varolmayan dinazor, mamut gibi canlılardan keşfedilen yeni türlere, muhtelif hayvanatta görülmekle birlikte, kendi bedenlerini engelleri aşmak için kullanan, yaşam alanları inşa eden karıncalar oldukça farklı canlılardır: Dokumacı Karınca kılık değiştirebilmekte, kolonilerini kurtarmak için kendilerini feda eden karınca türleri¹³ dışında, Hint Sıçrayan Karıncası (*Harpegnathos saltator*) gibi, *beyin ebadını* değiştirerek enerji tasarrufu yapan ve hormonal yapısı ile birlikte organizasyondaki konumunu değiştiren ve “*Kraliçe*” olan karınca türleri dahi vardır.¹⁴

Yakın dönemde yayınlanan bir makalede, beyindeki bağlantısal yapının, insanın estetik algısındaki rolü ve bedendeki fizyopsikolojik tepkileri ile doğrudan ilgisi olduğu savunulmaktadır:¹⁵ Kalp atışının farklılaşmasından ağlama, hiyerarşik bir *saygı* veya *ürperme* (goosebumps) gibi hislerin varlığı, “tecrübeye açık olma ve müziğe aşinalık” duygusal reaksiyon sebepleridir. Ürperme ile ifade olunan hissin, *insana evrimden* kalan hayvansal bir beden tepkisi, yahut bedendeki iptidai bir tepki olduğu da açıktır; zira entellektüel bir aktivite ardından gelen bedensel reaksiyon, hakikatte sıcak-soğuk dengesizliğinin giderilmesi yahut izolasyon ve *hayatta kalma* refleksi gösteren primat bedeninden yadigardır.

Bedensel tepkimeler ve beyindeki bağlantı açısından diğer bir araştırmada, primat kadar gelişmemiş bir canlı kategorisinde olan meyve sineği (*Drosophila*) erkeğinin, uyarılma sonrasında beliren boşalma hissinin, beyinde, bir tür “ödül”

¹¹ Charles Darwin, **On the Origin of Species**, New York, Oxford University Press, 2008, s. 51.

¹² **Ibid.** s. 167-168.

¹³ Veronique Greenwood, “These Ants Explode, but Their Nests Live to See Another Day”, **The New York Times**, <https://nyti.ms/2K93PPN>, (Çevrimiçi), 30 Aralık 2020.

¹⁴ Clint A. Penick, **et al.**, “Reversible plasticity in brain size, behaviour and physiology characterizes caste transitions in a socially flexible ant [*Harpegnathos saltator*]”, **Proc. R. Soc. B.** 288, (Çevrimiçi), doi.org/10.1098/rspb.2021.0141, 30 Nisan 2021.

¹⁵ Matthew E. Sachs, **et al.**, “Brain connectivity reflects human aesthetic responses to music”, **Social Cognitive and Affective Neuroscience**, 884–891, (Çevrimiçi), doi: 10.1093/scan/nsw009, 14 Mayıs 2021.

olarak algılanan *hazza* dönüşmesi¹⁶, hatta uyuşturucu maddelere dahi alıştırılan söz konusu canlının bu ihtiyacı gidermeyi talep ettiği ve sonucuna varılmıştır.¹⁷ *Drosophila*'ya hakim dürtü, cinsellikten ziyade, *korkudur*: Varlığı tehdit altındaki haşarat, *birçok şeyden vazgeçmekte*, bedeninde korku ya da endişe anlarında insanlarda dahi beliren uyarılmalar gözlenmektedir.¹⁸

Abraham A. Maslow, modern insanı analiz ettiği *Motivation and Personality* isimli çalışmasında teorik olarak birleştirdiği formülasyon dahilinde, *ihtiyaçlar* listesini -önem sırasına göre- listelemektedir: Fizyolojik ihtiyaçlar, *güvenlik*, *sevgi* (sevilmek, *aşk*, *aidiyet*), *itibar* ve *kendini gerçekleştirme* ihtiyacı.¹⁹ Araştırma incelendiğinde, teorinin, maddi ve manevi yönleriyle bir bütün halinde ele alınması gereken *insanın*, kompleks yapısının girift niteliği dikkat çekmektedir.

Maslow'un teorisinin tam manasiyle *hiyerarşik* bir yapı olarak algılanması yanlış olacaktır, zira listedeki parametreler birbirilerine sıkıca bağlıdır. *Cinsellik*, fiziksel bir ihtiyaç olduğu gibi itibar, hatta kimi çevrelere -yahut dönemlere- göre *kendini gerçekleştirme* temelli bir ihtiyaç niteliğinde olabilmektedir. *Aşk*, psikolojik ağırlığı yoğun olmakla birlikte, fizyolojik tepkilerin muhafaza edildiği içgüdüsel bir arayıştır. Maslow, insan ihtiyaçlarının yapısal çerçevesini çizmeden evvel, meslekdaşlarını başka bir açıdan daha eleştirmektedir: Hayvani güdülere ve reflekslere sahip olan insana dönük bilimsel açıklamalar yaparken gözlemlenecek hayvanların, insanlarla yapısal benzerliklerinin olması gerektiğini belirttikten sonra, kültürün ve çevrenin önemini altını çizmektedir.²⁰ Diğer bir açıdan, bu *ihtiyaçlar* insana has olduğu kadar, başka *canlılar için* de *benzerdir veya*, insana yakınlık oranına göre, *aynıdır*.

¹⁶ Shir Zer-Krispil, Hila Zak, **et al.**, "Ejaculation Induced by the Activation of Crz Neurons is Rewarding to *Drosophila* Males", **Current Biology**, Vol. 28, Iss. 9, (Çevrimiçi), doi.org/10.1016/j.cub.2018.03.039, 14 Mayıs 2021.

¹⁷ M. Kanno, S. Hiramatsu, S. Kondo, **et al.**, "Voluntary intake of psychoactive substances is regulated by the dopamine receptor Dop1R1 in *Drosophila*", **Scientific Reports**, Vol. 11, 3432 (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41598-021-82813-0, 14 Mayıs 2021.

¹⁸ William T. Gibson, **et al.**, "Behavioral Responses to a Repetitive Visual Threat Stimulus Express a Persistent State of Defensive Arousal in *Drosophila*", **Current Biology**, Vol. 25, Iss. 11, (Çevrimiçi), doi.org/10.1016/j.cub.2015.03.058, 14 Mayıs 2021.

¹⁹ Abraham H. Maslow, **Motivation and Personality**, New York, Harper & Row Publ. Inc., 1970, s. 35-51.

²⁰ **Ibid.**, s. 27-28.

İnsan, tarihin ilk dönemlerinden itibaren önce beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını gidermeyi, ardından çeşitli metodlar kullanarak *iletişim* kurmayı ve kademe kademe, topluluk halinde yaşamayı, *sosyal hayatı* öğrenmiştir. Yaşayan son Neanderthallerin iletişim tekniklerinde, kendilerinden çok sonraki zamanlara ait birçok kültürde kullanılan, *kartal*²¹ ile ilgili sembolik bir mana atfetme ve iletişimin²² varolduğu, sanatın en zarif şekillerine evrilecek iletişim aleti lisanın, *Neanderthal* DNA'sındaki FOXP2 ile modern insan *Homo sapiens sapiens*'e aktarıldığı son dönem araştırmalarında ortaya koyulmaktadır; bu yeni yeteneğin, tarihin farklı safhalarında diğer birçok başka nitelikteki evrimin nüvesini oluşturan “kompleks bir yolun elementlerinden” olduğu düşünülmektedir.^{23,24,25}

Sosyal aktarımda da bir tür genetik geçişin varlığının iddiası mümkündür, zira oldukça insansı “*üstünlük kompleksi*” dahi bir Neanderthal özelliği şeklinde tasvir edilmektedir.²⁶

Bu niteliği primitif aletler ve eserlerde görebilmek mümkündür: Ulm'daki Hohle Fels ve Hohlenstein *sığınaklarında*, Buz Çağı'ndaki aletler ve mücadele formu konusunda at, mamut, bizon gibi hayvanlar kadar, bölgedeki tabii hayata ait olmayan aslan ile insan karışımı temsili *Arslaninsan* (Löwenmensch) ile *Hohle Fels Venüsü*, gerek mitolojiye evrilecek hikayecilik temalarının kullanımı konusunda, gerekse de gücün kullanımı konularında hakiki mana karşılıkları geçmişte kalan sosyokültürel

²¹ M. Romandini, M. Peresani, **et al.**, “Convergent Evidence of Eagle Talons Used by Late Neanderthals in Europe: A Further Assessment on Symbolism”, **PLoS ONE** 9(7): e101278. (Çevrimiçi), doi.org/10.1371/journal.pone.0101278, 03 Ocak 2021.

²² Dirk Leder, et al., “A 51,000-year-old engraved bone reveals Neanderthals' capacity for symbolic behaviour”, **Nature Ecology & Evolution** vol. 5, s. 1273–1282, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41559-021-01487-z, 22 Temmuz 2021.

²³ R D'Anastasio, S Wroe, C Tuniz, L Mancini, DT Cesana, D Dreossi, **et al.**, “Micro-Biomechanics of the Kebara 2 Hyoid and Its Implications for Speech in Neanderthals.”, **PLoS ONE** 8(12): e82261. (Çevrimiçi), doi.org/10.1371/journal.pone.0082261, 31 Ocak 2021.

²⁴ Christiane Schreiweis, Cemil Kerimoğlu, **et al.**, “Humanized FOXP2 accelerates learning by enhancing transitions from declarative to procedural performance”, **PNAS** vol. 111 no. 39 14253-14258, (Çevrimiçi), http://www.pnas.org/content/111/39/14253.full, 31 Ocak 2021.

²⁵ Gary F. Marcus & Simon E. Fisher, “FOXP2 in focus: what can genes tell us about speech and language?”, (Çevrimiçi), http://www.ai.mit.edu/projects/dm/foxp2.pdf, 14 Aralık 2020.

²⁶ P. Villa, W. Roebroeks, “Neandertal Demise: An Archaeological Analysis of the Modern Human Superiority Complex”, **PLoS ONE** 9(4): e96424. (Çevrimiçi), doi.org/10.1371/journal.pone.0096424, 31 Aralık 2020.

bir aktarım yapmakta; alet kullanımında ise, en anlaşılır buluntu olarak *flüt* öne çıkmaktadır.²⁷

Alet kullanabilmek, beslenmenin evrimi ile yemek kültürünün oluşması, *hayvanların evcilleştirilmesi* gibi her öğrendiği veya geliştirdiği özelliği benimsemiş, bazı zamansa eski alışkanlıklarını geçmişte bırakıp -farklı tecrübelerden ilhamla-yeni yollar ve metodlar uygulama prensibine göre yaşamaktadır.^{28,29}

Tarihöncesi artefektler, Sima de *Los Huesos Mağarası*'na sığınan, bedeninde iletişim kurmaya uygun organlara sahip, sembol ve alet kullanabilen³⁰ tarihöncesine ait primatların varlıklarında da görülmektedir. Benzer hayatlara ve hayatta kalma pratiklerine sahip *La Chapelle-aux-Saints* ya da *Denisova* mağaralarına sığınan bu canlılar, insanın hayatta kalma şeklinin temsilidir.

Homo sapiens sapiens evvelinde kalan primatlar, zor şartlar altında hayat mücadelesi vermiş, topluluklar halinde mağaralarda yaşayarak barınma ve beslenme ihtiyaçlarını karşılayıp, aletler kullanmışlardır.^{31,32} Güney Afrika'daki Blombos Mağarası'nda bulunan bir boyama, dönem canlılarının zihni gelişimine dair başka deliller sunmaktadır: on binlerce sene evveline ait boyama parçaları, artefekt olmaktan ziyade, anlatan-*anlatıcı* insana evrilme aşamasındaki canlılara dair kısmi

²⁷ "Kollektion der 3D-Modelle von Höhlen und Figuren auf Sketchfab", (Çevrimiçi), <https://www.iceageart.de/3d>, 14 Temmuz 2021: "https://sketchfab.com/3d-models/hohlenstein-stadel-und-barenhohle-bei-rammingen-9c405f3f5b6d4c4dbfc38447da6286cc" adresinde Arslaninsan'ın bulunduğu 4 numaralı alan görülebilir.

²⁸ Saverio Bartolini-Lucenti, **et al.**, "The early hunting dog from Dmanisi with comments on the social behaviour in Canidae and hominins", **Scientific Reports** vol. 11: 13501, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41598-021-92818-4, 30 Temmuz 2021.

²⁹ Chris Baumann, **et al.**, "The role of foxes in the Palaeolithic economies of the Swabian Jura", **Archaeol Anthropol Sci.**, 12-208, (Çevrimiçi), doi.org/10.1007/s12520-020-01173-4, 03 Şubat 2021.

³⁰ Eudald Carbonell, Marina Mosquera, "The emergence of a symbolic behaviour: the sepulchral pit of Sima de los Huesos, Sierra de Atapuerca, Burgos, Spain", **Comptes Rendus Palevol**, (Çevrimiçi), <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1631068305001697>, 31 Aralık 2020.

Pleistosen Çağı canlılarından *Homo heidelbergensis*'in bedeninde hyoid ve ortakulak kemikleri vardır; bu, iletişimin temeli olan lisan kullanımının bu aşamadaki varlığına delil kabul edilmektedir.

³¹ J.Jaubert, S. Verheyden, , D. Genty, **et al.** "Early Neanderthal constructions deep in Bruniquel Cave in southwestern France", **Nature** 534, 111–114, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/nature18291, 31 Aralık 2020.

³² Şempanze ve bonoboların, insanlara genetik yakınlığı kadar, kendi aralarındaki iletişimde de ortaklıklar olduğu düşünülmektedir: Kirsty E. Graham, Catherine Hobaiter, **et al.**, "Bonobo and chimpanzee gestures overlap extensively in meaning", **PLoS Biol** 16(2): e2004825. (Çevrimiçi), doi.org/10.1371/journal.pbio.2004825, 03 Ocak 2021.

mesajlar aktarabilen *arketip* niteliğindedir.³³ Sığımlan alanların ziyaret edilmesi ve kullanılması, farklı dönemlerden kalan boya katmanları kadar hayat pratiklerine sirayet eden bir tavır manası da taşımaktadır.³⁴ Mevcut veriler, homo sapiens türünün hybrid³⁵ bir canlı türü olduğunu göstermektedir: Primat ve modern insan arası ilk *insansı canlıların* fosilleri, bu kategorideki canlıların nasıl yaşadıklarına ve beslendiklerine dair çeşitli veriler içermektedir. Primatlar, tabiatta *Homo sapiens* sapiens DNA'sına -yaklaşık %99 oranda- benzerlik gösteren bir canlıdır.³⁶ *Maymun*, bedenini ve zihnini farklı şekilde kullanmayı öğrenerek³⁷ ve *organize grup* refleksleri göstererek hareket etmekte ve hikayenin en önemli parçası olan karakteristik unsura, nihayet, hikayenin kendisine evrilmeyle kalmayıp, bir karakter yahut *aktör* suretinde görünür olmakta veya en mühim taşıyıcı olarak, bir *alet* vasfını kazanabilmektedir. Söz konusu mücadele, yalnız tabiat ile değil, birbirleri arasında³⁸ bugünkü gibi geçmişte dahi yaşanmıştır; nihayet *cinsellik* teması topluluklar arasında kullanılan bir tür silaha evrilirken, *bedenlerin* de, *hayatta kalma aparatlarının* en önemlisine dönüşmüş olduğu savunulabilir.^{39,40,41}

³³ C.S. Henshilwood, F. d'Errico, K.L. van Niekerk, **et al.**, "An abstract drawing from the 73,000-year-old levels at Blombos Cave, South Africa", **Nature** 562, 115–118, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41586-018-0514-3, 31 Aralık 2020: Boyama kesitindeki pigmentlere dair analizin esas alındığı yayında, modern *abstract art* ya da *soyut sanat* göndermesi yapılarak teknik bir tercihte bulunulmuştur.

³⁴ Africa Pitarch Martí, **et al.**, "The symbolic role of the underground world among Middle Paleolithic Neanderthals", **PNAS** 118 (33) e2021495118, (Çevrimiçi), doi.org/10.1073/pnas.2021495118, 10 Ağustos 2021.

³⁵ Silvana Condemi, **et al.**, "Blood groups of Neandertals and Denisova decrypted", **PLoS ONE** 16(7): e0254175, (Çevrimiçi), doi.org/10.1371/journal.pone.0254175, 30 Temmuz 2021.

³⁶ Kate Wong, "Tiny Genetic Differences between Humans and Other Primates Pervade the Genome" **Scientific American**, (Çevrimiçi), https://www.scientificamerican.com/article/tiny-genetic-differences-between-humans-and-other-primates-pervade-the-genome, 31 Aralık 2020.

³⁷ New Scientist'ta yayımlanan bir makalede, orangutanların *esaret altında* alternatif iletişim yolları geliştirdiklerinin gözlemlendiği ileri sürülmektedir: Richard Kemeny, "Orangutans create new ways to communicate with each other in captivity", **New Scientist**, (Çevrimiçi), https://www.newscientist.com/article/2266828-orangutans-create-new-ways-to-communicate-with-each-other-in-captivity, 11 Şubat 2021; Bir *sosyal âhenk* ihtiyacının, *cangıl* ortamında dahi *elzem* olduğu son araştırmalarda ortaya çıkmıştır: Kaya Burgess, "Apes show that good manners are law of the jungle", **The Times**, (Çevrimiçi), https://www.thetimes.co.uk/article/apes-show-that-good-manners-are-law-of-the-jungle-nzms7m7xs, 12 Ağustos 2021.

³⁸ Lara M. Southern, **et al.**, "Lethal coalitionary attacks of chimpanzees [Pan troglodytes troglodytes] on gorillas [Gorilla gorilla gorilla] in the wild". **Scientific Reports** 11 | 14673, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41598-021-93829-x, 19 Temmuz 2021.

³⁹ Susanna Sawyer, **et al.**, "Nuclear and mitochondrial DNA sequences from two Denisovan individuals", **PNAS** 112, (Çevrimiçi), doi.org/10.1073/pnas.1519905112, 31 Aralık 2020.

⁴⁰ V. Slon, , F. Mafessoni , B. Vernot, **et al.**, "The genome of the offspring of a Neanderthal mother and a Denisovan father", **Nature** 561, 113–116, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41586-018-0455-x, 31 Aralık 2020.

Science Advances'da yayınlanan bir makalede, Endonezya *Sulawesi*'de, Fransa'nın *Chauvet* ve *Lascaux*, İspanya'nın *El Castillo* mağaralarından daha eski, bir "mağara sanatı" olduğuna dair araştırma sonuçları yayınlanmıştır.⁴² Bilinen bu en eski *resimler* incelendiğinde, stilize sembol kullanımının bir *kavramsal sanat* karakteri taşımaktan öte, iletişim ihtiyaçlarıyla icra edilen faaliyetlere dair temel niteliğe ve arayışlara dair mesajlar almak mümkündür, böylelikle insan-aslan hibridi bir primitif heykelcik ile enstrüman bulunması rastlantısal olmayacaktır. *Denisova* Mağarasına farklı türlere mensup grupların uğradıkları⁴³, buralarda barınır ve farklı yönlerde kendilerine hayat alanları açma mücadelesi verirlerken, göç duraklarında birlikte varolmaya çalıştıkları, hatta *birlikte oldukları*⁴⁴ da genetik ve sosyokültürel bir vakıadır.

Mağaralar içinde, *aletler* ve *semboller* değişse de, insana dair değişmeyen yegane parametre, hayatta kalma dinamikleri maksadıyla organize olma ihtiyacıdır. Mağaradaki hayatın devamlılığı ise, insanın mağara içindeki pozisyonunu sabitlemek ve fonksiyonunun maksimum seviyede olmasını sağlamakla mümkündür: *İnsan* evvela *kendini evcilleştirmiş*⁴⁵, evcilleşme sürecindeki evrim nihayetinde de hem yeni bir form kazanmış ve hem de "evcilleşme sendromu" geçirmiş yegane canlıdır. *Grup içi* ve *gruplararası ahenk* boyutunda, cinsellik⁴⁶ ve/veya *akrabalık ilişkileri* üzerinden organize olan tek hayvanın⁴⁷ sadece insan olmadığı bilinmektedir.

⁴¹ Guy S. Jacobs **et al.**, "Multiple Deeply Divergent Denisovan Ancestries in Papuans", **Cell** Vol. 177-44, P1010-1021.e32, (Çevrimiçi), doi.org/10.1016/j.cell.2019.02.035, 02 Ocak 2021.

⁴² Adam Brumm **et al.**, "Oldest cave art found in Sulawesi", **Science Advances**, Vol. 7, No. 3, eabd4648, (Çevrimiçi), 10.1126/sciadv.abd4648, 14 Ocak 2021: Amazon'da bulunan ve "*Tarihöncesinin Sistina Şapeli*" olarak haberleştirilen binlerce sene evveline ait çok sayıdaki figüratif boyama ve çizimden mürekkep medya da yakın zamandaki bir diğer arkeolojik keşiftir.

⁴³ Elena I. Zavala, **et al.**, "Pleistocene sediment DNA reveals hominin and faunal turnovers at Denisova Cave", **Nature** 595, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41586-021-03675-0, 30 Temmuz 2021.

⁴⁴ Selina Carlhoff, **et al.**, "Genome of a middle Holocene hunter-gatherer from Wallacea", **Nature** 596, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41586-021-03823-6, 28 Ağustos 2021.

⁴⁵ Richard W. Wrangham, "Hypotheses for the Evolution of Reduced Reactive Aggression in the Context of Human Self-Domestication", **Front. Psychol.**, (Çevrimiçi), doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01914, 28 Ağustos 2021.

⁴⁶ Joseph T. Feldblum, **et al.**, "Social bonds provide multiple pathways to reproductive success in wild male chimpanzees", **iScience**, Vol. 25, Iss. 11, (Çevrimiçi), doi.org/10.1016/j.isci.2021.102864, 19 Ağustos 2021.

⁴⁷ Stotra Chakrabarti, **et al.**, "The role of kinship and demography in shaping cooperation amongst male lions", **Scientific Reports** 10, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41598-020-74247-x, 28 Ağustos 2021.

Kendi aralarında kullandıkları ve kavramsal karşılıkları olduğu bilinen -dini ve kültürel kimlik muadili- bir tür *dil* geliştirerek *ortak sembollere sahip hayvanlar*, yalnız ve ancak, *organizasyon mensuplarının* hakiki niteliğine ve motivasyonlarına dair fikir verecektir. Kavramsal karşılıklar -mekansal ve organizasyonel farklılıklarla birlikte-, birbirine yakın içgüdülerin arayışı ve gözlemleri paralelinde hareket eden insanlara ait figürler, bedenlerine hükmederek, ruha ve akla hitabeden mistik medya formları halinde varlıklarını sürdürmüştür.⁴⁸ Tarihöncesi medya formlarının primitif sembolizminde, *hayvan figürleri*, renk ve desen kullanımları ortak ve benzer unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Teknik olarak, artık varolmayan insanların mesaj iletme yetenekleri sınırlıdır, zira dönemin sembolleri, kullanılmadıkça manaları aşınmakta ve kaybolmaktadır. UNESCO'nun *en eski mabed* olarak "Dünya Mirası Listesi"ne kabul ettiği *Göbeklitepe* rölyeflerinde* güç ve hayatta kalma konularına dair sembolik önem ve mana atfedilen birtakım figür ve motifleri görmek mümkündür, fakat tanıdık hayvanlara dair işbu sembollerin kavramsal karşılıkları net değildir. Aynı bölgedeki *Urfa Adamı* ismiyle bilinen *en eski insan temsili* ile Vatikan Müzesi'nde teşhiredilen *Augustus* heykellerindeki benzerlik, medya ve kültür endüstrisinin sosyopolitik yansımalarına ve evrimine örnektir.⁴⁹ Primitif medya formlarındaki kültür üretimleri üzerinden iletişim kuran ilk insansılardan kalma figürler, zamanla anlamları aşınarak kaybolmuşlar, bazense hayatın içinde yeni manalar kazanmış logogram ve idiogram karşılıkları hiyerogliflerde ve hiyeratik yazı formunda görünür olmuştur.

Zamanla ortak kullanıma açık sanatkarane bir iletişim aletine dönüşen lisan, Sümer şehri Uruk'ta çivi yazısı ile anlaşılır hale gelirken, Mısır kültüründe akbaba, baykuş, yılan gibi hayvanların ses-görüntü karması bir alfabeye evrilmiştir.

⁴⁸ Mihaly Hoppal, **Şamanlar ve Semboller Kaya Resmi ve Göstergebilim**, Çev.: Fatih Sel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 19-27 ve 31, 57-59 cf. Mariya Pavlovna Zavitukhina, "Pazyryk; a nomad way of life 'deep-frozen' for 25 centuries in Siberian mountain tombs", (Çevrimiçi), <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000049618>, 31 Aralık 2021.

* "Göbeklitepe", (Çevrimiçi), <https://whc.unesco.org/en/list/1572/gallery/&index=13&maxrows=12>, 31 Aralık 2020.

⁴⁹ "Augustus from Prima Porta", (Çevrimiçi), <http://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/braccio-nuovo/Augusto-di-Prima-Porta.html#&gid=1&pid=1>, 01 Şubat 2021.

İnsanın tabiattaki tecrübelerinin, taklitlerle hikayeleştirilerek metaforik aktarımlara yansımış olduğunu iddia etmek mümkündür. Hayatta kalan *insan* için eski semboller yeni biçimlerde adeta *tanrısallık* kazanmaktadır: Güç, Horus ya da Amon-Ra'da “şahin” ya da Khenti-Amentiu ve Anubis'te “çakal” ile temsil edildiği gibi, Khepri gibi “bok böceği” (scarab) olarak da sembolleştirilmekteydi.⁵⁰

Antikiteden moderniteye, insanı “*insan*” yapan temel paradigma, bir *hikaye etrafında konumlanma* ve ona göre hareket etmek motivasyonudur. Antik Roma'da ideal formuna kavuşacak olan iktidar müesseselerinden en önemlisi “*firavun*” isminin karşılığıdır, ki Mısır dilinde “*per-aa*”, “*büyük ev*” manası taşımaktadır. *Narmer Paleti*'nde⁵¹, kendisi de bir “tanrılar kültü” hizmetkarı olan Büyük Ev'in sahibi *tanrı-kral*, aynı zamanda “ritüeller, güvelik ve denge” (maat) sorumlusudur.⁵² Tablette *insan koluna* sahip *tanrısallık hayvan* figürü ile Narmer'in sandaletini taşıyan ve muktedirin *ayaklarını yıkayan** *hizmetkar* rolleri dikkat çekicidir. Hiyerarşide tanrı ile köle arasında konumlanan *Firavun* Narmer, düşman karşısında mücadele halinde, iktidar merkezi olan sığınağı-Ev'i korumakta olduğu kompozisyonda, düşmanlarını öldürmekte yahut köleleştirmektedir. İşbu hizmetteki *başarı*, tanrıların gözetiminde olduğu kadar, düşmanını yoketmek üzere göğe kaldırdığı silahın ve hemen elinin altındaki hizmetkarının da yardımı ile gerçekleşmektedir.

Hikayenin taşıyıcısı olan *insan*, insanlık tarihinde de aynı şekilde en mühim aktördür; hayvan sembolizminde hayvan-insan arası maddi-manevi savruluşların, hayatta kalma ve soyun devamı temalı *cinsel orkestrasyon* ile dengelenmesi ve insanın evcilleştirilmesi ile birlikte hiyerarşik konumu yükselen insanın *yaratık* ile

⁵⁰ Douglas J. Brewer & Emily Teeter, **Mısır ve Mısırlılar**, Çev.: Nihal Uzan, Ankara, Arkadaş Yayınları, 2011, s. 145-151.

⁵¹ **Ibid.**, s. xiii, xix ve 41-42; Firavun Narmer'in zaferlerinin sembollerle hikâyeleştirildiği “Narmer Paleti”: EA35714, (Çevrimiçi), https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA35714, 10 Şubat 2021.

⁵² **Ibid.**, s. 110-112.

* *İsâ* Peygambere atfedilen ve tanrı-insan hybrid bir persona olan *Papa* tarafından hâlen ifâedilen *ayak yıkama* ritüelinin bilinen ilk örneğinin taşıyıcısı törensel artefektin arka cephesinde, antik Mısır gibi, kültür dinamiklerinin en özgün örneklerinde dahi bu vasfın sınırlı olduğu gerçeği, Mezopotamya'daki ilk ve mühim şehirlerden Uruk'ta bulunan silindir mühürdeki mitolojik hayvan motifinin palettekine benzerliğinde netleşmektedir: “Sceau cylindre”, CCO A. 41, (Çevrimiçi), <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010171374>, 10 Şubat 2021.

yaratıcı arasındaki ilişkisi *karşılıklı yardımlaşma* ve *iş bölümünde* görülmektedir. Bu organizasyon mantığına uygun olmayan -kadın ya da erkek- grubun dışına atılmıştır:

Abidos Listesi'nde, *Sinek Socrates*⁵³ ve sayısı belirsiz benzeri örneklerde⁵⁴, bir *toplumsal ahengi*, sosyal senkronizasyonu bozan unsurun ortadan kaldırılması benzerlik teşkil etmektedir. Herşey bir medya formudur ve *hikaye*, insanın kullandığı en önemli alettir; bazı aletler artık varolmadıklarında da işlevsel olabilmektedir.⁵⁵

Platon'un *Devlet* isimli diyaloglarının son bölümünde, şiirle ilgili *Homeros*'a değinilmektedir: *Şairler*, hakiki varlıklardan uzak "*gölgeler yarat[ır]*", "en yüksek değerleri anlatırken" veya "herhangi bir şeyi uydururken", ancak benzetmektedirler.⁵⁶ *Fenike masallarından* miras kalan "*yalan*" türü ise, devlet gemisindeki *koruyanlar* grubunun başvurabilecekleri şeylerdendir.⁵⁷

"Hizmetkar" kavramının ve sosyal organizasyonun fonksiyonel aleti insana dair en sert tasvir antik Grek felsefe metinlerinde görülür: "[...] *Köle, canlı bir alettir ve alet, cansız bir köledir.*"⁵⁸ Sanatçıların ise, *ihtiyatlı insan* kategorisindeki politikacıların kontrolünde olmaları elzemdir. Söz konusu ihtiyatlı "koruyucu",

⁵³ Platon, *Sokrates'in Savunması*, Çev.: Ari Çokona, İstanbul, İş Bankası Kültür Yay., 2016, s. 49,39.

⁵⁴ Nick Squires, "Better late than never: Rome revokes the exile of the poet Ovid, 2,000 years after his death", *The Telegraph*, (Çevrimiçi), <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/12/15/better-late-never-rome-revokes-exile-poet-ovid-2000-years-death>, 1 Şubat 2021: *Divina Commedia*, Floransa'daki politika çevrelerini de hicvederek işleyen bir şiirdir. Nick Squires'in mülakatında Aldo Cazzullo, Dante'nin hatırasının buna ihtiyaç duymadığını ve Dante'nin İtalya'nın *gerçek babası* olduğunu, zîrâ *İtalyanlara yalnız lisanlarını değil, aynı zamanda kendilerine bakmayı da öğrettiğini* ifade etmektedir: Nick Squires, "Descendant of Dante calls for poet to be pardoned 700 years after his death", *The Telegraph*, (Çevrimiçi), <https://www.telegraph.co.uk/news/2021/02/01/descendant-dante-calls-poet-pardoned-700-years-death>, 1 Şubat 2021. Dante Alighieri için, ölümünden 700 sene sonra, 2021 senesinin ilk günlerinde -ikinci kez- "iade-i itibar" tartışmaları sürmekteyken, aynı konu bir başka şair Publius Ovidius Naso için, ölümünün üzerinden geçen takriben iki bin seneden sonra, Roma'da gündeme gelmiştir.

⁵⁵ Thukydides, *Peloponnesos Savaşı*, Çev.: Tanju Gökçöl, İstanbul, Hür Yayın ve Tic., 1976, s. 423: VII. LIV. "Bunun üzerine, Syrakusaililer deniz zaferini ve metrisler yakınında [hoplitleri] ve süvarileri tutsak alarak kazandıkları başarıyı kutlamak için iki anıt [τροπαῖον] diktiler"; s. 434, LXXII. "Savaş çok kanlı olmuş, her iki taraf da çok sayıda gemi ve insan kaybetmişti. Syrakusaililerle müttefikleri, gemi kalıntılarını ve ölüleri topladılar; sonra şehirlerine dönüp, bir zafer anıtı diktiler."

⁵⁶ Platon, *Devlet*, Çev.: Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İstanbul, İş Bankası Kültür Yay., 2016, s. 335-343.

⁵⁷ *Ibid*, s. 110, 163.

⁵⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, Çev.: Zeki Özcan, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2019, s. 420.

“gök gürültüsü ve yıldırımdan” korktuğu için *fok derisi* muhafazasında beş ayak derinliğinde bir yere sığınmakta⁵⁹ bulan bir *insan* da olabilir.

Eskide kalan -yahut eskiyen- birçok karakteristik unsur, zamanla güncel mana karşılıkları olmadığından, algılanamasalar da, sürekli olarak yeniden şekillenmekte ve zamanla biriken sosyal tortuların mahfazasında, evrim geçirmekte ve hayatlarını -başka formlarda da olsa- sürdür(ebil)mektedir. Tarih, insana, geçmiş tecrübelerine ait unsurları anlaşılır kılmak için gereken, ikonografik bütünden *kesitlenmiş artefaktler* sunar; bunlar, niteliklerine göre, arketip medya formları da olabilmektedir.

Arslaninsan basit bir oyuncak mıydı, yoksa *Ai Khanoum* (Ay Hanım) tabletinde Büyük İskender’in (III. Alexandros) fetihlerle açtığı *Batı-Doğu* kültür koridoru dahilindeki kanaldan geçen bir başka sığınakta -manasını koruyarak- Cornelis Bloemaert’e dek gelen *Kybele* sembolü muadili veya *Pax Romana* hikayelerinin şekillendirdiği kitlenin barınağındaki mozaiklerde beliren bir motif mi idi? Taş Devri canlılarında da Viyana’daki Willendorf *Venüsü* örneğinde de en belirgin detay, *kadın memesi* olarak belirmektedir, *Dumuzid* karakterinde, “çoban” İsa’nın kadim bir metafor olan “balık” ile temsilinde de bir kültürel aktarım hissedilmekte, allegoriler, temsiller ve insanlar birbirine karışmaktadır.^{60,61}

Zamanın üzerini örttüğü manalardaki mefhumlar, metaforlar, efsane, mit ve destanlardaki hikayeler tarihi karşılıkları olan ve geçmişte vuku bulmuş hadiselerin tezahürleri olabilir. Unutkanlık sebebi, hayatın nevzuhur dinamiklerinin geçmiş

⁵⁹ Suetonius, *On İki Caesar’ın Yaşamı*, Çev.: F. Gül Özakürk & Fafo Telatar, İstanbul, Doğu Batı Yay., 2019, s. 142.

⁶⁰ Plutarch, *The Lives of the Noble Grecians and Romans*, Çev.: Thomas North, Kent, Wordsworth Ed. Lim., 1998, s. 42.

⁶¹ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, Çev.: Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul, Metis Yayınları, 2015, s. 74-75: Burada *mesajı* anlamayan Jung, Kur’an’dan *Kehf* (Mağara) *Sûresindeki* kıssayı yanlış yorumlamakta ve *Zulkarneyn* karakterini “*Büyük İskender*” olarak da bilinen III. Alexandros ile karıştırmaktadır. Bu, ikinci el yahut alıntı bir hatadır; zira, Kur’an yorumcuları sosyokültürel olarak melez bir hükümdarlık kurmaya çalışan İskender’in -kutsal bir persona imajı yaratma ihtiyacıyla- kullandığı Antik Mısır kültürüne ait tanrı Amon’un sembollerinden *boynuzu*, Kur’an’da bahsolunan karakter zannederek yorumlamışlardır. Kendi kültür alanından uzaklaşıp, doğuya gittikçe, huzuruna çıkıldığında, önünde *secde edilmesini* isteyen “bir tanrı” olmak arzusundaki Büyük İskender, Amon ile özdeşleşmek maksadıyla onu kullanmıştır. İskender sonrası onun karizmasını kullanarak yerine geçenlerden, Makedonya kralı General Lisimahos hükümrânlığına ve döneme ait sikkeler British Museum’da görülebilmektedir: <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG94455>; cf. https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1919-0820-1. (Çevrimiçi), 15 Ocak 2021.

vukuatın güncelliğini, tazeliğini yitirmesine neden olması ve konjonktür ve paradigma değişimleri ile direkt ve tabii bağlantısıdır. Bununla birlikte, iktidar merkezlerinin evrimi, insan bedenindeki ortaklıktan olsa gerek, hayatta kalma pratiklerine, varoluşuna dair temel meseleleri veya mevzuları değiştiremeyecektir.

Mesaj aktarımında kullanılan teknikler, terminoloji ve anlamlar değişse bile, barınma temasının *sahiplik* konulu evrimi ve hiyerarşik yapıdaki iptidailik süreklilik kazanmakla kalmamış, kurumsallaşmıştır. Noam Chomsky, insan ile hayvan dilini kıyasladığı *Language and Mind*'da, insana ait lisanların, “bilgi vermek veya yanlış yönlendirmek” için kullanılabildiğini savunmakta, “birinin şahsi fikirlerini açıklamak veya zekasını sergilemek ya da sadece oyun için kullanılabilir” olduğu savını ileri sürmektedir.⁶²

Horatius'un “*ut pictura, poesis*” (“resim gibidir, şiir”) önermesine zıt şekilde, “*şiirin en çok körlerce, resmin ise sağırларca anlaşıldığı*” fikrindeki Leonardo da Vinci, resmin şiirden daha değerli ve iyi olduğuna kanidir.⁶³ da Vinci, teknik olarak, medya formlarını kıyaslamakta, göz ve kulak (görsel ve işitsel medium) farkının, algı merkezlerinde yarattığı gecikme ve karmaşa haricinde, insanda beliren “ölümsüz güzellik” hissinin, resim *tüketicisi* için “aşık edecek” kadar şiddetli bir etkiye ulaşmakta olduğunu ileri sürmüştür. Gerçek bir temas sağlamasa da, akla *tanrısal güzelliği* algılamak için imkan sağlamaktadır.⁶⁴ “Sözlerle betimlenen bir güzellik, resmedilen bir güzelliği seyretmenin içerdiği eşzamanlılığı veremez ve göz yoluyla aktarılması gerekeni kulak yoluyla aktarmak istediği için, doğaya karşı günah işler.” Taklit edilebilir bilimler konusunda, “*öğrencisinin ustasının yetkinliğine erişebildiği*” bilimlerin taklit eden için yararlı olduğunu belirten da Vinci, resmin kopyalanamayacağını, fakat yazının buna müsait vasfını ve hatta *kopyanın aslı kadar geçerli olduğu* iddiasını vurgulamaktadır.⁶⁵

⁶² Noam Chomsky, **Language and Mind**, New York, Cambridge University Press, 2006, s. 61.

⁶³ Leonardo da Vinci, **Paragone | Sanatların Karşılaştırılması**, Çev.: Kemal Atakay, İstanbul, Notos Kitap Yayınevi, 2007, s. 69-71.

⁶⁴ **Ibid.**, s. 56-59.

⁶⁵ **Ibid.**, s. 56-22-23.

Resim, felsefedir; -felsefe gibi- hareketi kapsamaktadır: “Sözü temel alan bütün bilimler, çabuk doğar, çabuk ölürler.”⁶⁶

Sanat, temelde hislere hitabeden bir etki halidir. Söz konusu etki, tüketiciyi kapsadığı gibi, üretici için de geçerlidir; bilhassa halef-selef ilişkisindeki etkilenme durumu için yazdıklarıyla bilinen edebiyat eleştirmeni Harold Bloom, R. W. Emerson’un “Deha ürünü her eserde kendi düşüncelerimizi görürüz – bunlar bize yabancılaşmış bir heybetle geri dönerler.” vecizesi ile başladığı “Tessera ya da Tamamlama ve Antitez” başlıklı yazısında “bir şair, şair olarak ete kemiğe büründüğünde, şair olarak onun sonunu hazırlayabilecek her türlü tehlikeye karşı endişe duyması kaçınılmazdır. Etkilenme endişesinin bu denli korkunç olmasının nedeni hem bir ayrılma endişesi olması hem de bir zorlanım nevrozunu ya da kişileşmiş üstben olan ölüm korkusunun başlangıcı olmasıdır.” tespitini müteakiben, “[...] etkilenme endişesinin yarattığı heyecan artışına yanıt mahiyetindeki hareketli boşaltımlar diye bakılabilir.” diyerek, “İnsanın doğumu ile şiirsel doğum, biyolojik endişe ile yaratıcı endişe arasındaki bu radikal benzerliği meşrulaştıran şey nedir?” sorusunu sormaktadır.⁶⁷

“Şiirsel kökenler üzerine birçok teori vardır. Bunların içinde aklıma en çok yatan ama en çok da nefret ettiğim Vico’nun teorisidir [...] Romantik, kâhinvari bir hümanizmin büyük Amerikalı menbaı Emerson, şiirsel kökenler üzerine teorilerinde de [...] tuhaf bir şekilde Vicocudur. [...] Vico’ya göre yaratım olmadan bilgi de olmaz. Vico’nun ilkel insanları Auerbach tarafından güzel bir tasvirle, ‘ilk başlarda, gizemli ve bu nedenle de korkunç bir doğanın kaosu içinde yaşayan, düzensiz ve rastgele bir cinsel yaşamları olan yalnız göçmenler’ diye nitelendirilir.

⁶⁶ **Ibid.**, s. 33-34; Modern sanat algısının farklı tarzını *Kubrickian* stilde daha net görmek mümkündür: Stanley Kubrick’in yazar Stephen King’in romanından uyarladığı ve yeni ve alternatif bir hikâyeye dönüştürdüğü eserde, yalnız kendi aralarında etkileşime geçebilen özel insanlar tarafından kullanılan iletişim kanalı mânâsındaki kavramı da kapsayan ismiyle, “The Shining”de oynayan Jack Nicholson, Kubrick’in, kendisine sinema sanatının “hakikâtin fotoğrafının fotoğrafını çekmek” olduğunu anlattığını ifade etmektedir. “Stanley Kubrick A Life in Pictures | Filmmakers Behind the Scenes | Warner Bros. Entertainment”, YouTube (22 Eylül 2020), 1:40:09-1:40:20 (Çevrimiçi) <https://youtu.be/ApEh9Sm4BR0>, 01 Temmuz 2021: “[...] in the movies you don’t [try] to photograph the reality, you’re tryin’ to photograph the photograph of the reality.” Bunu yaparken ise, sanatçının veciz tespitinde belirttiği ve vâroluş mücadelesi verdiği dönemin zorbaları (“The great nations have always acted like gangsters, and the small nations like prostitutes.”) olan patronlarının imkânlarından istifade etmekle birlikte, yeni sanat dâhilinde sözün, sesin ve resmin eşgüdümlü ve yeni bir medya formunda (motion picture) kullanıldığı sinemanın, sanatçı olarak kendisine açılan hürriyet alanının sâhipleri pozisyonundaki Warner Brothers, esâsen Kubrick tarafından açıkça kullanılmaktadır: “I’m still fooling them.”

⁶⁷ Harold Bloom, **Etkilenme Endişesi: Bir Şiir Teorisi**, Çev.: Ferit Burak Aydar, İstanbul, Metis Yayınları, 2016, s. 92-93.

‘Muhakeme melekeleri yoktur; yalnızca güçlü duyuları ve uygar insanların pek anlamayacağı türden bir tahayyül güçleri vardır.’ Vico’nun ilkelleri, yaşamlarını [idame] etmek için, bizzat Vico’nun verdiği adla, ‘şiddetli bir şiir’ olan heybetli bir büyü sistemi yaratmışlardır. *Bu ilkeller -tahayyül devreleri- şairlerdi ve bunların heybetli bilgileri, bizim hâlâ ‘şiirsel bilgelik’ diye aradığımız şeydir.*”⁶⁸

Bloom devamla, *şiir mucitleri* olan devlerin “bilgelikleri”nin ister istemez “bu sihirli biçimcilik acımasız ve bencil” nitelikte olduğunu ifade etmekte, “şiiri icat eden devler, görevleri hayatta kalmayı öğretmek olan sihirbazların, büyücü [hekimlerin], şamanların antropolojik muadilleridir.” iddiasını taşımaktadır.⁶⁹

“Chomsky insanın bir dili konuşmaya başladığında hiçbir zaman öğrenilmemiş pek çok şeyi bildiğini söyler. Eleştirinin çabası bir dil öğretmektir, zira hiçbir zaman öğrenilmeyip bir dilin hediyesi olarak gelen şey zaten yazılmış şiirdir – [...] Eleştiri, bir eleştiri dili öğretmez [...], şiirin zaten yazılı olduğu bir dili, etkilenme dilini, *şairler olarak şairler arasındaki ilişkileri yöneten diyalektiğin dilini öğretir. Her okurun içindeki şair, her okurun içindeki eleştirmenin zorunlu olarak hissettiği gibi okuduğundan ayrıldığını hissetmez.*”⁷⁰

Zihin Çerçeveleri ve Çoklu Zeka Kuramı’nın yazarı Howard Gardner’a göre, *zeka* (intelligence) bir zihinsel yetkinlik olarak, problem çözmeye dair bir dizi beceriyi içermektedir; ki bu beceriler toplamı, *zorlukların bertarafı* için kullanılan *uygun* durumda yeni bir *üretimle*, etkili bir ürün ortaya koyarak, *yeni sorunlara yeni çözümler* bulunması ile yeni bilgiler edinmek için benzer pratiklerin tekrarına zemin hazırlığını içermektedir.⁷¹

Evrimsel bütünlük dahilinde, bütün türler, zeka göstermektedir, bu bakımdan kuşların şarkı söylemesi ya da primatların örgütlü hareketi gibi *sınırlı* kabiliyetler zeka hükmünde olsalar dahi, ancak insan ırkında gelişen zeka dahilinde toplanabilen farklı zeka formları, insanı diğer türlerden farklı kılan akli meydana getirmektedir. Farklı *semboller* kullanılarak iletilen bilginin *güç* ile yakın ilişkisini anlatan Gardner, farklı türlere ayırdığı zeka kategorileri *dil, resimleme, matematik* sembol sistemleri temelinde değerlendirildiğini ifade etmekte; *kendini gerçekleştirme* kapsamına almaktadır.⁷²

⁶⁸ **Ibid.**

⁶⁹ **Ibid.**: “Rakip şairleri hem birlikte hem de birbirinden ayrı tutan şey, ilk olarak, şiirdeki ilksel öğeden doğan zıtlık ilişkisidir.”

⁷⁰ **Ibid.**, s. 64.

⁷¹ Howard Gardner, **Zihin Çerçeveleri**, Çev.:Ebru Kılıç, İstanbul, Alfa Yayınları, 2010, s. 85.

⁷² **Ibid.**, s. 91-93.

Şiiri “*dil zekası*” olarak tanımlayan Gardner, dilin *sözlü* ve *yazılı* biçimlerinin ikisinin birden gelişmesinin sık görülmediğini savunmakta ve dil zekasını, müzik ve *mantık-matematik* zekası şeklinde devam eden listesinde, insan evriminde, daha üst parametreye yerleştirmektedir:

“Genç şair, genelde kendini eğitmeye başka şairleri okuyarak ve onları taklit ederek başlar. Bir ustanın tarzını bu şekilde taklit etmek, genç şairin kendi şiirsel sesinin gelişimini baltalamadığı sürece yerinde, hatta zaman zaman gereklidir. Ancak bu süre zarfında şiirsel anlamda henüz olgunluğa erişilmediğine dair birçok işaret mevcuttur; örnek alınan ustayı taklitte aşırıya kaçılması, duyguların, gerilimin ya da düşüncenin çok sık ve çok hazırca ifade edilmesi; belli bir uyak şemasına ya da vezne katı bir bağlılık; sesler ve anlamlarla bilinçli bir biçimde oynama gibi.”⁷³

Batı’da ya da Doğu’da, insan, *taklit* ederek gelişir: Ayrım, mukallitin amaçlarında ve o amaçlarına ulaşmak için kullandığı zihin derinliğinde, dolayısıyla *dildedir*. Yeni doğmuş bir bebek ile ergenlik dönemindeki bir çocuğun taklit amacı veya çocuğuna isim seçme arayışındaki çevresine danışan biri ile ortayaşlarında kendini değişen kültür ortamına adapte etme hevesi ile dolu kimse başka ihtiyaçlara göre taklit mekanizmasına başvuracaktır.

Kavramsal düşünme modeli, kavramların kullanıldıkları yerler değişse de, kesişim noktasının *insan bedeni* olduğu kabul edildiğinde, ebedilik kazanmaktadır.

C. G. Jung’a göre, “Homeros’tan beri eski çağlara iniş Nekyia ile [özdeş]tir”: bir kült ayini figürü olan *Nekyia*, “amaçsız ve sırf yıkıcı bir uçuruma düşüş değil, anlamlı bir *katabasis eis antron*, yani *intisap* ve *gizli ilim mağarasına* iniştir. İnsanoğlunun psişik tarihi içinde yapılacak bir yolculuğun hedefi, kandaki anıların uyandırılması suretiyle bütünlüklü insanın [zıtlıklarıyla bir olan *homo totus*’un] yeniden oluşturulmasıdır.”⁷⁴

“Sanat eseri, beslendiği toprakların içinde büyüyen bir ağaçtır.” diyen Jung için, *yaratıcı dürtü*, sanatçının *psişesinde* doğum sürecindeki eser, ağacın beslendiği toprakta yaşayıp büyümesine benzer ve sanatçının -yani *yaratıcı* unsurun- içinde bulunduğu bu *yaşayan şey*, analitik psikoloji *dilinde* “otonom kompleks”tir; ki psişenin kendisinden de, *bilinç hiyerarşisinden* de ayrı -ve “*kendi başına*”-

⁷³ *Ibid.*, s. 114.

⁷⁴ Carl Gustav Jung, **Ruh: İnsan, Sanat, Edebiyat**, Çev.: İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2017, s. 185-186.

yaşayan bir parçadır.⁷⁵ Jung, kökeninden itibaren varolan farkı, eserin kendisinin gösterebildiği konusunda “[...] bir vakada istenen etkiyi yaratmak için şekillendirilip düzenlenmiş bilinçli bir üründür. Başka bir vakada ise bilinçdışı yapıdan kaynaklanan bir olguyla; insan bilincinin yardımı olmadan amacına ulaşan ve sık sık kendi biçim ve etkisinde ısrar ederek ona kasten meydan okuyan bir şeyle karşı karşıyayızdır.” tespitini yapmaktadır.⁷⁶

Sanat eserinin ne olduğunu tanımlarken Jung’un kullandığı metafora göre *topraktan çıkan ağaç yerine rahim içinde gelişen bir çocuk* örneğinin pekala verilebileceğine yine kendi ifadelerinde rastlamak mümkündür.

Belli bir enerji seviyesine dek bağımsız kompleks, üretimin asli kaynağı olan psişeye göre de şekillenerek, gittikçe sanatçının şahsının ötesinde bir varoluş sürecindeki (Jung’a göre, “*ilahi bir coşkunluk hali*”) evrimi dahilinde tehlikeli ve *patolojik* bir noktaya ulaşır; *Tertium comparationis*, bilinçli bir kontrole tabi değildir, engellenemez ve *yeniden üretilemez* nitelikte bir durumdur ki, yalnız sanatçılar için değil, *normal insanlar* için de geçerlidir.⁷⁷

Carl G. Jung, insanın, eserine bakılarak “sanatçı” hakkında (veya *ters yönlü*) çıkarımlar yapmanın imkan dahilinde olmakla birlikte bunun -“en iyimser olasılıkla”- kanaat yahut şanslı bir tahminden ibaret olacağını belirtmektedir.⁷⁸

“Psikoloji ve Edebiyat” başlıklı makalenin “Sanat Eseri” bölümünde, Jung, sanatçı psikolojisinin, inkar edilmek imkanı olmayan bir problem olduğunu belirtmekte⁷⁹ ve *eserin manasını*, sanatçı zihninde bunun “*bir oyun mu, maske mi, bir [ızdırıp] kaynağı mı, yoksa olumlu bir başarı mı olduğu*” konusunu irdelediği “Sanatçı” başlıklı müteakip bölümde, yaratıcı karakterlerin hayatlarının çelişkilerle

⁷⁵ **Ibid.**, s. 101: “Enerjisine bağlı olarak, ya sadece bir bilinçli faaliyet bozukluğu, ya da benliği kendi hizmetine tâbi kılabilen yüksek bir otorite şeklinde görünür. Bunun sonucunda, yaratıcı süreçle özdeşleşen şair, bilinçdışı buyruğun faaliyete geçmesiyle birlikte, en baştan itibaren boyun eğen birine dönüşür. Fakat yaratıcı gücü yabancı bir şey olarak algılayan öteki şair, çeşitli nedenlerle boyun [eğmeyen] ve dolayısıyla hazırlıksız yakalanan biridir.”

⁷⁶ **Ibid.**, s. 102.

⁷⁷ **Ibid.**, s. 106: Jung (das Vaterland’ın karşılığı olarak) “atayurdu” ifâdesinin “*baba allegorisi*” olduğunun arketipik vasfını ve bunun “ilkel insanın üzerinde yaşadığı, atalarının ruhlarını barındıran toprağa katılığı” anlamındaki “*participation mystique*” kalıbını anlatır.

⁷⁸ **Ibid.**, s. 116.

⁷⁹ **Ibid.**, s. 125.

dolu olmasının tabii oluşunu “*sıradan insanın haklı mutluluk, doyum ve güvenlik özlemi [yanın]da her kişisel arzuya baskın gelecek noktaya varan, dizginlenemez bir yaratma tutkusu*” sarmalındaki farklı güç unsurlarının etkileşiminde aramaktadır. Yine, sanatçı hayatı “*trajik*” yahut “*aşırı doyumsuz*” ise, bunun sebebi sanatçı kişiliğindeki birtakım “*yetersizlikler*” yahut “*uyum sağlama becerisinin olmayışı*”dır. “*Özel bir yetenek, büyük enerji harcamayı gerektirecektir.*”⁸⁰

Faust, “bir Alman’dan başkasının yazamayacağı” ve *Goethe’nin doğumuna* yardımcı olan bir sembol olarak değerlendirilmelidir.⁸¹ James Joyce’un tahlil edildiği bir diğer makalede, birçok insanın olduğu gibi, *Ulysses*’deki ruh halinin romanın yazarıyla olan zihni bağın kökeni yine sanatta ve aslında kültürde aranmakta ve bu eserin “*kübist bir karakter taşıdığı*” ve modern sanattan daha *patolojik* olmadığı belirtilmektedir; “*çünkü gerçeklik resmini parçalayarak, başat işareti soyut nesnelliğin melankolisi olan oldukça karmaşık bir tabloya dönüştürmektedir.*”

İnsan, mukallit yapısıyla aklını kullanmayı öğrenmiş, kullandığı ve geliştirdiği farklı enstrümanlar vasıtasıyla yoğunlaştırdığı zamanı, yaşadıklarını, hislerini yeni formlar geliştirerek ifade etmiştir. Bilim ve sanat, taklit niteliğini koruyarak, güç elde etmede ve onun muhafazasında kullanılan farklı dil formlarıdır. *Yazmak* fiili dahi, esas olarak çizmek ve boyamak fiillerinin farklı formdaki taklididir; bu form, nüvesi gereği sanat alanından yola çıkan bir üslup barındırmakta, ve bu üslup, kullanıcının (veya mukallitin) kendisini ifade ederken kullandığı ve kullanacağı araçlar (semboller veya aletler), mesajın sanat veya bilim alanlarının hangisinin sınırları dahilinde kalınacağını belirlemektedir.

Tarih ve insan öncesi dönemden antikiteye ve günümüze, insanın hikayecilik (veya “*hikaye anlatıcılığı*”) vasfı, alet kullanan diğer canlılardan farklı bir haslet olarak belirmektedir. “Enformasyon Çağı” yaşanmakta iken hiyeroglif benzeri emojilerin sıklıkla kullanıldığı ve geleneksel-dijital medya formlarının hybrid bir vafsa büründüğü de açıktır. Adeta aslına rücu eden -modern zamanlarda varolan-

⁸⁰ *Ibid.*, s. 136-137: “[...] tıpkı bir çocuğun annenin içinde gelişmesi gibi, sanat da onun içinde gelişir. Yaratıcı süreç feminen bir karakter taşır, yaratıcı çalışma da bilinçdışı derinliklerden [...] doğar. [...] [Eserin] ortaya çıkış süreci şairin yazgısı olur ve psikolojisini etkiler. *Faust*’u yaratan Goethe değil, Goethe’yi yaratan *Faust*’tur.”

⁸¹ *Ibid.*, s. 138.

insanın ihtiyaçlarına d6n6k arayışları, modernite terminolojisinin kaotik unsularından ziyade, insanda baki kalan iptidai 6zellikleri g6r6n6r kılmaktadır.

Primitif yahut modern k6lt6r end6strilerinde şekillenen sosyal ve politik ihtiyaçlardan doğan dinamiklerin ve etkileşimler b6t6n6n6n, “*post-truth*” ve/ veya “*fakenews*” gibi kelimeler kapsamında tasvir ve tasnif edildiği zamanımızda, insan tabiatına dair değişmeyen ve ironik olarak s6rekli değişim geçiren sosyal m6esseselerin analiz edilmesinde fonksiyonel kavramlardan “ifade h6rriyeti” ya da “basın kanunu” gibi nispeten eski kalıpları açıklayan kaynakların g6ncelliğini hızla kaybettiği, buna mukabil, tarihin çok daha eski devirlerindeki pratiklere ve hayata dair araştırmaların insan organizasyonunun tabiatına ve g6n6m6zdeki hakiki niteliğine dair fazlasıyla g6ncel kaldığı farkedilmektedir.

Aynı kavramları kullanarak farklı şeyler s6ylemek ise yalnız *post-truth d6nemi* insanına has bir 6zellik değildir. İhtiyaç ve amaca y6nelik organize propaganda m6esseseleri ve g6ven problemi gittikçe artmakta ve konvansiyonel medya insanlara g6ven verememektedir; eski ABD Başkanı Donald Trump hakikatte bu yapıya reaksiyon olarak seçilmiştir.

İlk Roma İmparatoru *Augustus Caesar* da, *tanrı* rol6n6 ifa ederken hizmet geçmişine dair vukuatı da şahsına ait mabede kayıt d6şerek, ifade etmiştir: Bunlar arasında, savaşta hayatlarını kaybeden diğer kons6llerin (consul) yerlerini alması ve halkın, “devletin yeniden yapılandırılması” konusunda g6rev verdiği bir fig6r oluşu yer almaktadır. Tarihte g6r6lmemiş başarılar kazandığını kazıttığı levhalarda, alternatif bir satın alınma iradesine ait detay 6nemlidir; *baba Caesar*, vasiyetinde “avam” için 6 y6z sestertius 6deme yapmayı uygun bulmuş iken, -kons6ll6k d6neminde- oğul *Augustus*, savaş *ganimetinden* Roma vatandaşı avam için iki kez d6rt y6z sestertius 6demiş, bununla da yetinmeyerek, masrafları kendisine ait olmak 6zere, on iki kez buğday dağıttırmıştır.⁸²

⁸² Caesar Augustus, **Ankara Anıtı**, ev.: Çiğdem D6r6şken, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2009, s. 31, 53; Yine Romalı *alt sınıflara* farklı zamanlarda altmış denarius gibi meblağlar dağıtan Augustus Caesar, bu bağışarının her zaman asėarı 250 bin kişiye ulaştığını belirtmekte, asker kolonilerine ise, -ganimetten- kişi başi sestertius dağıtıldığını ve asker için arazi satın aldığını da ifade etmektedir. şahsı servetinden devlet hazinesine dahi yardımda bulunduğu, mabedindeki satırlarda geçmektedir.

Capitolium'u ve babası Iulius Caesar'ın öldürüldüğü *Pompeius Tiyatrosu*'nu tamir ettiren Augustus, aynı üslubu kullanarak devlet mekanizmasını da yeniden şekillendirmiştir.

Yeni yapı dahilinde, -kendi ifadesiyle- *sayısız zafer kazanan* ve kendisinden evvel kimsenin fethedemediği bölge ve yerlerdeki itaat etmeyen insanların hükmü altına girişini anlatarak son verdiği metinde, ömrünün son dönemindeki bir *tanrı*, kendi mabedinde *yalan söylemektedir*.⁸³

Pompeius Tiyatrosu'nda organize edildiği bildirilen *gladyatör temsillerinin*⁸⁴ Augustus'un komutasında hareket eden kitlenin *ikna* ve *terbiyesinde*, hem ödül ve hem de bir ceza mekanizması olarak, *Roma sığınağında* varolma noktasında para ve gıda paylaşımı kadar mühim ve fonksiyonel olduğu aşıkardır.

Sanat gibi, iletişim teknikleri de rastlantısal olarak ve kendiliğinden ortaya çıkmamış, zamanla mükemmelleşmek ve sofistike şekilde, hitabedilen kitlenin zihninde türlü çağrışımlar üretmek, kitlesel karşılık bularak ve ondan beslenmek suretiyle varlığını -*symbiotic* olarak- sürdürmüştür. Kelimeler insan zihnini yansıtır: Kullanılan kelimeler, isimlere ve -zihnin tezahürü olan ifadeler bütünü olarak- kelama evrildiği gibi, o isimler, başta olmak üzere, isimleri ve kelimeleri, gittikçe kitleleri şekillendirecek, zihinleri kalıplara döken asli unsur kültürdür. Farklı coğrafyalarda, farklı şehirlerin sınırlarını belirleyen duvarlar içinde karakter kazanan farklı kültürlerin şekillendirdiği zihinler, genetik olarak aynı özellikleri taşıyan insanları farklı ve yabancı kılabilmektedir.

İnsan, medya formlarına evrilerek kültüre şekil veren temel unsurlardan biri olabilmektedir. Diğer taraftan, söz konusu kültür de insanları şekillendirmektedir.

⁸³ “En Allemagne, découverte de l'armure romaine la plus ancienne de l'histoire”, **Le Figaro**, (Çevrimiçi), <https://www.lefigaro.fr/culture/en-allemande-decouverte-de-l-armure-romaine-la-plus-ancienne-de-l-histoire-20210118>, 19 Ocak 2021: Augustus'un Roma sınırlarında kutsallaştırılan bir mekanda *görmediği* gelişme, Latince *Arminius* (yahut Almanca *Hermann*) olarak bilinen ve Augustus'un da Ankara Anıtı'nda değiştiği bir itaatkarlık türünün sembolik ifadesi olarak Roma'ya gönderilen bir Germen beyinin oğlu tarafından idare olunan kabileler birliği kuvvetinin , -bugünkü *Hannover* ile *Köln* şehirleri arasındaki- kırsal alanda birkaç lejyon ölçeğindeki büyük bir orduya tarruzu ve lejyonların imhasıdır. Roma, sonraki tarihî süreçte bu kritik direniş sebebiyle Doğu sınırında yaşanacak alternatif senaryo dahilinde zorlu bir varlık mücadelesi verecektir.

⁸⁴ Augustus, **op. cit.**, s. 67-71.

Bu çift yönlü yapı, kullanıma açık ortak noktaların fazlalaşması, artefektleri zaman-mekan ve kültürlerarası benzer mana karşılıkları ve kullanımları olan sembolleere dönüştürmüştür.

Sembollerin içinde mahfuz olan *insandır*: Zaman, sembolleri, aşındırır ve değiştirir; kültürü taşıyan unsurlar, evrim geçirerek, farklılık gösterir, hikayeler adapte ve/ veya yokolur. İnsana dair tepkiler ve nüanslar, onlara şekil veren kültür dinamikleri ile olan etkileşimlerinde hayat bulmaktadır ve entellektüel açıdan kısıtlı yetenekleri olan canlılardan modern zamanların zeki insanlarına dek, medya formu olarak hayvan kullanımına rastlamak mümkündür: “Griffin” yahut bir tür totem olması muhtemel hayvan motifleri, belki bölgenin dominant figürünü vurgulamakta ve güçlü olana ait temsilde allegorik bir nitelik görülmekte, fakat hepsinden fazlaca, yalnız insana ait bir fiil olan hikaye anlatmak pratiklerinin iletişim kanalından kullanılması mühimdir. Bir antik Mısır yahut Asur dönemi rölyefinde⁸⁵, Marcus Aurelius’un *Atlı Heykel*’inde⁸⁶ yahut -replika hükmündeki- *taklitleri* Karolus Magnus heykelciği⁸⁷ veya Fatih Sultan Mehmed madalyonu⁸⁸ üzerinde tasviredilen iktidar, benzer ihtiyaçları karşılamak amacıyla üretilmiş olsalar dahi, konuşulan lisandaki karşılıklarına göre farklı manaların taşıyıcılarıdır.

Sosyal dinamiklerin farklı parametrelerinde, farklı formlarda beliren *kapital*, nasıl harcanacağı ve varolacağı daima politik bir meseleye dönüşmüş detaylardandır; bu detay, kültür müesseselerinde şekillendirilen zihin yapısınca belirlenmektedir. Söz konusu irade ise, farklı zeka formlarına, kültürel kapitallere, farklı coğrafyalara bağlı olarak şekil alacak insanın hürriyet idrakine (ve meselenin ruhuna) tezat teşkil eden nitelikte olabilmektedir. Ait yahut mensup olunan kültür dokusunun konuştuğu dil, zihni şekillendirecek ve dilin kullanıcıları olan kültür bloğuna -psikolojik ve sosyolojik temelli- manevi bir ağırlık yükleyerek, hareketlere yön verecektir.

⁸⁵ “Relief panel” (Çevrimiçi), <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/322610>, 01 Ağustos 2021.

⁸⁶ “Equestrian statue of Marcus Aurelius” (Çevrimiçi), http://www.museicapitolini.org/en/percorsi/percorsi_per_sale/museo_del_palazzo_dei_conservatori/esdra_di_marco_aurelio/statua_equestre_di_marco_aurelio, 01 Ağustos 2021.

⁸⁷ “Statuette équestre de Charlemagne ou de Charles le Chauve” (Çevrimiçi), <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010099888>, 01 Ağustos 2021.

⁸⁸ “Medal: Sultan Mehmed II” (Çevrimiçi), <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/461520>, 01 Ağustos 2021.

Ortak bir söylem geliştirerek aynı amaçlara sahip, *kavgası* istikametinde ve yaptığı *antlaşma* dahilinde hareket eden organik bir organizasyona evrilme mantığı, moderniteden çok daha evvel varolan insana ait dürtülerdendir.

Mise-en-scène içinde ve salt lingüistik olmanın dışında ve ötesinde kullanılan sosyopolitik bir ortak lisan, bir *sprachbund* ile hareket ve hamle gayesiyle, -kelimelerden ziyade pratikler bütünü kapsayan politik *lingua franca* dinamikleri- *Latin* kültür endüstrisi ve ithalatı dahilinde dilden, din(ler)e ve insana şekil veren sosyal fenomenlere dek sirayet ederek, aynı ruhu ve medya formlarını ait oldukları zamanların ve mekanların çok ötelere taşımıştır. Bir ören yerinde bulunan sanatçısı belirsiz kentauros heykeli ile *Donatello*'nun *Gattamelata* ismiyle bilinen eseri -hikayeleri her ne kadar farklı ve hakiki karşılıkları ne olursa olsun- iktidara ait unsurlar olarak, varoluşları ile hikayenin yegane taşıyıcısını şahıslara indirirlerken, sanatçı açısından fazlaca bir şeyin değişmediği farkedilecektir. İnsanın bedenine ve eylemlerine hakim olunmasını sağlayan hikaye daima iktidar yoğun bir aktarım yapmaktadır: Epik anlatımların mitolojik kahramanlıkları yahut iktidar merkezlerinin alaylı aktarımlarını içerir bir resim ya da karikatürde⁸⁹ veya *Kubrick*'in *Shining* filminde *Ayı Kostümlü Adam* şeklinde belirseler dahi, hikaye, anlatılmaya başladığı anda, dinleyicilerinin kalpleri⁹⁰ başta olmak üzere, tüm hakeretlerini hiç değilse benzer bir şekle ve ritme sahip kılmaktadır ki, tarih boyunca, iktidarı kullananların ve iktidar tarafından kullanılanların yegane isteği bu detay olagelmıştır.

Aritmi yaratan unsurların kesinkes bertaraf edildiği müesses nizamın, yahut besin zincirinin, tepesinde ya da tabanında yer alsın, yapının herhangi bir parçasına evrilerek varolanlar kadar, hikayeyi en iyi taşıyan insanlar da yapının ve dokunun *beka problemlerini* çözen en mühim aparatlarına dönüşmüşlerdir.

⁸⁹ “Louis-Antoine de Gontaut, duc de Biron, en paon” (Çevrimiçi),

http://collections.chateauversailles.fr/?permid=permobj_c1fb38fd-14a8-4374-9b85-f01bf716dac3#2c2b7c1b-6960-4be8-aab3-f3c638e1b21d, 01 Ağustos 2021;

“Cruce dignus | The grand menagerie, | With an exact representation of Napoleon Buonaparte*, | The little Corsican monkey, | As he may probably appear at the island of Elba.” (Çevrimiçi), https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-8138, 01 Ağustos 2021.

⁹⁰ Pauline Pérez, **et al.**, “Conscious processing of narrative stimuli synchronizes heart rate between individuals”, **Cell Reports** Vol. 36, Iss. 11, 109692, (Çevrimiçi), doi.org/10.1016/j.celrep.2021.109692, 22 Eylül 2021.

1.1. Hâne Allegorisi: Evcil Sanatkâr ve Maecenas

“Tûtî-i mû’cize-gûyem ne desem lâf değil”
“Hakk bilür yok yere ben kimseye söğmem a köpek”
Nef’î

“Were I, who to my cost, already am
One of those strange, prodigious creatures, Man;
A Spirit free, to choose for my own share,
What sort of Flesh and Blood I pleas’d to wear,
I’d be a Dog, a Monkey, or a Bear;
Or any thing, but that vain Animal,
Who is so proud of being rational.”
“A Satyr Against Reason and Mankind”; John Wilmot

“Yerleşik nizâmın -(‘gerçek’ mânâsiyle) tâcizkâr
veya korkunç olmak sınırına varmaksızın-
keyfini-huzûrunu kaçırın şey, komiktir.
Her şaka küçük bir ihtilâldir.”
“Funny, but not Vulgar”; George Orwell

Mağaradan çıkan *insan*, farklı yerlerde mağara muadili sığınaklar bulmakta zorlanmamış, bununla birlikte, farklı zamanlarda hayatta kalmaya çalışırken daima bir dayanak noktası arayışında olmuştur.

Hayatta kalma motivasyonu, güç arayışı, iştahı ve güçlükler bütünü insanı şekillendirir ve aynı motivasyonlarla birtakım aletler geliştirmeye zorlar, iptidai hayattan sıyrılmazdan evvelki pratikler ve tecrübelerinin bakiyesi sembollere dönüşen insana ait semboller mabedlerde tanrısal manalar kazanmaya başlar iken, iletişimin hemen her parametresinde görünür olan ve insan zihnini şekillendiren hikaye figürleri, vücutları süsleyen dövmelerde belirebildikleri gibi, şifa bulmak maksadıyla sosyal dokunun da parçası olmuşlardır. Hayatta kalma mücadelesine ait *barınma ihtiyacı*, zamanla ortak bir hikaye dahilinde hareket eden topluluk için, gittikçe hiyerarşik konumlanmaların sosyal rollerine bürünerek, kimlik ve isim kazanmıştır. *Mağara* zamanla evrim geçirirken, *insan* gibi, sembolleri de farklı yerlerde farklı anlamlar taşımaya başlamıştır: *İktidar merkezine evrilen barınak*, adeta *onunla bütünleşen insanın* sembolik karşılığındaki deformasyonun da sebebidir. *Hâne kompleksi* parçalarından, sayısız Mısır tanrısına hürmet ve hizmetten sorumlu, *ruhban* sınıfı teba üzerinde devletin resmi dininin temsilcileridir. Bir tür sosyal kanun koyucu vasfını da haiz işbu *sınıf*, medya üretiminin tabii yönlendiricisidir; nihayet *firavun* kompleksinin bir parçası olarak varolmaktadır.

“*Sıradan Mısırlılar*” için tapınaklar, sadece özel günlerde birinci ve ikinci avluya girilmesine izin verilen, bunun haricinde ise girişin yasak olduğu; fakat hastalıklara şifa dağıtma ve anlaşmazlıklara çözüm üretme gibi nosyonları olan, ibadet kanallarını şekillendirmekle birlikte, bunu şahıslara bırakan kurumlar ve kamuya kapalı alanlardır. “*Duyan Kulak Odaları*” gibi bölmelerde, tanrı kulaklarına fısıldanan şikayetlerin olduğu da bilinmektedir.⁹¹

Statükoyu değiştirmek isteyen *Akhenaton* bu maksatla ismini değiştirdikten sonraki stratejisini, kitle şekillendiricisi olan *medya üretimini değiştirmek* olarak belirlemiş, ve bir ölçüye kadar da başarılı olmuştur⁹²; fakat “firavun”un varlığı, dönüşümün karşısındaki başlıca engelidir, zira iktidarı paylaştığı ve kadim organizasyona uygun formlarda hayatlarını sürdüren *diğer* hâne sakinleri, Amarna’da kurulan yeni merkezi tekrar eski lokasyonuna nakledecektir. Abidos’taki Kral Listesinde⁹³, “Amenhotep” olarak, performansıyla *babasının ardılı* olmak niteliklerini taşıyamadığı ve bilhassa *Amon’u tatmin edememekliği* sebebiyle, IV. Amenhotep’in varlığı -Akhenaton ismi ile birlikte- tarihten silinmiştir.

Sonraları Roma İmparatorluğu’na bağlı bir iskan birimine evrilecek olan ve antik Grek şehir devletlerinin kültür dokusunun bir parçası Makedon şehri *Pella*’da doğan ve kral II. Philippos’un yerine geçen III. Alexandros (ya da *Türkçe* Büyük İskender) Batı-Doğu eksenindeki fetihleri, açtığı yeni *jeopolitik kültür koridorunu*, kendi ismini verdiği şehirler kurarak hybrid bir kültür üretimiyle bölgedeki kitlenin şekillendirilmesi iradesini gösterdikten sonra, antikite Doğu’sunun önemli şehri Babil’de genç yaşta ölmüştür. Genç yaşta elde ettikleri destanlaşmış ve hüküm sürdüğü coğrafyada sınırlı kalmayarak, Batı’dan Doğu’ya aktarılan hikayelerde

⁹¹ Brewer, **op. cit.**, s. 107-109, 115, 168-170.

⁹² Akhenaton Büstü, (Çevrimiçi), <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010003776>, 01 Ağustos 2021: “Amenhotep IV” olmak istemeyen Akhenaton, kadim ve tipik hiyeroglif motiflerinden kısmen kurtulduğu yeni iletişim kanalında zuhureden yeni formunda bazı detayları ideal görüntüden uzak velakin daha belirgin ve karakteristik olarak şahsiyetini vurgulamaktadır. Alıcılar tarafından anlaşılacak istediği eski sembollerin tamamıyla reddedilmeyişinden anlaşılrsa da, renk kullanımı ve paradigma farkı yeni modelde dikkat çekmektedir: “Akhenaten Sacrificing a Duck”, (Çevrimiçi), <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/544056>, 01 Ağustos 2021; “House altar: Akhenaten, Nefertiti and their three daughters under the Strahlenaton” (Çevrimiçi), <https://g.co/arts/tj636PPVTkL6oF68A>, 01 Ağustos 2021.

⁹³ Abidos Kral Listesi [Rölyef], (Çevrimiçi) https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA117, 01 Ağustos 2021.

yaşamaya devam etmiş, kendisinden sonra da muhtelif medya formlarında varlığını korumuştur.

*Rosetta Taşı*⁹⁴ hikaye aktarımı konusundaki en kıymetli örneklerdendir, zira yalnızca hiyeroglif ile demotik yazı ve Yunanca'dan oluşan hybrid bir artefekt olmayan bu karakteristik parça, arketip iktidar şekillenmesinin de tasvirini içerir bir sembol ve parçadır. Akdeniz kültür havzasının doğu-batı sosyopolitik eksenindeki dinamiklerindeki mutasyonun mekanlara ve isimlere yansımaları, tebaya dönüşen ve sınıflara ayrılan insan kitlesinin şekillendirilmesi için de salt geçmiş zaman hikayeleri kafi değildir; velakin geçmiş, gelecekle bütünlük arzetye, onu yeniden şekillendirmektedir. Rosetta Taşı özelinde, lisanlar arasındaki muadil yapı anlaşılır olmakta ise de, dönem sanatına ait karakteristik parçalar birleştiğinde, sosyopolitik ortaklıkların ve muktedir bloklarının benzerlikleri ile bir grup aktivitesi de görünür kılınmaktadır. *Dendera rölyefinde*, söz konusu karma kültür dinamiklerinin bir zodyak halinde, zamana hükmeden formu şekillenmektedir.⁹⁵

İlk sistematik fikir hareketlerinin yaşandığı bölge olarak kabul edilen Grek kültür havzasında yoğun bir etkileşim olduğu bilinmektedir. *Sokrates*'in, *Herakleitos* eserlerine içerik analizi nitelikli kanaati şu şekildedir: “[...] Euripides ona [Sokrates'e] Herakleitos'un kitabını verip ‘Ne düşünüyorsun?’ diye sormuş? O da [...]: ‘Anladıklarım dâhiyane; sanırım anlamadıklarım da öyle [...] Deloslu bir dalgıç olmaksızın bunlar [anlaşılamaz].’”⁹⁶ *Ephesoslu* Herakleitos'un kullandığı lisanı ve üslubunu bu yorumdan anlamak mümkündür: “*aynı ırmaklara hem gireriz hem girmeyiz, hem biziz hem biz değiliz.*” önermesi bilinen Herakleitos'un eserinin bütününe inceleyen Sokrates, *derin* ve *yoğun* manayı kavramıştır.⁹⁷

Kaotik bir dönemde ilk formlarına kavuşmaya başlayan kavramlarla akıl yürütme fiili *felsefe*, gözlem ve tecrübelerle verilen kavramsal karşılık, anlamlar ve

⁹⁴ Pierre-François-Xavier Bouchard, “Rosetta Taşı [Stel]”, (Çevrimiçi), https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA24, 01 Şubat 2021.

⁹⁵ “Zodiaque de Dendérah”, (Çevrimiçi), <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010028871>, 03 Şubat 2021.

⁹⁶ Herakleitos, **Fragmanlar**, Çev.: Güvenç Şar, Erdal Yıldız, İstanbul, Dergah Yayınları, 2016, s. 85.

⁹⁷ **Ibid.**, s. 161: Herakleitos, aynı zamanda şu kanıyı taşımaktadır: “Yangını söndürmekten daha çok kibri söndürmek gerekir.” ve “Halkın, tıpkı sur için olduğu gibi yasa için de savaşması gerekir.”

fikri metodlar bütünü olarak, antik Grek kültür ve estetik sarmalında, iç ve dış tehditler altında, savaş halinde şekillenmektedir. Atinalı bir general olan *Thukydides*, şair *Homeros*'un Troya Savaşı'nı anlatırken yaptığı *mantık hatalarını* ve hikaye anlatıcılığını eleştirerek giriş yaptığı metinde, insanların bir parçası oldukları savaşların önemini daima büyüttüklerini, oysa *Peloponnesos Savaşı*'nda yaşanan olayları hakikaten mühim ve bu savaşı “tüm savaşların en büyüğü” olarak gördüğünü ifade ettikten sonra, bir askerden ziyade, modern bir tarihçi (ve bir sosyabilim insanı) üslubuyla, “sözleri *tam olarak* söylemenin güçlüğü” şu şekilde belirtmektedir:

“Olayları büyüten [şairlere], gerçeğe hizmet etmekten çok kulaklara hoş gelmesi amacıyla kesinlikle kontrol edilmesi imkansız olayları bir araya toplayan ve sonunda çoğu inanılmaz ve mucizeli bir anlatı ortaya koyan kronikçilere güvenilmeyecek [...] Bence, [hatiplerin şartlara] göre en uygun şeyi söylemeleri gerektiğinden, söylenen sözlerdeki tüm düşüncüyü, elden geldiğince doğru biçimde dile getirmeye çalıştım. Savaş olaylarına gelince, onları karşıma ilk çıkanın sözüne güvenerek ya da kendi fikrime göre anlatmanın doğru olmayacağını düşündüm; yalnız, tanıklık ettiğim ya da elden geldiğince doğru bilgilerden öğrendiğim şeyleri yazdım. Bu araştırma pek kolay olmuyordu, çünkü olayları görenler aynı biçimde anlatmıyor, tuttukları tarafın [menfaatine] göre ya da değişebilen anılarına dayanarak konuşuyorlardı. Anlatılarımda mucizevilik bulunmaması, kulağa hoş gelmelerine engel olacaktır belki. Geçmiş olayları, dolayısıyla da insan şeylerinin yasasının mutlak getireceği benzer olayları açıkça anlamak isteyenlerin tarihimi yararlı bulması bana yetecek. Bir anlık hoşnutluk için yaratılmış şatafatlı bir parça değil, sağlam ve kalıcı yararı olan bir eser bu.”⁹⁸

Filozof olarak öldürülen *Sokrates* mi, antik Grek kültürünün en buhranlı dönemlerindeki savaşlarda bir piyade (hoplit) olarak hayatta kalan *Sokrates* mi daha savaşçıdır?

Diocletianus Hamamı zemin mozaiklerinden birinde yazan “γνῶθι σεαυτόν”, “kendini bil” manasındadır: Bu söz, *Platon*'un, *Sokrates'in Savunması*'nda geçen meşhur *Sokrates* vecizesinin konsantre versiyonudur ki, “*sınanmamış bir hayatın yaşamaya değmeyeceği*”⁹⁹ iddiasındadır. Metin, “*devlet hizmeti*” adına *Sokrates*'in, *Peleponessos Savaşı*'nın *Poteidaia*, *Amfipolis* ve *Delion* muharebeleri dışında, hiçbir kamu görevi almadığı bilgisini vermektedir.¹⁰⁰ *Sokrates*, ölümle yargılandığı

⁹⁸ *Thukydides*, *op. cit.*, s. 55.

⁹⁹ *Platon*, *Sokrates'in Savunması*, *op. cit.*, s. 58; cf. “Know yourself”, Baths of Diocletian, (Çevrimiçi), <https://g.co/arts/kw5ox7G1XBHXLBbr8>, 03 Şubat 2021: ὁ δὲ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπων

¹⁰⁰ *Ibid.*, s. 47.

dava boyunca, *ölümden kormadığını* defaatle vurgulamasının haricinde, kendine düşman kazandıran faaliyetlerini açıklamaktadır:

“Ben kesinlikle bilge olmadığımı farkındayım, [kendini bilge sanan bir siyasetçinin yanına giderek] Bu adam birçok kişiye ve özellikle kendisine bilge görüldüğü halde bilge değildi! [...] ikimiz de güzellik ve iyilik hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. O, hiçbir şey bilmediği halde bildiğini sanıyor, oysa ben hiçbir şey bilmemekle birlikte bunun bilincindeyim. Bu durumda, hiçbir şey bilmediğimi bildiğim için, az da olsa ondan daha bilgeyim sanırım. Daha sonra, bu adamdan daha bilge sayılan bir başkasına gittim ve aynı kanıya vardım. Bu araştırmayla hem onun hem de başka birçok kişinin düşmanlığını kazandım. [...]

[kendilerini bilge sananlara gitmeye devam ettim]

[... Şairlerden] bir şeyler öğrenmeyi umarak, [...] şiirlerinde ne anlatmak istediklerini sordum. [...] gerçeği açıklarken utanıyordum ama size söylemem gerekir. Hemen hemen orda bulunan herkes, eserler hakkında, o eserleri üreten şairlerden daha ayrıntılı bilgi verebilirdi. Böylece kısa sürede, [şairlerin] eserlerini, bilgelikleri sayesinde değil, kahinler ya da gipten haber verenler gibi, doğal yetenekleri ve kendilerinden geçmeleri sayesinde ürettiklerini anladım. Onlar birçok güzel şey söylese de, ne söylediklerinin farkında değiller. [Şairlerin] de aynı durumda olduklarına kanaat getirdim. [...] yetenekleri yüzünden, öyle olmadıkları halde, diğer konularda da bilge olduklarına inandıklarını anladım. Siyasetçilerle olduğu gibi, aynı nedenlerle onlardan üstün olduğumu düşünerek yanlarından ayrıldım.”¹⁰¹

Sokrates, çevresindeki insanları *dinden çıkarmakla* suçlanarak ölüm cezasına mahkum edildiği *Atina*’daki mahkemenin sonunda “ben ölmeye, sizler de [hayatlarınızı] sürdürmeye gidiyorsunuz. Hangisinin daha iyi olduğunu sadece tanrı bilir.”¹⁰² diyerek, hayat sahnesinden çekilmiştir. Kendisinden hiçbir yazılı eser kalmamış olan Sokrates, Platon *Devlet*’inde iletişime geçerken ölümsüzleşmekte ve hayatlara devam edenlere hayatı sorgulatan sorular sormaktadır:

“I. - ... bilgisiz adam, bilgiliyi de bilgisizi de aşmak istemez mi?

- Belki ister.

- Ama bilgili,akıllı değil midir?

- Akıllıdır.

- Akıllı olan da iyi değil midir?

- İyidir.

- O halde iyi ve akıllı olan, kendine benzeyeni değil, benzemeyeni, karşıt olanı aşmak isteyecektir. [...] Ama kötü ve bilgisiz olan, hem benzerini hem de karşıtını aşmak isteyecek.

II. Kötü bir kafanın yönetmesi de kötü olur, iyi kafanınki ise iyi. [...] Eğrilik, hiçbir zaman doğruluktan daha kârlı olamaz.”¹⁰³

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 36-37.

¹⁰² *Ibid.*, s. 63: “Ölümden korkmak, öyle olmadığı halde kendini bilge sanmak ve bilmediği şeyleri bilir görünmek gibidir.”

¹⁰³ Platon, *Devlet*, *op.cit.*, s. 33 ve 39-40.

Platon, devleti yönetmesi gereken insanı “görgülü, yalanı sevmeyen, bilime inanan, beden zevklerinden öte ruh zevklerini ve hakikati arayan, ölçülü, açgözlü olmayan, Tanrı ve insan ilişkilerini bütün olarak kavramaya çalışan, yüce düşünceli, bütün varlıkları bütün zamanlarla birlikte seyreden ve hayatına önem vermeyen [...], gösterişçi ve korkak olmayan, olgun ve ince” -ve şüphesiz- ölümden korkmayan, bir “filozof hükümdar” olarak tanımladıktan sonra, “en akıllı filozofların devletin işine yaramadıklarını” ve öte yandan “herkesin filozof dediği birçoklarında bu değerlerin tam tersi olduğunu” ifade etmektedir.¹⁰⁴ Filozof yaradılışlı biri, *filozof olma ihtimali olmayan halkın içinde*, halk tarafından reddedileceği gibi, böyleleri, “kötü düzenin boyunduruğu altında” kendini koruyamayacak ve “kendi yolundan” ayrılacak ve hatta “felsefeyi bırakarak, kendilerine ve doğruluğa aykırı bir hayat” sürecektir.¹⁰⁵

Mağara Allegorisi’nin anlatıldığı VII. Bölüm, “hapsedilmiş” bir kitlenin, mağara içinde beliren “gölgeleri” yahut suretlerini gördükleri nesneleri, hakiki formlar zanneden insanlardan bahsetmektedir: Mağaranın yarı aydınlık ortamında, sesler ve görüntü *gerçekle sahte arasında* ve belirsiz, insanlar ise bunları ayırt etmekten, hareketten de acizdirler. Bu esaretten *kurtarılan* birinin gölgeye alıştığından evvela kamaşan gözünde, gölgelerin, sonra nesnelerin ve gittikçe, mağara dışındaki hayatın hakiki vasfının belirecektir. Mağaradaki esarete devam eden kişilerin yanına tekrar gidip, gördüklerini onlarla paylaştığında, içerdekiler bu kişinin haline gülecek ve belki, onları kurtarmaya ve mağara dışındaki hakikati göstermeye gayret etse, bu kişiler tarafından öldürülmek isteneceği projeksiyonu yapılmaktadır. “İyi ideası” olarak sembolize edilen bu allegoriyle, kavrayışın önemi vurgulanmaktadır.¹⁰⁶

Platon, *bilginin herkese öğretilebileceğine* inanan ve bu teorisini -insanlarla şahsen iletişime geçerek ve tartışmanın tarafı olan tüketicisine direkt olarak ulaşarak- pratikte uygulayan Sokrates’in ölüme mahkum edilmesinin ardından, *hakim kültür dokusunun yarattığı* devlet pratiklerinin kendisi için de *tehdit* oluşturduğunu

¹⁰⁴ *Ibid.*, s. 194-197 ve 200-201.

¹⁰⁵ *Ibid.*, s. 206-207.

¹⁰⁶ *Ibid.*, s. 231-234.

düşünerek, gerekliliğine inandığı şekilde *bilgece* yönetilmeyen, kaotik *tiranlıklar* çağındaki Atina'yı terketmiştir.

Aristoteles, kendisinden önceki kavramlarla düşünme faaliyetine kendi perspektifini ekleyerek, yeni bir biçim vermiştir: Buna göre, *Politika* isimli kitabına kendi hocası -ve yerini almak istediği bir baba figürü- Platon'u eleştirerek yaptığı girişten sonra, *köleliğin* yenilginin doğasında olduğunu ve yenilenler tarafından benimsenmesi gerektiğini belirtmektedir. Yerine geçmek istediklerine benzemeyen bir metodik sistemle kullanmış, onlara benzememeye gösterdiği çaba, hemen her çalışmasında kendini hissettirmiş, belki bunun temel kaynağı “hayatta kalmak motivasyonu” olmuştur. *Aristoteles*'in zihnindeki ideal devlet sistematığına göre, *mülkiyet* olmalıdır; zira ya *politik bir hayvan* veya *yalnız uçan bir kuş* olarak yaşamak durumunda olan insan hayatının tek amacı, *köle olmayan eşit vatandaşlar* tarafından yönetilen devletin de yegane amacı olarak, *iyi yaşamaktır*: “Zihnin, beden üstündeki yönetimi mutlak; zeka tutkuları anayasal olarak ve kralca yönetir” Bunu sağlamak uğruna *kullanılacak araçlar, canlı olabileceği gibi cansız da olabilir*.¹⁰⁷

Denge unsurunun korunması yahut problemli zamanların atlatılması ve *savaş* idaresi, kısaca “yaşamak” motivasyonu, *iktidar merkezinin* mesajını en zarif şekilde yayacak ve *otoriteyi* zihinlerde *güçlendirecek* şahıslar muktedirin en mühim aletleridir. Latince henüz universal bir sosyopolitik *ortak lisana* evrilmeden evvel, *homo politicus* temasını insan ırkına ait pratikler *lingua franca*'sına dair analitik metoduyla inceleyen *Aristoteles*, baba figürüne muhalefet eder tavırla, politik insanın ilişkilerini *oğluna* (yahut irşad edilecek *öğrencilerine*) şu şekilde tasvir etmektedir:

“Onur isteğiyle hareket eden insanların çoğu, sevmekten çok seilmeyi istiyorlar gibidir [dalkavukları sevmemizin nedeni genellikle budur; çünkü dalkavuk, aşağı durumdaki bir dosttur ya da en azından dost görünen ya da seilmekten çok seviyor gibi davranan bir dosttur]; oysa öyle görünüyor ki, sevmek ve onurlandırılmak çok yakın kavramlardır; insanların çoğu, onurlandırılmayı isterler. Fakat öyle görünüyor ki, onuru kendisi için değil, [avantajlarından] dolayı seçeriz.”¹⁰⁸

VIII. Kitap, *insan ve aletleri* hususunda başka detaylar da vermektedir: “Bir ortaklıktan ibaret olan dostluklar, derecelere sahiptir. Topluluklar, politik

¹⁰⁷ *Aristoteles, Politika*, Çev.: Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004, s. 7-14: “köle köleden, efendi efendiden üstündür.”

¹⁰⁸ *Aristoteles, Nikomakhos'a Etik*, op. cit., s. 408.

toplumun bölümleri olarak, üyeleri fayda sağlayabilsin diye oluşmuştur, bu şekilde de varlığını sürdürmektedir.” Birçok farklı topluluk, sosyal ilişkiler konusunda ortak bir varlık nedenine sahiptir ki, bu *hazdır*. Tanrılara hediyeler sunan topluluklar biraraya gelerek kendileri için de haz elde etmektedirler.¹⁰⁹

Aristoteles, Politika’da yaptığı gibi, *evrim geçiren* yönetim biçimlerini saydıktan sonra, “bu yönetimlerin aile kurumundaki benzerleri-modelleri bulunabilir,” diyerek devlet yapısı ile *baba-çocuk* ilişkisi kurarak, bunun *efendi-köle* ilişkisinden farkının iktidar sahibi lehine tek taraflı bir ilişki tipi olmamasında görmektedir. Buna göre, karı-koca aristokratik bir ilişki iken, koca iktidar alanını genişlettiğinde aile bir oligarşi, kardeşler arasında timokrasidir ve demokratik hanelerde “efendi” olmadığı gibi, yönetici zayıftır.¹¹⁰

Aristoteles’in devlet yapısına ait başka özelliklerden biri de, *demokrasi*’nin, tiranlık veya oligarşi benzeri bozuk nitelikli bir sistem olduğunu, bunun yerine sınırlı bir elit yönetici grubunun anayasal bir ortaklık dahilinde yönetmesi idealdir.¹¹¹ Yozlaşmış yönetimlerde, bilhassa tiranlıkta, *dostluk*, anlamsız bir roldür:

“Gerçekte yöneten ve yönetilen arasında ortak hiçbir şeyin olmadığı yerde, *dostluk* da yoktur. [...] Zanaatkarla aleti, ruhla beden, efendiyle kölesi arasındaki ilişki de böyledir; tüm bu araçlara, kuşkusuz, onu kullananlar tarafından özen gösterilir; fakat cansız nesnelere karşı ne *dostluk* ne de *adalet* söz konusudur. [...] Köle, canlı bir alettir ve alet, cansız bir köledir.”¹¹²

Platon’un *Akademi*’sinde eğitim almış olan Aristoteles’in nazarında *devlet*, iyi yaşamak için sağlam ve ahenkli bir mekanizma olmalıdır. Kaos, *ahengi* bozacaktır.

Aristoteles, sistematik hale getirdiği *gözlem temelli* felsefesine ait bilgileri aktarması için, II. Philippos tarafından bir *hizmetkar* hoca olarak saraya davet edilmiştir. III. *Alexandros*, Gaius Iulius Caesar’ın idolü, karakterine ilham veren bir ikon, bir *medya formu* ve kendisine *benzemek*-onun yerini almak, *olmak istediği*

¹⁰⁹ *Ibid.*, s. 412-414.

¹¹⁰ *Ibid.*, s. 418.

¹¹¹ Aristoteles, *Politika*, *op. cit.*, s. 111. “Doğru” anayasalar üç tanedir: “Krallık, aristokrasi ve ‘siyasal yönetim’” cf. IV. Bölüm.

¹¹² Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, *op. cit.*, s. 420.

rolmodelidir.¹¹³ *Tanrı* olmak, ikonografide göklerin tanrısı olan *Iupiter'in oğlu* Herakles'in soyundan¹¹⁴ olduğuna şüphe edilmeyen biri için kolay olabilir; velakin Roma'da Caesar gibi, *soylu* olmasına rağmen, güçsüz bir genç için varoluş mücadelesi zordur.

Caesar da, diğer Romalılar ve hatta *Roma'nın kendisi* gibi, hayatta kalma mücadelesi vermektedir: Teokratik bir yapıda olmayan krallık dönemi Roma'sında *kral* (rex) figürü, *tanrı vekili* değildir, buna mukabil “[politik], askerî, adlî ve dinî” konulardaki en yüksek idare amiri, komutan, hakim ve rahip konumundadır.¹¹⁵

Roma'nın muadilleri ve muarızları ile olan etkileşimler bütünü, zamanla ordu, hukuk nizamı ve kültür hayatında yeni düzenlemeler yapılmasına sebep olmuştur: Roma dininin kadim üçlüsü *Iupiter*, *Mars* ve *Quirinus*'tur; işbu kültlerin ilk zamanlar *yalnız isimlerden ibaret oldukları* ve antropomorfik tasvirler şeklinde olmadıkları bilinmektedir. H. Demircioğlu, “tanrısız kudretlerin olmaması” sebebiyle, Roma'da mabedlerin ve tanrıların evlenmesi ile genealoginin ve hatta mitolojinin olmadığını belirtmektedir.

Zamanla tanrılaşan ecdat (Deus parens) mekanizmasını dahi kapsar bir *kültler evine* dönüşen itikadi yapı için çalışan profesyonellere de ihtiyaç duyulmuştur. Temas ettikleri farklı kültürelere ait inançların sembollerinin de eklemlendiği pagan dokunun korunduğu en büyük ev ve mabed *Pantheon*'un da inşasıyla bu ihtiyaç giderilirken, sosyal olarak din motivasyonu ile şekillenen kitle savaşmaktan, tabii felaketlere dek her konuda tanrıları kızdırmamak için hareketlerine ihtimam göstermeye başlamış, ve Romalı, eski “aklı” temel alan vasfını

¹¹³ Plutarch, *op. cit.*, s. 476-477: Caesar, Hispania'da bulunduğu dönemde III. Alexandros'un hayatına dair eserleri okurken hüzünlenmiş ve kendisine bunun sebebini soranlara, *ağlamaklı şekilde*, “Sizce de böyle olmama yeterli sebep değil mi: Kral Alexandros'un yaşça benden hiç de büyük değilken, bir vakitler onca milleti ve memleketi fethetmişliği, benim ise kendi nâmıma hiç bir kıymetli şeye sâhip olmayışım...” Bir ikon olarak, Batı'da *Alexandros* ya da Doğu'da *İskender*, Ceasar gibi sayısız kişinin de tanrısız karşılıkları çağrıştıran bir medya dormuna evrildiği görülmektedir: “Copper alloy figure of Mars, OA.248”, (Çevrimiçi), https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_OA-248, 01 Ağustos 2021.

¹¹⁴ *Ibid.*, s. 385: Bu kısımda “Romalının *Romalı* kalması” vurgusu hissedilmektedir.

¹¹⁵ Halil Demircioğlu, **Roma Tarihi**, Ankara, TTK Yay., 2015, s. 53.

kaybederek, dini ilişkilerinin nasıl bir evrim geçireceği netleşmiştir: Roma inancı korku-ciddiyet sarmalında, “[do ut des: veriyorum ki veresin]” bir ticari faaliyettir.¹¹⁶

Mitoloji başta olmak üzere, çeşitli eksikliklerini mücadele ve temas ettiği Etrüskler üzerinden Grek kültürünü ithal ederek tamamlayan Roma, bu vesileyle ardılı olacağı sosyopolitik bakiyenin yegane sahibi olmak maksadıyla politik ve askerî hamleler yapmış, Cumhuriyet ile İmparatorluk arasında ve sonrasında *evrim geçirirken, şehrin muhafazası* için, karşılaşılan her yeni güç ve güçlük karşısında benzer tavırlar takınarak, karakteristik refleksler ve bir devlet aklı geliştirmiş, bunların içselleştirilmesi ve hayatta kalmak için *kurumsal bir lisan* oluşturmuş ve kullanılmıştır.¹¹⁷ Galler (yahut *Keltler*) tarafından işgal edilen *şehir*, zamanla hayatta kalabilmiş, İtalya’da hakimiyetin tesisi, Pön Savaşları, İspanya ve Pergamum gibi yeni bölgeler ile nihayet Mısır’ın ilhakı, evvelce korunma içgüdüsüyle ortadan kaldırılan karşı kuvvetlerin organizasyona eklenmesi konusunda oluşan iştah, sınırları genişletirken, bölgelerdeki kitlenin aşına olduğu fikri bloğu Roma kültür dokusuna eklemek stratejisi ve aslında çoğu zaman da kendisinin söz konusu kültür dokusuna eklenmesi yönünde iradede bulunmuş¹¹⁸; yine hayatta kalan yegane müessese, kurumsallaşarak kendi özgün bir organizasyon kültürüne evrilen Roma ve karma devlet nizamı olmuştur.

Roma’nın *kurucu hikayesine*¹¹⁹ göre, bir *dişi kurt* tarafından emzirilen iki kardeşten Romulus, aynı zamanda Remus’un müstakbel katilidir. Grek kökenli Romalı bir filozof olan Plutarhos, miti düzyazı formunda hikayeletirdikten sonra¹²⁰ “*kutsal ateş*” etrafında kurulan *Vesta* kültürünün kurucusunun da Romulus olduğuna dair rivayetleri aktarırken¹²¹ Roma’ya ait başka bir hikayeden daha bahsetmektedir: Eski müttefik-komşu *Sabinler*, savaşçı erkekleri ile *kaçırılan kadınları*. Savaşçı Sabin erkekleri, kadınlarının kaçırılmasından sonra çatışmalara ara vererek barış yapmışlar

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 64-66.

¹¹⁷ *Ibid.*, s. 196.

¹¹⁸ *Ibid.*, s. 202-203; “Figure | Limestone seated figure of Horus wearing Roman military costume ”, (Çevrimiçi), https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA51100, 01 Temmuz 2021.

¹¹⁹ *Ibid.*, s. 37.

¹²⁰ *Ibid.*, s. 42-43: Roma’nın kuruluşunda, kardeşler şehrin üzerine kurulacağı tepeler konusunda anlaşmazlığa düşerler, biri diğerini öldürür.

¹²¹ *Ibid.*, s. 68-69.

ve ortak bir yönetime geçilmiştir: *Yönetimdeki ortaklıkla*, Sabin-Roma inançları da iç içe geçerek yeni bir forma kavuşmuştur. Sonraları Fırtına’da kaybolan *Romulus* ismi “*Quirinus*”a evrilecek ve tanrılaştırılacaktır.¹²²

Uhrevi bir zırh mahfazasında aktarılan işbu mit, sosyal ilişkilerin temelinde yer alan *baba* figürünü şekillendiren bir hikaye olarak, kanunlara ve devlet nizamına dek etki ettiği kadar, çok daha sonraki zamanlarda ve farklı kurumlarda da varlığını sürdürecektir. Cumhuriyet öncesine ait Krallık devrinde Roma cemiyeti, temeline Roma ailesini (*familia*) ve ailenin reisi “*baba*”, otorite olarak, kendileri de aile babası olan reşit evlatlarının üzerinde “*patria potestas*” olarak bilinen hukuki haklara sahiptir. Ancak babanın ölümü halinde geçersiz olan ve kız çocuklar için evlilik bağı ile ortadan kalkan kanuna göre, bütün aile babanın emri altındadır.¹²³ Baba, Roma’da mutlak otorite idi ve patriarkal Roma ailesi fertleri için, devlet dahil, herhangi kurum veya kişinin aksini yapmasının mümkün olmadığı bir irade göstererek, rüşdünü ispat eden evlatlarını öldürebilme hakkını dahi haizdir.¹²⁴ Etimolojik olarak, “genetik” kelimesinin de kökeni olan, “*Gens*” farklı, *geniş aileler birliği* olarak, Roma cemiyetinde -“klan”a tekabül eden- aileden büyük bir sosyal organizasyondur: “her Romalı kendi şahsi adı [*praenomen*] yanında mensup olduğu *gens*’in de adını [*namen gentile*] söylerdi. Çünkü *gens* efradı [*gentiles*] *kendilerinin müşterek bir cetten çıktıklarına inanırlar ve bunu takdis ederlerdi.*”¹²⁵

Roma, farklı sınıfların olduğu bir devlet mekanizmasıdır: “*Baba oğulları*” manasında, tam hukuklu Roma vatandaşları *Patrici* sınıfı ve vatandaşlık hukukuna kısmi olarak tabi, ticaret yapma ve mülk edinme hakkını haiz, velakin evlenme veya consul olmak gibi yüksek memuriyetlerde çalışma hakları olmayan bir diğer zümre

¹²² Hakikâtte Thukydides tarafından aktarılan bir anekdot, tanrılaştırma konusu kapsamında, özelde grekoromen kültürün Batı ve insanlık ortak sosyokültür yapısına dair çok daha reel karşılığı olan tespitleri içermektedir. Thukydides, **op. cit.**, s. 286: V. XI. “Müttefiklerin tümü, devlet hesabına şehrin içinde, bugünkü ana meydanın girişine gömülen Brasidas’ın ölüsünü silahlarıyla izlediler. Sonradan anıt, taş bir siperlikle çevrildi. Amphipolisliler ona bir kahraman gibi temenos adayıp, onuruna yıllık oyunlar ve kurban törenleri düzenlediler. Brasidas’ı gerçek kurucuları sayıp, koloniyi ona adadılar. Hagnon’un onuruna dikilmiş tüm anıtları yıktılar ve koloninin onun tarafından kurulduğunu hatırlatacak her şeyi ortadan kaldırdılar.” Mit ötesinde de, kendi grubunun nasıl bir organizasyon olduğu I. V. kitaplarda not düşülmüştür.

¹²³ Demircioğlu, **op. cit.**, s. 48-50.

¹²⁴ **Ibid.**, s. 49: *Pater potestas*’a istinadla, bir *baba* -kanuna uygun olarak-, karısını ya da oğlunu köle olarak satabilir, yüksek memuriyetlerde çalışan oğlunun tüm kazancına el koyabilir idi.

¹²⁵ **Ibid.**, s. 50.

de sıradan halk kitlesi *Pleb*'ler olarak iki mühim sosyal blok olarak katmanlara ayrılan Roma insanı, Roma'da, içten içe sürekli bir hayatta kalma mücadelesi vermektedir.¹²⁶ Bu mücadele, asırlara yayılan bir zaman diliminde, Patrici-Pleb sınıfları arasındaki “*conubium*” kavramıyla karşılanan evlenme yasağı gibi birtakım haklar elde edilmesiyle düzeltilmişse de, Cumhuriyet'in son devrinin ve Roma tarihinin sembol ismi, ve esasen kendisi de soylu ailelerden birinin üyesi olan, Caesar'ın uygun bulduğu politik hamleler seviyesinde *aşağı sınıftan* (pleb) halka toprak dağıtmak, köleliği azaltacak kanunlar çıkarmak ve lüks mallara tüketim vergisi koymak gibi radikal bir tavır ve değişim görülmemiştir. Menfaat *ortaklıklarının* dengesini bozduğu oligarşik grubun muhafazakar şahısları tarafından Senato'da öldürülmesi sonrasında politik ardılı, vârisi¹²⁷ ve *oğlu* Octavianus'un devralacağı isim “*Caesar*”, Batı-Doğu politik ekseninde Roma devlet mekanizmasını ve emperyal vizyonu benimseyenler tarafından da daima taşınacak bir sembole evrilecektir.

Hikayeler, Roma vizyonuna dair karakteristik detaylar verir: Farklı bir türe ve başkalarına ait memeleri emen ve büyüyünce birbirlerine düşüp kendisinin bir eşini katleden kardeşler, hırsızlık, tecavüz, cinayet, savaş gibi hadiselerin sonunda barışan komşular gibi hikayeler arasında *Plutarhos*'un da aktardığı, bu hikayelerin temsiller ile oyun ve ritüeller halinde sosyal dokuya ve kitle iletişimi vasıtasıyla insanların zihinlerine ve hayatlarına yerleştirilmesidir. *Iulius Caesar*'ın hayatına ait ve *Marcus Antonius*'un da rol aldığı iki olay, Caesar personasına dair fikir vermektedir: Roma'da, yoğun olarak alt tabakanın bulunduğu pazarda (forum), *Lupercalia*¹²⁸ festivalinde, halkla iletişime geçmekte ve dönemin üst düzey temsilcileri de çevresinde hazır bulunmakta ve *altın sandalye* üzerinde muzaffer bir eda ile oturmaktadır. *Marcus Antonius*, Caesar'a defneden yapılmış hükümdarlık sembolü anlamı taşıyan bir taç (diadem) sunmuştur. Caesar'ın bu teklifi kesin bir surette

¹²⁶ *Ibid.*, s. 52, 97-100, 159-161 ve 164-165.

¹²⁷ Oktay Akşit, **Roma İmparatorluk Tarihi**, İstanbul, İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yay., 1985, s. 30. *Caesar*, mirâsının ve mülkünün ¾'ünü Octavianus'a bırakmıştır. Mirasın mühim kısmı, isminin artık “C. [Ivliu Cæsar] Octavianus” olmasıdır.

¹²⁸ Plutarch, *op. cit.*, s. 67: *Lupercalia*, bir festival olarak, köpeklerin kurban edildiği, keçi derisinden kıyafetler ya da çıplak olarak Roma'nın üst düzeydeki sınıflarının da katıldıkları ve çoban temasının yoğun olduğu, geçmişe dair bir ritüel olarak Romulus'un yaptıklarının taklididir. Ölümünden önce, Caesar da bu ritüelistik organizasyonda yer almıştır.

reddetmesi ile halk, coşkulu şekilde bu jسته karşılık vermiştir. Ardından, yakın mesai arkadaşı, *konsül* Marcus Antonius tacı bir defa daha Caesar’a sunmuştur. Caesar’ın, teklifi ikinci kez geri çevirmesinin ardından, alandaki istisnasız herkes coşkuyla haykırmaya başlamış; kitlenin bu tavrı ile ayağa kalkan Caesar ise, üzerine oturduğu altın sandalyenin *Iupiter* mabedine taşınmasını emretmiştir.¹²⁹

Suetonius, aynı hadise ile alakalı olarak, Caesar’ın Cumhuriyet Roması paradigmasına ait diskur açısından en olumsuz fikirleri çağrıştıran ”krallık arzusu” lekesinin silinmediğini¹³⁰ ifade etmektedir. Caesar’ın yaptığı yağmaların yalnız Gallia ve Hispania ile sınırlı kalmadığını ve ilk *consul* olduğu dönem Capitolium’dan aldığı “altın yerine bronz” koyduğunu ve para karşılığında Roma müttelikliğini dahi sattığını kaydeden *Suetonius*, “*Bithynia’nın ve Caesar’ın erke[ği]nin sahip olduğu her şey.*” alıntısı ile ahlaki zaafını gösterdiği Caesar’ın, aynı ölçüde tutarsız olduğunu “zimetine para geçirmek” suçundan hüküm giyenlerin senatörlükten uzaklaştırılmasını ve “iki gün önce boşanmış bir kadın ile evlendiği için” eski bir praetor askerinin evliliğini geçersiz saymasını ve belirli ve özel kimseler hariç, lüks ve statü gösteren araç ve kıyafetleri yasakladığını aktarmaktadır.¹³¹

Caesar’ın öldürölmesini müteakiben, vasiyetnamesinde her Roma vatandaşına miras bıraktığı paranın açıklanmasından başka, cesedin üzerindeki izler, Romalıların üzerinde son derece olumsuz tesire, teessüre ve “*kurtarıcıları*” aleyhinde harekete geçmelerine sebep olmuş, -o zamanın adetlerine göre- ölüyü yakmak üzere ellerinde ne varsa getirdikleri Forum’da Caesar’ın cesedini kaplayan alevleri beslerken, ödeşmek maksadıyla aldıkları ateşi *suikasd grubunun* evlerine götürmüşlerdir.¹³²

Caesar suikasti, Octavianus’u sadece manevi olarak sarsmakla kalmamış, aynı zamanda kendi hayatı için de tehdit potansiyeli oluşturan failer grubu *Liberatores* adlı topluluktan intikam alarak kurtulmasına ve her yönden güçlenmesi

¹²⁹ *Ibid.*, s. 522.

¹³⁰ *Suetonius*, *op. cit.*, s. 71-72: Kehanete göre, *Parthları yenmesi* beklenen müstakbel kral, Caesar idi.

¹³¹ *Ibid.*, s. 51.

¹³² *Plutarch*, *op. cit.*, s. 528-529; 688-689: Bu pasajda modern anlamda *halkla ilişkiler* pratikleri görölmekte, kitle-halk hareketinin neler yapabildiğine dair ilk universal devlet nizamı tecrübesi.

için bir vesile olmuştur.¹³³ Bu, kendi de *imparatorluk* ile olgunlaşacak ve tamamıyla özdeşleşecek olan, *Caesar personası* çağının başlangıcıdır.

Roma vatandaşı *Octavianus* iken, *Caesar*'ın en şanslı varisi olarak *kaosu sonlandıran* ve hayatta kalarak, Roma'nın da yeni bir form almasına ve hayatta kalmasına vesile olan *Caesar Augustus*, Roma halkına *hizmetkar bir Caesar*¹³⁴ replikasına, kadim krallardan ziyade bir *tanrısal parsonaya* evrilerek, babasının yerini ve mirasını devralmış, zamanla Roma şehrinin hakim olduğu sınırların ve benzerlerinin yegane güç unsuruna, *patrona* dönüşmüştür. Augustus'un kendine ait mabette kullanılması için bizzat yazdığı metinde, *imperator personasının* kitle iletişim vizyonu daha netleşmektedir: Augustus, *pater patriae* olarak, *vatanın babası* pozisyonundadır ve bu unvan, yalnız sembol olarak dahi karakteristik bir yapının tasviridir: Roma Hukukuna göre, ailenin reisi *baba*, haneye ait *mallar* ve *insanlar üzerinde sınırsız haklara* sahiptir.¹³⁵ Örgütlü ve her *aktörün* belirlenmiş rolüne uygun hareket etmesine izin verilen, hiyerarşik bir *aile* görüntüsündeki devlet şekli, yetke ve otorite *sahipliğinin* (*imperium*) *antlaşmalara* tabi, kısmi bir hürriyet alanını çizen sert sınıf duvarlarının içinde şekillenen sosyal dokuya uyumlu, *eğitilmiş vatandaşlar* ve yönetici *elit tarafından kullanıldığı*¹³⁶ bu politik ahenk dönemi modeli bir slogan veya motto olan "*Pax Romana*" ifadesiyle anılmaktadır.¹³⁷ Geçmişte "Roma halkının hakimiyeti [*imperium populi Romani*]" sonrasında sembolik olarak yalnız iki kez kapatılabilmiş Sabin kültürlerinden ithal *Ianus Quirinus* mabedinin kapısı, -takriben kırk seneyi kapsayan- *Augustus'un barış döneminde* üç kez kapatılmıştır.¹³⁸

Ovidius, bu yeni *barış dönemine* yapılan coşkulu girişi her Romalı idealize ettiği zaman geçişi *Festival*'inde, ocak ayına "*Başkaları Caesar'ın savaşlarını terennüm etsinler:/ Ben Caesar'ın sunaklarını/ ve onun takvime eklediği günleri terennüm edeceğim.*" şeklinde geçmişten geleceğe doğru ilerlemektedir:

¹³³ Augustus, *op. cit.*, s. 31.

¹³⁴ *Ibid.*, s. 36-45

¹³⁵ *Ibid.*, s. 89: Iulius Caesar, "PARENS•PATRIAE" titrini de kullanmıştır: "Coin, R.9066", (Çevrimiçi) https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_R-9066, 30 Ocak 2021.

¹³⁶ Akşit, *op. cit.*, s. 197.

¹³⁷ *Ibid.*, s. 41: "[M.S. 14'te tüm unvanları *Imp. Caesar Divi Filius Augustus Pon. Max. Consul XIII Imp XX Tribunica Potestate XXXVII Pater Patriae*] olmuştur."

¹³⁸ Augustus, *op. cit.*, s. 49-51.

“Ocak ayı bitti.
Şiirlerimle birlikte ilerliyor sene de [...]
Kim inanır buna, baksana nereden nereye gelmişiz?
Bu benim askerlik hizmetim
taşıyabildiğim silahları taşırım
ve sağ elimle her hizmetin altından kalkarım.
Eğer güçlü kolumla mızraklar fırlatamazsam,
savaş atının sırtını ağırlığımla çökertemezsem,
başımı miğferle koruyamazsam ya da
keskin kılıç kuşanamazsam, öyle olsa bile
(herhangi biri bu silahları kullanmaya yatkın olabilir)
senin namını sözcüklere dökeryim yine de,
ey *Caesar*, hevesle
ve devam ederim unvanlarını sayıp dökmeye.”¹³⁹

Şubat ayının ortalarına gelirken, *Romulus ve Remus hikayesi* anlatılır: Vesta rahibesi *Silvia* ile -Yunan mitolojisinin *cesaret ve savaş tanrısı* Ares’in Roma mitolojisindeki muadili- *Mars*’ın birlikteliklerinden doğan kardeşler Roma’nın kurucu atalarıdır. “Kim inanır vahşi hayvanın/ çocuklara zarar vermemiş olduğuna? [...] Dişi kurttu emziren onları,/ akraba ellerinin öldürmeye kalkıştığı. [...] *Korkusuzca emerler memeleri,/ beslenirler sütün yardımıyla, kendileri için niyetlenilmeyen.*”¹⁴⁰ Ovidius’un *Dönüşümler* (Metamorphoses) eserinde *insandan insana* evrim de tasvir edilmektedir; *Augustus*, Romulus’tur: “Ey baba, günüdür artık; bırakılmış bir toprak üzerinde,/ Egemendir Roma, bağlı değildir kimsenin buyruğuna,/ Bir ödül söz vermiştin bana, değerli saydığın torununa,/ Tut sözünü, yükselt onu yerden, kondur göklere./ Söylemiştin önceden bana, katılayım tanrılar topluluğuna [...]”¹⁴¹ Kurucu hikayeye temas eden Quintus *Horatius* Flaccus, *Ars Poetica*’da “*Şair ya yararlı olmak ister ya cezbetmek,/ Yahut da hem yaşama hoş gelen, hem de faydalı olanı konuşmak aynı anda./ Ne öğreteceksen öğret, yeter ki kısa kes,/ Öyle ki çabucak söyleneni kavrasın ve bir daha unutmasın insanlar./ Hoşa gitmek isteyen kurmaca gerçeğe yakın olmalı/ Öyle ki her anlattığına da inanılmasını talep etmesin hikaye [...]*”¹⁴² derken, *Vatanın Babası* Augustus’un danışmanı Gaius

¹³⁹ Publius Ovidius Naso, **Fasti (I-VI) | Roma Takvimi ve Festivaller**, Çev.: Asuman Coşkun Abuagla, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 69-71.

¹⁴⁰ *Ibid.*, s.97.

¹⁴¹ Ovidius, **Dönüşümler**, Çev.: İsmet Zeki Eyuboğlu, İstanbul, Payel Yayınevi, 1994, s.350: “Birden kucaklamış onu *Roma’nın Kurucusu*, sarmış kadının bildiği kollarıyla bir daha.” *Sabin kadını* muadili, “Quirinius’un karısı bir tanrıça” ise, *Augustus* personasının eşi de hiyerarşide daha aşağıda değildir.

¹⁴² Horatius, **Ars Poetica – Şiir Sanatı**, Çev.: C. Cengiz Çevik, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2016, s. 29.

Maecenas'a hizmetin ve “şairin hedefleri ve uğraşı” listesinde nelerin olduğunu göstermektedir: “Sokratesçi yazılar gösterebilirdi sana konuyu,/ Sözler de kendiliğinden izleyecek öngörülen konuyu./ Vatan ve dostlarına neler borçlu olduğunu, Baba sevgisi nasıl olmalı, nasıl sevilmeli birader ve konuk,/ Ne olmalı seçilmişsin, ne olmalı hakimın yükümlülüğü,/ Nedir görevi savaşa yollanmış komutanın. Tüm bunları öğrenen şair/ Bilir bir karakteri ve ona yakışan nitelikleri betimlemeyi.”¹⁴³

Kelime kökeni “baba” kaynaklı *patronaj* kelimesinin şahıslaşmış hali olan *Maecenas*'a seslenen Horatius, temel fonksiyonunu ve hayattaki yerini tasvir etmektedir:

“Sen krallar dölündensin, Mekenas;/
Desteğim, şanım, şerefimsin benim./
Dinle bak: kimi adam yarışmayı,/
Toza toprağa belenmeyi sever;/
Kıvılcımlar savuran tekeriyle/
Kıl kala sıyırtıp sınır taşını/
Zafere ulaştı mıydı sonunda,/
Artık tanrılar katındadır yeri./
Kimi, dönemlere sırtını dayar, /
Yükselir durmadan devlet işinde;/
Dokunma, gayrı yağ bağlar yüreği/ [...]
Bana gelince, bilge alınları/
Süsleyen yersarmaşığı çelengi/
Tanrılar katına yüceltir beni./ [...]
Şiirin ve ezginin en güzeliyle,/
Kurtulurum herkes gibi olmaktan;/
Hele lirik [şairlerin] içinde/
Bir yer de bana verirsen, Mekenas,/ Uçarım, yıldızlara deyer başım.”¹⁴⁴

Augustus dönemi, sanatın propaganda özelliklerinin keşfi ile bir iletişim devrimi niteliğindedir: söz konusu dönemde konjonktüre uygun bir perspektifle üretim yapan Ovidius, Horatius, *Vergilius* gibi sanat ehli eşhas ile Roma nüfuzunun şekil vermek istediği insan kitlesine yeni rejimin nitelikleri tanıtılmıştır.¹⁴⁵

¹⁴³ *Ibid.*, s. 28: Horatius, uluslararası ilişkiler disiplinine yâdigâr bırakacağı, bir başka ifade kalıbında, “*dulce et decorum est pro patria mori*” diyerek, Vatan için ölmenin ne hoş ve faziletli olduğunu vurgulamıştır.

¹⁴⁴ Oktay Rifat, *Latin Ozanlarından Çeviriler*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 36-37.

¹⁴⁵ Akşit, *op. cit.*, s. 57-59.

Eşit Roma vatandaşlarından biri, *insan Octavianus*, Ovidius Dönüşümler'inin XV. kitabında, *tanrısal persona* formunda *Augustus* olarak zuhureder ve artık babası I. *Caesar* ile eşdeğerdir:

“... bir başkası geldi şimdi tapınaklarımıza:/ Bir tanrıdır bu ilde *Caesar*; yalnız savaşta değil/ Üstünlüğü başarılıdır barışta da, yönetimde de,/ Işıyan bir yıldızdır toplum işlerinde, benzersiz, yeni,/ Öyledir onun oğlu da, geri kalmaz babasından, başarıda./ Eşittir yaptıkları *Caesar*'ın yaptıklarıyla, ne artık,/ Ne eksik. [...] Özen gösterdiniz mi ey tanrılar, kim varsa insan soyunda/ Yönetim, egemenlik konusunda ondan yetenekli daha?/ Bundandır ölümlü bir insan dölünden gelmediği,/ Bir tanrı sayılması gerekir onun.”¹⁴⁶

Lisanın estetik kullanımı ve yazılı lisan konusunda *Caesar*'ın, *Gallia Savaşı* metni ile arasında yalnız lisan kullanımı değil, bir zihniyet farkı da belirlemektedir: İmparatorluk döneminde, politik içerikli yayının modern pratiklere benzer üsluptaki ilk hali *Acta*¹⁴⁷ isimli *propaganda amaçlı medya* evrimi dikkat çekmektedir.

Hâne allegorisi, kitle zihnine hakimiyet kurma ve onu şekillendirme ihtiyacı paralelinde, *sahipliğin*, medya üretiminin ve propaganda pratiklerinin kavramsal karşılığıdır: *Augustus* dönemi, kendisinden evvelki felsefi akıl yürütme arayışlarının terkedildiği ve propaganda gayeleriyle sanatçıların alet olarak kullanıldıkları devlet politikasının ideal kıvamını bulduğu dönemdir. Buna, modern ifadelerle “sahiplik” (yahut “patronaj”) demek mümkünse de, kelimenin kökeninde bulunan muktedir “baba figürü”, modernitede dahi iptidai niteliğini değiştirmemiştir.

Tıpkı “iktidar” kelimesinin bir muktedir ismi ile özdeşleşerek, sembole evrilmesi örneğinde, ya da “*Caesar*” isminde olduğu gibi, onun en büyük kölesi ve hakikatte aralarında *dostluk* bağı ve akrabalık illiyeti bulunmayan bir *hane sakini* hüviyetiyle hareketle, benzer bir muktedir suretine evrilen ve bu fonksiyonuna uygun kurumsal kimlik ve kavramsal karşılık kazanan sanat (yahut propaganda) hamisi-*patronu* da bir sembole evrilmiştir: *Maecenas*,¹⁴⁸ hakikatte “bir mağarada”,

¹⁴⁶ Ovidius, *Dönüşümler*, op. cit., s.374-375.

¹⁴⁷ Jean-Noël Jeanneney, *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*, Çev.: Esra Atuk, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2006, s. 23: *Acta*, faaliyetlerin aktarıldığı bir bültenidir: *Caesar*'ın net ifadeler içeren üslubu, metnin bir *rapor* mantığı ile yazıldığı fikrini uyandırmaktadır.

¹⁴⁸ “*Maecenas*”, *Merriam-Webster.com Dictionary*, (Çevrimiçi), <https://www.merriam-webster.com/dictionary/Maecenas>, 02 Şubat 2021.

hayatta kalma ihtiyaçları ile bir mekana sığınan ve benzer barınaklarda kendileri gibi varlık mücadelesi veren insanların manipölasyonunda kullanılan bir alettir.

Kendilerini özel kılan birtakım yeteneklerini -işbu aletleşme sürecine adapte olarak- kullandıran *insan*, hayat haklarının ellerinden alınmaması beklentisi ile birleşen *kendini gerçekleştirme* ihtiyaçlarının şiddetli arzuları dahilinde, *kitleyi şekillendirmek hedefi taşıyan politik iletişim* kavramının asli aktörlerine evrilmekle, aynı zamanda, sosyopolitik dokuya ait en karakteristik temsil unsurlarıdır. *Roma*, Caesar ve Maecenas, Latince gibi, başka formlarda hayatta kalmışlar, varlıklarını zamana ve Roma replikalarındaki sosyal dokuya ve konjonktüre uygun düşen evrimler nihayetinde şekillenerek, sanat üretiminin asli istinadgahı olma özelliklerini muhafaza etmişlerdir.

Söz konusu *hayatta kalma* fiili, sosyal dinamikleri, devlet yapılarını ve hatta müesseseleri dahi dönüştürürken, gerçekte şekillenen, sermaye formunda ve bedenlen alet hükmündeki insandır.

Devlet adamı Marcus Tullius *Cicero*, Philippica XII’de “Cuiusvis hominis est errare: nullius nisi insipientis, in errore perseverare.” (*Herkes hatâ yapabilir, yalnız ahmaklar hatâlarında ısrar eder.*) sözleri ile aslında hayatta kalmak isteyen insana dair temel dürtülerden *korku* unsuru belirtilmektedir: De Oratore, II: 36’da “*Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur?*” şeklindeki ifade de vurgulamaktadır ki, tarih, *zamânın tanığı*, *hakikâtin ışığı*, *hâfızanın hayâtı* olarak hayâtın öğretmeni ve eskinin müjdecisidir ki, *hatibin ölümsüzlüğünden* başka sesle övülemez. Sokrates ile benzer şekilde, orator-hatip ve devlet adamı Cicero’nun, *organizasyonun dışına atılışı* düşünüldüğünde, varoluş mücadelesi veren insan için, metod ve arayış konusunda Cicero da, Sokrates de ilham veren modeller arasında olamayacaklardır.

Catullus’un “Pulcre convenit improbis cinaedis/ Mamurrae pathicoque Caesarique./ [...] morbosi pariter gemelli utrique/ uno in lexiculo erudituli ambo/ non hic quam ille magis vorax adulter/ rivalet socii puellularum./ Pulcre convenit

improbis cinaedis.” satırlarında, hicvettiği “*sikilmiş*” Caesar, kurmaylarından Mamurra ile yalnız eşcinsel bir ilişkide partner rolüne bürünmek ve “*tek yatakta birbirinden hünerli ikizlerden bir diğeri*” olmak ile kalmaz, “küçük kızları baştan çıkartmak ve zinada birbirlerine rakip sapıklar” olarak *pek güzel anlaştıklarını* da tarihe not düşmektedir.¹⁴⁹ Roma sosyopolitik oyununda dengeler henüz belirsiz olduğu içindir ki, Catullus umursamamaktadır: “*Hiç derdim değil Caesar, hoşuna gitmeyi istemek/ ne de bilmek, ak mı kara mı bir adam olduğunu.*”^{150*}

Geç Roma Cumhuriyet dönemi şairi Gaius Valerius Catullus’un *Iulius Caesar*’ı ve benzer gördüklerini hicvettiği şiirlere benzer bir üslup, ancak bir asır sonra Decimus Iunius *Iuvenalis*’te bu sefer sosyal dokunun tasvirinde görülecektir. Diocletianus’un hamamında, yerde yazılı Sokratik vecizenin, Roma’da reel karşılığı olmadığı, antik Roma’da filozoftan ziyade şair ve sanatçı isimlerinin fazlalığından anlaşılmaktadır. Sosyopolitik çöküşe dair *Iuvenalis*’in *Saturae*’de “*kim olduğunu sor kendine!*”^{***} tavsiyesinde bulunduğu *XI. Yergi*’si dikkat çekicidir:

“[...] arzularını engelleyecek hiçbir para olamaz onlar için;/ dikkatle inceleyecek olursan görürsün, fiyatı ne kadar pahalı olursa,/ aldıkları zevk o kadar büyük olur. [...] ‘*Kendini bil*’ [gnothi seauton] deyişi gökten inmiştir, yüreğimize işlenmeli/ ve belleğimizde saklanmalıdır, ister bir eş seçerken/ isterse senatoda bir mevki beklerken;/ [...] *konsülken bile kim olduğunu sor kendine*: güçlü bir hatip [orator] misin, yoksa geveze [...] mi?”¹⁵¹

“*Ekmek ve eğlence!*” başlıklı *X. Yergi*, *Pax Romana* düşünün reel karşılığı ile alakalıdır: *İspanya’nın kıyılarından Ganj’in ötesine uzanan muazzam yapı dahilinde, “gerçek iyilikleri kötülüklerden ayırabilen sadece birkaç kişi bulabilirsin.”* diyen *Iuvenalis* nazarında, *tanrılar*, “evin bütün kölelerini mahvettiler, efendilerinin dualarına kulak verip [...]”; *Romalılar* ise, “*barışta olsun, savaşta olsun,*” kendilerine

¹⁴⁹ Catullus, **Bütün Şiirleri**, Çev.: Çiğdem Dürüşken - Alovera, İstanbul, Kabalcı Yayınevi., 2002, s. 128-129.

¹⁵⁰ **Ibid.**, s.281. * Catullus, 29. hicvi, geçmiş ile kıyaslayarak, Caesar’ın politikasını tenkit ederken, 57. şiirden çok daha serttir. Şair, şiirlerinde salt politik figürlere taarruz etmemiş, yaşadığı dönemi kendi sözlerinde yansıtmıştır: 73: “Birine iyi hizmet etmeyi istemekten vazgeç/ ya da birinin saygıdeğer olabileceğini düşünmekten./ Herkes nankör, işe yaramıyor birine kerem eylemek/ üstelik daha da çok bıkkınlık ve zarar veriyor”; 98: “Herkesten çok sana yaraşır kokuşmuş Victius,/ gevezelerle ahmaklar için söylenen şey:/ çıkarına gelse, yakalayabilirsin dilinle/ *kıçlarını, sandallarını, çarıkalarını.*” Roma Cumhuriyeti’nden Roma İmparatorluğu’na geçişte, hayat pratikleri ve sosyal dokuya dair değişimin cüzi kalması da insan ihtiyaçlarının ilişkilere yansıyan bir tonudur.

¹⁵¹ *Iuvenalis*, **Yergiler – Saturae**, Çev.: Çiğdem Dürüşken - Alovera, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay., 2006, s. 132-133. ** Çalışmada kullanılan çeviride, yergilerin konusunu-temasını açıklayan başlıkların seçilmiştir.

zarar veren şeyleri arzu etmektedir: “Bütün tapınaklarda çok bilinen ilk dua,/ neredeyse hep zenginlik içindir, mallar çoğalsın, bütün forumda/ en büyük kasa bizim olsun, diye. Ama kaplanboğan [zehri]/ çömlek kaplardan hiç içilmez: mücevherler bezeli bir kap tuttuğunda,/ kırmızı şarap altın bir kâsede ısıldadığında, işte o an kork!”¹⁵²

Yergilerini sıralayan şair Iuvenalis’in kendisiyle özdeşleştirdiği -gülen- bilge, filozof *Demokritus* mu, ağlayan Herakleitos mu idi?

“Daha o zamanlarda bile, insanlarla her karşılaştığında/ bir filozof gülmek için bir neden bulurdu,/ onun bilgeliği gösterir bize/ yüksek sınıftan ve topluma örnek olacak insanların/ ahmakların yurdunda ve kesif bir havada doğmuş olabileceğini./ Tehditkâr kadere tuzak kurarken ve ona gösterirken alaycı orta parmağını,/ kalabalığın sevinçlerine güldüğü kadar, kaygılarına da gülerdi,/ zaman zaman da döktükleri gözyaşlarına.”¹⁵³

“difficile est saturam non scibere”: [“zor, yergi yazmamak”], iddialı şair, -Roma’nın suretlerine temasla- “Bir dinleyicisi mi olacağım yalnızca?” sualine de şahsi cevabını vermek maksadıyla yazdığı metinlerini, hiyerarşik düzeneğin her basamakta nasıl yozlaştığını anlattığı ilk satırlardan başlayarak, itilip kakılan meslektaşlarına, haz arayışı temelinde şekillenen sosyal dinamiklerden kadın-erkek birliktelikleri ve eşcinsel ilişkilere, sahtekar filozoflara, Romalı olmayan yabancılara, ayrıcalıklılara değinirken, dejenerasyonu anlattığı “Tek adamla yetinir mi Hiberina!” bölümünde -hayvanlara kadar inen- cinsel açlık konusunda yapılanları irdelerken, *Caesar* üzerinden, ona yakın ya da benzer kişileri kastederek, “gözcüleri [güvenlikten sorumluları] kim gözleyecek?” sorusunu sorar; zira, “soylu olsun, aşağı tabakadan olsun, tutkuları hep aynıdır.”¹⁵⁴

¹⁵² *Ibid.*, s.115-116.

¹⁵³ *Ibid.*, s. 117.

¹⁵⁴ *Ibid.*, s. 3-4, 19-21, 55, 66: “Audio quid ueteres olim moneatis amici,/ ‘pone seram, cohibe.’ sed quis custodiet ipsos/ custodes? cauta est et ab illis incipit uxor.” – “Vaktiyle eski bir dostumun öğüdü şimdi kulaklarımda çınlıyor./ ‘Sürgüyü çek, hapset.’ Peki, gözcülerin kendisini kim gözleyecek?/ Tedbirlidir kapı, gözcülerden işe başlar.”

“Quid Romae faciam?” (“Roma’da ne işim var benim,”) diye soran Iuvenalis, Roma’dan sürgün edilmiştir.*

Pax Romana’nın kuruluş aşamasında, *Augustus* çağının gözdelelerinden olan Horatius da yergi türünde eser bırakanlar arasındadır: Bir *Saturnalia* dekorunda, azat edilen köle Davus’a “Başka bir adamın karısının kölesi, ucuz orospunun Davus’u... hangimizin günahlarının daha fazla karşılığıdır çarmıh?” diye soran şair, öldükten sonra tüm varlığını Caesar’a *jest* olarak miras bırakacaktır; bu “varlık” listesine, dostu ve patronu Maecenas örneğindeki gibi, karısının da dahil olup olmadığı ise bilinmemektedir.¹⁵⁵ Roma organizasyonunda *iktidar suretine* evrilen *insan*, cezadan veya hesap vermekten münezzeh bir tanrı figürüdür; sorguya, -kendisiyle çeliştiği zamanlarda ve olaylarda dahi- kapalıdır.

Değişen sosyal yapı ve doku, sosyal hareketlilik ve yeni-eski kırılması gibi konulara temas örneklerinin, Grekoromen kültürü dahilinde *Theognis* ile başladığı düşünülmektedir: *Satir türü* ise, muhtelif şekil ve üsluplarla Etrüskler tarafından da kullanılmıştır. Roma’da Quintus *Ennius* ile başlayarak gelişen yazılı, *yüksek kültür*, *satura*’nın kurucusu kabul edilen şair Gaius *Lucilius*’tan Catullus’a, Horatius ve Iuvenalis’e geçen yapı kurumsallık kazanmamış, oysa Augustus rejiminde *sanatçı istihdamı* modeli, iktidar merkezi olan haneye bağlanmak suretiyle varolabilen insan, bazen eğlenme, çoğunlukla ise rejime ait ikna yahut propaganda aletine evrilmiştir.

Horatius, Satirarum II: 7’de “Quisnam igitur liber?” – “Kim hür ki?” sorusunu “Kendine hakim olan bilge insan; ne yoksulluktan, ne ölümden, ne zincirlerden korkan; açlığını kontrolde, onurları küçümsemede cesur; [olan...]” dizeleriyle cevaplarken, aslında, ideal ile kendi realitesi arasındaki mesafenin, hayatta kalma iştahıyla alıştı(rıldı)kları yüzünden sürekli olarak açıldığını da kaydetmektedir.

* “Yalan söylemeyi bilmem, [...] hiç kimse hırsız olamaz benim yardımımıyla, bu yüzden, kimsenin hizmetkârı olamam; kötürüm, çolak, işe yaramaz bir gövde gibiyim. [...] Her zaman kork yüksek mevkideki dostlarımdan!” – Iuvenalis, Satura III: 40-57.

¹⁵⁵ “Gaius Maecenas”, *Encyclopaedia Britannica*, (Çevrimiçi), <https://www.britannica.com/biography/Gaius-Maecenas>, 02 Şubat 2021: “The domestic life of Maecenas was unhappy. Terentia tired of him and is said to have become Augustus’ mistress. Maecenas died childless and left all his wealth, including his palace and gardens on the Esquiline Hill (the eastern plateau of Rome), to Augustus, with whom he had never ceased to be on friendly terms.”

1.1.1. Romanesk “Sâhiplik”

“*Pone crucem seruo.*”

Çarmıha gerin köleyi.

“*Satura VI*”; *Juvenalis*

“[...] it is necessary to be a fox to discover the snares and a lion to terrify the wolves.

Those who rely simply on the lion do not understand what they are about.”

“*The Prince, XVIII*”; *Niccolò Machiavelli*

“*Quisnam igitur liber?*”

Kim ki hür olan?

“*Satirarum,*” II.7.83; *Horatius*

Rönesans’a kadar farklı mecralarda, farklı kültür blokları dahilinde kullanılan ve evrilen *Latince*, artık “eşitler arasında birinci” manasındaki “*primus inter pares*” kalıbının doldurulması konusunda yetersiz ve karşılıksız kalacaktır.

Augustus Caesar tarafından kurulan sosyal organizasyon, takriben 5 asır sonra *Romulus Augustulus*’un Roma’dan kovulmasıyla sona ermiştir. Buna rağmen, ebedi *Roma ideali* (*Roma aeterna*), evvela *Diocletianus* ile Doğu ve nihayet *Romulus Augustulus*’u sürgün eden Germen *Odoavcer* ile yeni bir suret ve sıfat kazanarak, başka lisanlarda da zuhur edecek replikalarda hayatta kalmıştır. “*Imperator, Caesar, Augustus*” gibi unvanlarla yeni çehreler kazanan muktedir *personaları*, hayatta kalmak arayışıyla yeni bir barınak arayışıyla Doğu’ya gittikçe, sınırlı bir grup dahilinde dahi olsa eşitlik niteliği olan “*Princeps*” müessesesi, devlete şekil ve yönetici suretler değişirken “*Dominus*” (efendi) ya da “*Dominus Noster*” (efendimiz) gibi sıfatlara sahip olarak, başka lisanlarda da aynı manalara denk düşecek şekillerde hayat bulabilmişler, hiyerarşik yapıdaki evrim tavırlara ve günlük detaylara dahi yansımıştır.¹⁵⁶

Feodalizm, kendinden evvelki dönemlerin de kronik yapısı üzerine bina edilen sosyal hayat içerisinde farklı *tabakaların* sert kastlara evrilmesine neden olmuştur. Toprak sahiplerinin *serflik* düzeyinde çalıştırdığı ve *senyörlerin* geniş halk kitlelerini türlü ayrıcalıklarla boğduğu bu dönem, geri dönüşü olmayacak tarihi değişimlerin de başlangıcıdır. Ticaret ve bankacılık, gelişmiş kapitalist yapının primitif hali olan feodalizm sonrası devlet sistemleri ve milliyetçilik algısındaki

¹⁵⁶ Akşit, *op. cit.*, s. 617.

üslup değişikliği, kapitalizm ile birlikte güçlenen ve onu yaratan başlıca yapılanmalar olmuştur.¹⁵⁷

Pax Turcica, yahut bir *İslamî Roma* projesi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyet alanı sebebiyle, *Batı'daki Roma* replikaları, kendilerine yeni ve alternatif yollar ve *aletler* arama ihtiyacı hissederken, coğrafi keşifler öncesindeki sermaye ve mal birikimi -farklı grupların ellerinde dahi olsa- Batı cemiyetinin nüfuzunu genişleterek, zamanla yeni ticaret bölgelerine götürülecek, mevcut gücü artıracak *icatlara* sömürge ve fetih faaliyetine dönük ihtiyaçlar da yaratmıştır. Bu süreç, yağmaya, sömürgelere ve *kölelere* olan talebi artırarak, ekonomik açıdan yaygınlaştırmıştır.¹⁵⁸ Bu dönemle birlikte, *evrim* açısından da farklı bir aşamaya geçildiği açıktır: Homo Sapiens Sapiens'in -terminolojide- *Homo economicus*'a evriminin, tercih ve hareketlerinde daha akıllı bir *rasyonel ajan* olması şeklinde ifadesinin, aynı zamanda *pejoratif* mana taşıdığının iddiası dahi hatalı olmayacaktır. Modern dönemde, yeni ve kendisinden öncekilere benzemeyen bir türün sınıflandırılması açısından ideal olduğu kadar, bu sınıflandırmanın “rasyonel insan” algısının içeriğine dair dönüşüm geçirdiğinin de altının çizilmesi gerekmektedir.

Rasyonel insan, homo economicus ne istiyordu ve bu uğurda neler yapmayı uygun bulmaktadır?

“İhtişama ve zenginliğe susamış hükümdarlar, üstünlük için savaşılan devletler, zenginleşmeye özendirilmiş tacirler ve bankacılar: Ticareti canlandıracak olan güçler, fetihler ve savaşlar, yağmayı sistemleştirip köle ticaretini düzenleyerek yersiz yurtsuzları, serserileri bir yere kapatıp çalışmaya zorladı.”¹⁵⁹

Keşifler sonunda, *Yeni Dünya* coğrafyasının demografik yapısı, XVI. asrın ilk yarısında başlayan altın ve gümüş nakliyatı ile de Eski Dünya'daki ekonomik yapı tamamen ve geri dönülmez şekilde değişmiştir.¹⁶⁰ Christophorus Columbus'a göre *altın*, dünyanın en mükemmel şeyidir, o denli mükemmeldir ki, ruhları *cennete* dahi gönderebilir; Hernán Cortés'e göre ise, İspanyolların kalplerindeki rahatsızlığa çare olacak tek şey altındır. Keşifler yalnız ekonomik yapıyla da yetinmeyerek,

¹⁵⁷ Michel Beaud, **Kapitalizmin Tarihi, 1500-2010**, Çev. Fikret Başkaya, İstanbul, Yordam Yay., 2015, s. 19.

¹⁵⁸ *Ibid.*, s. 20.

¹⁵⁹ *Ibid.*, s. 21-23.

¹⁶⁰ *Ibid.*

-ideolojik ve lingüistik aparatlarla- gittikleri bölgelerin *kültür* dokusuna da istenilen ölçüde şekil vermişlerdir. Mekanizma, etkileri maddi olarak görünür olsa da, temelde manevi niteliktedir; zira, *zihni* şekillendirmeye yöneliktir. Bunu, Columbus’un son seyahatinde “krallara” hitaben yazdığı mektupta¹⁶¹ görmek mümkündür.

Reformasyon dönemi sonrasında *şehir* hayatındaki belirgin farklılaşma ve modern şehirlerde gelişen ticaret ilişkilerinden beslenerek büyüyen burjuvazi, şehirden beslenerek büyüyen yeni bir sınıfın da, kadim sınıflar arasında kendine hayat alanı açma hamleleri ve bu maksatla bir *ruhban sınıfı* türü olarak nitelenmesi mümkün *Aydınlanma* sonrası *entellektüellerinin* burjuvazi tarafından desteklenmesi neticesinde yoğunlaşan kültür endüstrisi ürünleri, Roma alternatiflerindeki hayatı, insanları ve politik konjonktürün çehresini tarihin hiçbir döneminde tanık olunmadığı şekilde ve ölçekte değiştirecektir.

Klasik Liberalizmin meşhur önermesine göre, insan ihtiyaçları sınırsız velakin mevcut kaynaklar sınırlıdır; bahse konu sınırlı kaynakların maksimum seviyede kullanılması ve liberal yapıyı hazırlayan *sermaye birikimi* gerek mental açıdan ve gerekse de sömürge coğrafyalarında yoğun şekilde vuku bulsa gerektir ki, işbu fikriyatın kurucu isimlerinden en mühimi ve meşhuru olan Adam Smith, *The Wealth of Nations* adlı çalışmasından evvel *The Theory of Moral Sentiments* isimli kitabı yazarak, *homo economicus* için ahlaki uyarılarda bulunmak ihtiyacı hissetmiştir.

The Theory of Moral Sentiments, yapısal olarak insanı tabiatın içinde algılamaya çalışırken, insan *tabiatını* da analiz etmek gayretindedir. Smith’in uzmanlaştığı *ahlak felsefesi* konusu düşünülürse, *gelişim* adına gerekli gördüğü fikirlerle *sempati*¹⁶² olarak adlandırdığı kavram yalnız kendisini, kendisinin muadili ve muhatabı gördüğü *sınırlı bir cemiyet* içindekileri kapsamaktadır: *Görünmez el* ile, ihtiyaçların karşılandığı tabii *harmoni* fikri de, gerek *sermaye birikimi* evresinde, gerekse merkantilist yapının artık liberalizme evrildiği dönemde, yer değiştiren

¹⁶¹ Kristof Kolomb, *Seyir Defterleri*, Çev. Sait Maden, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2018, s. 19.

¹⁶² Adam Smith, “The Theory of Moral Sentiments”, London: A. Millar, 1790, Library of Economics & Liberty, Ch. I. 1-14., (Çevrimiçi) <http://www.econlib.org/library/Smith/smMS1.html>, 2 Ocak 2021.

mallar, madenler ve insanlar konusunda söz konusu sempati kavramına ahlaken nedenli bağılı kalındığı tartışmalıdır.

Adam Smith'in *The Wealth of Nations*'da Bernard de Mandeville'in *The Fable of the Bees* isimli eserinde ifade edilen *tabii işbölümü* ve *birlikte hareket* önermesine karşı çıkması ve şahısların çıkarının, *sempati* kavramıyla ifade edilen *neş'e* ve *kazanç* konusunda biriktirme ve zenginleşme ihtiyacı, *toplumsal* menfaate hizmet etmektedir. İnsan, tabiatı gereği etrafındakileri *taklit* etmekte ve onların sahip olduklarının kendisinde de olmasını istemektedir. Buna uygun olarak gelişme ve *güçlenme* güdüsü, iştahı ve *ihtiyacı* toplumsal çıkar, refah ve genel bir kalkınma sağlamaktadır ve *ahlaka* uygundur.¹⁶³

Zenginleşme, *hürriyetin* ve gelişmenin en belirgin vasfıdır. *Liberalizm*, kendisinden evvelki ekonomik yapılanmalardan *fikren* uzakta değildir; velakin hakikatte, *evrim* nihayetindeki hali ile, geçmiştekinin daha *gelişmiş* versiyonudur.

Kendi gelişimlerini ve zenginleşmelerini sürdürmek isteyen Avrupa güçleri, *-aileler* ve *devletler* olarak- birbirleriyle de rekabet halinde idiler. Aralarındaki savaşıardan en güçlü çıkan *ön-kapitalist* devletler İngiltere ve Fransa'dır.¹⁶⁴ Amerikan ve Fransız İhtilâlleri, Sanayi Devrimi gibi kritik ve yapısal dönüşüm ve paradigma değişimi getiren kitlesel hareketlerin etkilerinin sürmekte olduğu XVIII. asrın bitişıyle yeni bir döneme geçilmesi ve yoğunlaşan milliyetçilik sonucu, Avrupa'da tarihi bir güç daha vücuda gelmiştir: *Alman Birliği*.¹⁶⁵ İki yüzü aşkın küçük ölçekli (*polis* muadili) şehir devletinin kendine has bir konfederasyon görüntüsü veren politik organizasyonu "*Kutsal Roma İmparatorluğu*"na I. Napoléon tarafından son verilmesiyle dizayn edilen yeni yapı, Napoléon sonrası konjonktürde, uluslararası ilişkiler terminolojisinde "Avrupa Ahengi" olarak bilinen ortak politika gereği, *Viyana Kongresi*'nde alınan kararlar istikametinde hayatına devam etmiştir. Fransız İhtilâli ile artan *milliyetçilik* fikirlerinden beslenen *aydınlanmış despotlar*

¹⁶³ Adam Smith, "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", Edwin Cannan, ed. London: Methuen & Co. Ltd. 1904, Library of Economics & Liberty, B I. Ch. I. Note 16., (Çevrimiçi) <http://www.econlib.org/library/Smith/smMS1.html>, 2 Ocak 2021.

¹⁶⁴ Beaud, *op. cit.*, s. 38.

¹⁶⁵ Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Çev.: Savaş Aktur, İstanbul, Dost Kitabevi Yay., 2004, s.103-105.

ve toprağa bağlı soyluların ve kendisi de bir *toprak ağası* (Junker) olan Otto von Bismarck liderliğinde, liberallerin tasfiyesinin ardından kararlı şekilde yönetimi devralmışlardır.¹⁶⁶

Laissez-faire düşüncesi ve *görünmez el* metaforu, çeşitli konferans ve kongreler ile oluşan modern Avrupa statükosu ve XVIII. asırdaki *devrim* niteliği taşıyan gelişmeler, -özellikle de I. Napoléon'un tahttan indirilmesinden sonra- sistemleştirilerek kitlelere *onlar* (halklar) *için* olduğu düşündürülen, aslında sadece burjuvazinin çıkarlarına uygun olması amaçlanan *liberal* kurum ve kuramlara bağlı kalınarak hazırlanmış, tasdik ve kabul edilmiştir; bu, modern dönem politik yapısının bir özetidir.¹⁶⁷ Devletle *birlikte* gelişen ve hiyerarşide yükselen burjuvazinin güçlü olduğu, iktisadi yapının modern karakterinin keşfedildiği, sömürgeler ve sömürülen kitlelerin döneme uygun şekilde tasnif edildiği en önemli ülke ise İngiltere'dir. Kendine has devlet nizamını *devrimlerden*, dönemsel olarak beliren politik güçlerden ve ideolojilerden en başarılı şekilde koruyabilen ve sürekli gelişen güç Britanya İmparatorluğu olmuştur ki, Karl Marx'ın da *devrim öngörüsü* bu ülke üzerinde yoğunlaşmıştır.

Karl Marx, liberal mekanizmaların neredeyse *sorunsuz* çalıştığı dönemde doğmuştur. XIX. yüzyıl, kapitalizmin “zenginlik-işçi sefaleti, kültürlü rahatlık-kaba korku, güç-mutlak bağımlılık” gibi ilişki sarmallarıyla süslü bir dönemdir. *Batı*'da, “aynı şehirde iki başka dünya yapısı vardır: düzen, sükunet, ‘ince zevk’, öte yanda sağlıksız semtler, pislik, izdiham, *bayağılık*, güvensizlik.”¹⁶⁸ Marx, kendisinden önceki sosyalist düşünceleri ve liberalizm uygulamalarını inceleyip, Hegelci metodu kendince şekillendirdiği bir versiyonunu kullanarak geniş kitlelere dayanacak yeni bir ideoloji kurgulamıştır. Bu ideolojik yapı, Batı cemiyetinin hayatını içerden analiz ettiği ve ona alternatifler oluşturduğu ve kendisinden evvelki sınırları belirsiz, flu sosyalizm algısının aksine daha kesin analizlere isnad ettiği için kısa zamanda büyük etki yaratmıştır.

¹⁶⁶ *Ibid.*, s. 101-103 ve 131.

¹⁶⁷ Stephen J. Lee, *op. cit.*, s. 50-58.

¹⁶⁸ Beaud, *op. cit.*, s. 158-159.

Klasik Marxizm’e göre, *vatansız işçi sınıfı*, iş gücünü ya da *emeğini* satarak burjuvaziye kazandırdığı ve kapitale dönüşen emek karşılığını, sosyalist bir *devrim* ile kendisine malederek, ürettiğini, hakikatte kendisine ait olanı açıkça sahiplenecektir. *Tarihi materyalizm* fikri, maddi ve iktisadi şartların -adeta fen bilimlerindeki kesinlik ölçüsünde- sosyalbilimsel karşılıkları olması iddiası ile, *bulduğu* sosyal “*yasaları*” kaderci bir tavırla savunmaktadır; ve Marx, kapitalizmin *çökmeye mahkum* olduğu ve sosyalizmin onun yerini alacağı kehanetinde ısrarcıdır.

Marx, *Feuerbach Üzerine Tezlerde* ifade ettiği üzere, *bir filozof olarak* şahsen ve kendisinden evvelki “ütopyacılar”ın aksine, “*alemi çeşitli şekillerde yorumlamaktan başka bir şey yapmak*” istemektedir ve kat’i bir zorunluluk olarak gördüğü tarihi aşamadan önce-komünizme geçiş evvelinde, liberal müesseseler ve kapitalizm dünyadan silinirken, sosyalist devlet düzeninde, *insan* -ruhen ve hattâ beden- *terbiye edilecektir*. Aksiyon türü olarak felsefe açısından, sözden ziyade hareketi esas alan filozof Karl Marx, Marxizm metodunun aynı zamanda ilk ve en büyük militanıdır. Proleterya bilincini realist ve devrimci bir tavırla oluşturmak için, *praxis* ya da fikir-eylem sarmalında hareket ve kapitalizmi en iyi şekilde öğrenmek elzemdir. “Tanrı” personalarını ortadan kaldırmak suretiyle, insan, kendi hürriyetini ilan edebilmek ve şartları değiştirebilmek için, devrime mahkumdur.

Max Weber, -Marx’ın aksine- meseleleri analiz ederken *statü* kavramına vurgu yapmaktadır. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* isimli çalışmasında ve gerekse diğer eserlerinde bağlı kaldığı devlet, kapitalizm, toplumsal sınıflar, politik kaynak ve yönetim meseleleri gibi Marxist kavramları kullanan Weber, söz konusu kavramları Marx’tan farklı bir tavır ve yöntem ile ele almıştır.¹⁶⁹ Weber daha ilk çalışmalarından itibaren *güç* unsuru ile ilgilenmiş, toplumların -özellikle Alman milletin kendine has koşullarına göre- nasıl politik tavır aldıklarını ve reaksiyon gösterdiklerini analiz etmiştir. *İtikadi* yapıdaki dönüşümlerin, tabii olarak dünyayı algılamak noktasında insanlar üzerinde yoğun tesirleri görülmekte, *din fenomeni* farklı grupların ve toplumların hareketlerine yön vermektedir. Weberci

¹⁶⁹ Tom Bottomore & Robert Nisbet, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Çev.: Mete Tunçay, Aydın Uğur, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2014, s. 143-175.

araştırmalardaki *din* olgusunun sık vurgulanması, kavramın, analizlerde *din* ile *güç* arasında doğal bir bağlantı ve etkileşim kurulduğunun açık ve kesin delillerindendir.

Gruplar, yeni itikadi kalıplara göre yeniden evrim geçirirken, iktisadi olarak da kendilerine ve hareketlerine meşruiyet zemini oluşturmaktadır: *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı*, bhusus din ve iktidar kavramlarına atıfta bulunmakta, din kavramını *Alman* kültür dinamikleri ile kapitalizm evvelinde ve geçmişte kalan Katolisizm pratiklerinden farklı bir yere oturtmaktadır. Bu tavır, Weber'e göre, Protestan inancının temellerinden biri olan *kazanmak için çalışmak* konusundan ileri gelmektedir ki, kapitalizmin nüvesi çalışmak fikrinde saklıdır. *Protestan ahlakı*, zamanla değişen kapitalist çalışma ve üretim mekanizması içinde kendine hayat alanı açmış ve ona eklemlenmiştir. Modern sosyal düzen içine konuşlanan en önemli iki unsur, politik ve ekonomik ve hatta *kültür* hayatını oluşturan *rasyonalizm* ve *Hristiyanlık* inancının Protestanlık *sektidir*.¹⁷⁰ İnanç evrimi, fertlerden mürekkep grubun değer sistemindeki vizyon değişimi ile birlikte sosyal hayatın asli aktörleri olan *fertlerin hedef ve maksatları* üzerinde etkilidir; fertler, organizasyon motivasyonlarına uygun hareket etmektedir. İşbu *sarmal*, homo economicus'un temel vasıflarına da tamamen uymaktadır.

Max Weber'in isabetle işaret ettiği, hem farklı zaman dilimlerinde ve hem de dönem olarak birbirleriyle irtibatı dahi olmayan toplumların yönetiminde, -patrimonyal sistemin niteliğine uygun olarak- benzer ve/ veya tamamen aynı *ihtiyaçları karşılayacak* örgütlenmeler veya *müesseselerin oluşması* halidir. *Wirtschaft und Gesellschaft* ("İktisat ve Cemiyet") çalışmasındaki açıklamalarda, Weber'in terminolojik olarak sıklıkla başvurduğu -hakimiyet salahiyetini haiz- *organize grup*¹⁷¹ kavramının tek bir cephesinin olmadığı ifade edilmektedir. Bu (hierocratic) yönetici grup, zamanla kimlik ve de *şahsiyet* kazanarak, *müesseseye* evrilmiş, *patrimonyal devlet* ve *lider* için vazgeçilmez olmuştur. Vazgeçilmezlik, *hane* içindeki farklı *ihtiyaçlardan* kaynaklanarak başlamış ve zamanla kendine has bir biçim ve fonksiyon kazanmıştır.

¹⁷⁰ Ralph Schroeder, **Max Weber ve Kültür Sosyolojisi**, Çev.: Mehmet Küçük, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 1996. s. 161-165.

¹⁷¹ Max Weber, **Economy and Society**, Ed.: Guenther Roth & Claus Wittich, Los Angeles, California, University of California Press Ltd., 1978, s. 61.

Weber'in teorisine göre, sosyal katmanları oluşturan statü grupları ve *sınıflar* üç temel ayrıma tabi olarak şekillenmektedir: *maddi çıkar* sağlamak, hayat içinde önemli bir *pozisyon* elde etmek, *manevi tatmin* kazanmak. Bu üç ayrımın her biri, ekonomik *menfaat ağı* ile bütünlük arzeder ve birbirleriyle etkileşimdedir. *Sınıf* kavramı, sınıf kapsamında değerlendirilecek durumdaki herkesi ve bütün *tarafları* kapsamaktadır.¹⁷² Ve *güç*, farklı formlarda belirlemekte, elde edilecek *güç*, -şeklen farklılaşsa da- temel özelliği aynı kalmaktadır.

Mala, mekana, ticari ilişkilere, sosyal tabakalara ve statüye ya da *statü gruplarına* bağlı sınıflar olarak zuhureden sınıflar, gücü elde etmede ferdin kazanma kapasitesine göre farklılaşmakta, birbirini *yaratan* yahut *besleyen* bir nitelikte olabilmektedir. *Açık ve kapalı ekonomik ilişkiler* dahilinde kardan pay almak isteyen yeni rekabetçi unsurlar artış gösterdiğinde, ilişki dinamikleri rekabetin kontrol altına alınması konusunda talepkardır: yeni *katılımcılar* karşısında “legal ayrıcalıklı grup” olarak beliren kadim paydaşlar, kendi hisselerini korumak tavrını alarak, menfaatini koruma refleksli grubun *ayrıcalıklı üyeleridir*.¹⁷³ *Dayanışma*, kompleks sosyal yapılara rağmen temel bir tavır olarak, sığınılan *hane* dahilinde, aile, komşuluk ve akrabalık ilişkileri kapsamında şekillenmekte, kapitalist ve komünist organizasyonların direkt olmasa bile, benzer motivasyonlarla *aynı memeyi emdiği* (homogalaktes) iddia edilebilir.¹⁷⁴ Üstelik, cinsel bağları da kapsayacak şekilde, söz konusu *hâne ihtiyaçları* kaynaklı müesseseler, dünyanın her yerinde benzer yapıdadır.¹⁷⁵

Memurlar, yönetim vazifelerine ek olarak, hükümdarın *şahsına katılım* ve temsil ile yükümlüdür. Bürokratik yönetimin aksine, profesyonel uzmanlaşma yoktur, lakin tıpkı bürokrasideki memurlar gibi, *patrimonyal memurlar*, genellikle hükümdarın ayrıcalık kazandırdığı bir statü grubuna dönüşürler.¹⁷⁶

¹⁷² *Ibid.*, s. 302.

¹⁷³ *Ibid.*, s. 342-343.

¹⁷⁴ *Ibid.*, s. 357.

¹⁷⁵ *Ibid.*, s. 1025: “*Hâne* yönetimi dahilinde ortaya çıkan taht müesseseleri bütün dünyada benzerdir. *Hâne* içinde, hükümdarın dinden ya da sağlıktan sorumlu personelinin dışında, bazen yürütme erkinin dallarına danışmanlık yapabilmektedir. [...] *Türk divânında bu asra dek grotesk derecedeki türevlerinin devam ettiği görülmektedir.*”

¹⁷⁶ *Ibid.*, s. 1026.

Patriarkal ve patrimonyal hakimiyet kurulurken, geleneklerin *kutsiyeti* kadar temel dayanaklardan bir diğeri ise, geleneksel otoritenin önemli yapılarından olan *prestij* aktarımı ve *manevi paye* ile oluşturulan hakimiyettir ki, *saygınlık* kavramının grup içi hakimiyet dengelerinin temeli olduğu her yerde vardır.¹⁷⁷ *Kimlik* ve *mana*, sembolik sosyal etkileşim dahilinde kurulan ve/ veya dayatılan unsurlardır. *Bağımlı ilişkiler*, *vefa* ve *sadakat* temelinde yükselmektedir. Böylesi bir ilişkinin, başlangıçta tamamen tek taraflı bir hakimiyetle gerçekleşmiş olsa dahi, *hakların mütekabiliyetine* bağlı konulara yayılarak, -tabiat gereği- sosyal *tanınma* kazanması adettendir. Tarihin farklı dönemlerinde farklı politik pratikler, temelde *hane ihtiyaçlarına* göre şekillenmiş ve vasıfları pek değişmemiştir. Patrimonyal hakimiyet, patriarkal hakimiyetin özel bir türüdür ki, *hâne otoritesinin* -alan ve bazen araçların el değiştirilmesiyle- hane *evlatlarına* ya da başka *bağımlılara* dağıtılmış halidir.¹⁷⁸

Patrimonyal şartlar, politik yapıların temelinde olağanüstü etkilere sahiptir. *Olağanüstü* kelimesi ile ifade edilecek bir başka kavramın da *karizmatik otorite* olduğu açıktır. Max Weber, karizmatik otoriteyi sağlayan şartlardan söz konusu kişiye atfedilen *doğüstü*, *insanüstü* veya en azından *farklı* ve *istisnai güçler* ya da *nitelikler* toplamının, *karizma* kavramını karşıladığını ifade etmektedir. Bu, sıradan insanların dışında kalan *üstün kişiler*, hiyerarşik düzlemde sıradan kişilerin üzerinde *lider* olarak konumlanmaktadır. *Karizmatik otoriteye* bağlı kalınacak konuların geçerliliğinde kesin ve nihai unsur, *tanınmadır*. Tanınma, otoriteye tabi olacaklar tarafından *hür irade* ile verilir; başlangıcının delil ve korunmasının garanti kaynağı daima *mucizedir*. Delil ve başarı, zamanla anlaşılmaz olur ise, *tanrıvergisi kerameti* veya *kahramanlığı*, *destansı güçleri* dahi kendisini terkeder ve hatta her şeyin ötesinde, liderliği, takipçilerine fayda sağlamaz olmaya başlarsa, karizmatik otorite yok olacaktır.¹⁷⁹ Bu noktada iki önemli sosyal *müessese* öne çıkmaktadır: *Gemeinde* ve *ministeriales*.

¹⁷⁷ *Ibid.*, s. 1009.

¹⁷⁸ *Ibid.*, s. 1011: *Devamla*, barakaya kapatılmış *kölenin* -fiziksel anlamda- kırbaçlanmasıyla, “*hür*” işçinin maaş kırbağı veya işsizlik garantisinin tehdit altına girmesi arasında bağlantı kurulur.

¹⁷⁹ *Ibid.*, s. 241-242: “Psikolojik olarak, *tanınma*, karizma özelliğinin sahibine olan topyekûn şahsî adanmışlıktır, ki *coşku*, *ümitsizlik* veya *umut* kaynaklı olabilir.”

Organize grup kavramının karakteristik özelliklerini barındıran bu iki yapıdan ilki *Gemeinde*, *hissî* temellere dayanan bir *sosyal ilişki* formudur. Karizmatik lider, yalnız yönetim ekibi olan memurlardan değil, sosyal ayrıcalıkları karizmatik özellikler ile beslenen bir ekipten oluşmaktadır: tıpkı peygamberlerin havarileri, kumandanların muhafızları gibi, *liderlerin* -onları *temsil eden- ajanları* vardır. Bu ajanlara, ücret veya menfaatten öte, bir *vazife* için gerekli ve onu gerçekleştirecek olan *güç* sağlanır.¹⁸⁰

Karizmatik otorite, *olağanüstülük* kavramının tabiatı gereği, rasyonel düşünceye, bürokratik ve geleneksel güç gibi sıradan güç tiplerine tezat teşkil eder. Şahsi karizmanın meşruiyeti, *kanıtlandığı* sürece tanınır ve vardır; liderin takipçileri ve havarileri karizmaya fayda sağlayarak hizmet ettikçe de *tanınma* devam eder.¹⁸¹ Görülmektedir ki, karizmatik otorite adeta bağımlılık yaratan şartları haizdir. “*Saf karizma*, ekonomik etkenlere yabancıdır”; *manevi vazife* veya *misyon* sahibi karizmatik liderin kurumsallaştırdığı ölçü, ekonomik kazançların ötesinde, manevi boyutlara sahiptir. İşbu manevi boyutlar, organize gruplar tarafından, karizmayı besleyecek şekilde kullanılmaktadır ve de böylelikle karizmatik otorite, *devrimci* vasfını kazanmaktadır. Aksi takdirde, sıradan bir kuruma dönüşecek olan yapı, -kendi niteliğini kaybederek- *sıradanlaşacaktır*.¹⁸²

Ministeriales ise, Weber’in farklı tarih dönemlerinden ve coğrafyalardan farklı muadil örnekler vererek anlatmaya çalıştığı kadarıyla, *antlaşmaya tabi* bir diğer organize gruptur. Ministeriales, tekelci bir zihniyet çerçevesinde hem temsil niteliğinde hem de bir hukuk dairesinde belirli bir hürriyet alanına sahip, inanç dokusu kurumsal karakterine yansımış, müessese olarak yönetim ve koruma ehliyeti olan hür kişilerden meydana getirilen bir teşkilattır.^{183*}

¹⁸⁰ *Ibid.*, s. 243.

¹⁸¹ *Ibid.*

¹⁸² *Ibid.*, s. 246.

¹⁸³ *Ibid.*, s. 1026-8. * *Gruplar*, iktisadi menfaat paralelinde hareket haline geçerlerken, bir hikaye aktörüne evrilerek bağımlı-bağımsız hüviyetler kazanmaktadır: Protestanlık uygulamasında olduğu gibi, Osmanlı’da -“devşirme”- *yeniçeriler* (hatta “*ulema-müftü-kadı* müessesesi”), Japonya’da *samuray* ve Almanya’daki *şövalye* yapılanmaları benzer yapının farklı izlerini taşımaktadır.

1.1.2. Kapital ve İktidar Âletleri

“This is an ~~ex~~ ~~parrot~~.”
“The Parrot Sketch”, Monty Python’s Flying Circus; Monty Python

“Niemand ist mehr Sklave,
als der sich für frey hält, ohne es zu seyn.”
Hiçkimse, hür olduğunu zannedenden
daha köle değildir.

“Wahlverwandschaften”; Johann Wolfgang von Goethe

“JOIN, or DIE.”
“The Pennsylvania Gazette”, 9/ V/ 1754; Benjamin Franklin

George Orwell’in, Charles Dickens makalesindeki “All art is propaganda.” önermesi, *Urfa Adamı* ismiyle maruf *en eski insan temsili* ile Vatikan Müzesi’nde teşhiredilen *Augustus* heykellerindeki benzerlik, insana ait zamanları aşan mücadele dinamiklerinin medya ve kültür endüstrisi üzerindeki sosyopolitik yansımalarını ve evrimini özetlemektedir.

Latince “Ars Longa, Vita Brevis” kalıbı ile ifade edilen *sanatın ebediliği*, Egon Schiele tarafından resme derkenar “KVNST KANN NICHT MODERN SEIN. KVNST IST VREWIG.” (*Sanat modern olamaz. Sanat ebedîdir.*) şeklinde ve yazı formunda savunulan fikirde ya da aynı ressam tarafından kullanılan *modern* fallık motifler ile *Karahantepe* kazılarında çıkan iptidai enstalasyonlardaki tarih öncesi sanat formlarının modern benzerlikleri dahi, iddianın alternatif onayı hükmündedir.

Eski bir saray olan *Louvre* Müzesi’nde sergilenen Eugène Delacroix’nın *Halka Yol Gösteren Hürriyet* isimli eserinin, antik Mısır’da *Horus’u emziren İsis* heykelciğini şekillendiren hikaye ile direkt bağı olmasa da, benzer kültür dokusunun Cumhuriyet Romasının sikkelerini şekillendiren kalıptan çıkan *Remus ve Romulus’u emziren dişi kurt* figürüyle olan bağı kesindir.¹⁸⁴

Barok kırmızısı yahut *Amarna Dönemi* mavisi, propagandanın farklı tonları olarak seçilmekte iken, van Gogh tablolarındaki *sarı*, *Gırgır* dergisinde yahut *Simpsons* dizisinin bölümlerinde başka şekilde görünür ve algılanır.

¹⁸⁴ Eugène Delacroix, “Halka Yol Gösteren Hürriyet”, (Çevrimiçi), <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010065872> cf.; “Horus’u emziren İsis” (Çevrimiçi), <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010010501>, 22 Ocak 2021.

Sulawesi'den *Sistina Şapeli*'ne aktarılan figürler, renkler, motifler, formlar ve *hikayeler* değişse de, medya üretiminin varlığı, insana dair arayışların temelde aynı kaldığını ispatlamaktadır.

MGM maskotu *Aslan Leo*, Er Snafu veya Captain America, Snoopy, *Batman*, *Spiderman*, Wonder Woman gibi modern ve nevezuhur mitoloji kahramanları yahut Betty Boop, Bugs Bunny gibi hybrid *Pixar* ve *Disney* karakterleri ile *Truva Atı*, *Büyük Sfenks* ve *Kartal* sembolü, antik Grek tanrılarından Zeus'un Roma'daki muadili *Iupiter* kültünü temsil etmekteyken, Iulius Caesar'dan I. Napoléon'a ve hattâ *Doğu Roma* ve Selçuklu İmparatorlukları ya da Alman şehir devletlerinden modernitedeki en mühim Roma replikası Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar birçok farklı kültüre ait sahnede bir motif olarak bâkî kalmıştır. *Güç timsali*, *aslan* yahut *kartal*, hemen her kültürde benzer çağrışımlar yapmaktadır.

Niccolò Machiavelli, *Hükümdar*'ın “tuzakları tanımak için tilki, kurtları korkutmak için aslan olması” gerektiğini belirtirken, *Augustus*, hükümdarı olduğu *Mısır*'ı sikke üzerinde *timsah* ile temsil ettirir; evvelce, Roma, henüz Cumhuriyet rejimiyle yönetilirken de, hayvanları *kapital formlarında* görebilmek mümkündür.¹⁸⁵

George Orwell'in 1984'ündeki *kağıt ağırlığı* yahut *St. Clement's Kilisesi* şarkısı geçmiş zamanlardan -görüntü ve ses formlarında- mesaj taşıyan sembolik birer araç iken, *Animal Farm*'da kullandığı motifler, esasen şahsi ilişkilerindeki tecrübelerinin dışavurumudur. *Animal Farm*'daki *Napoleon* ile *Zauberflöte*'deki *Papageno* karakterleri ise, sosyal karşılıkları gereği, benzer kültür kalıplarındaki farklı insanlara konuşabilmektedir. Monty Python'ın *Papağan Skeci* için kullandığı hayvan, *Nef'î*'nin meşhur beytinde *kendini* temsil eden “*tûtî*” ile aynı olsa da, aynı değildir. Buna mukabil, divan edebiyatında farklı mahlasları olan şairler tarafından sıkça anılan işbu hayvanın, halk ağzında “*dudu*” kelimesine evrilse bile, aynı dokuya ait benzer tecrübelerin birikimi dahilinde, kavramsal karşılıkları yakınlık arzeder.

¹⁸⁵ “Gold coin | Head of Augustus & Crocodile standing”, (Çevrimiçi), https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1897-0604-4, 14 Eylül 2021; cf. “Cast copper alloy currency bar [aes signatum]”, (Çevrimiçi), https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1867-0212-2, 14 Eylül 2021

Ehlileşme, esaret altında *hayatta kalma* ve *mücadele* noktasında, *papağanın* dahi zekasına oranlı olarak, *daha fazla refah* talep ettiği bilinmektedir.¹⁸⁶

Hayvan sembolizmi, insansı zihnin ölümsüzlük ihtiyacının bir tezahürüdür: Hayat alanlarını eski motiflerle süsleyerek, ait olunan mekanları geçmiş ile gelecek sarmalındaki bir illüzyon dahilinde hatırlatmaya mı yaramaktaydı? *Æsopos*'tan Bernard de Mandeville'e Charles Darwin'den Pyotr A. *Kropotkin*'e, yakın dönemin *Panda diplomasisi* veya *Pelikan grubu* gibi *tematik* örneklerinde, insanın hayvanî tabiatına dair gözlemlerin de altı çizilmektedir.

Geçmiş dönemlerin taklidi, geçmiş zamanların bakiyesi niteliğindeki medya parçalarının birleştirilmesiyle şekillenen zihinlerde belirlemektedir: Hayvan Çiftliği metninde geçen “ALL ANIMALS ARE EQUAL BUT SOME ANIMALS ARE MORE EQUAL THAN OTHERS.” cümlesi, esasen veciz bir kalıp, binlerce senelik bir ortak geçmişin, politik lingua franca'da “*Primus inter pares*” şeklinde ifade olunan, antik Roma'nın ölümsüzlük formülasyonuna dair arketip bir medya kesitidir.¹⁸⁷ George Orwell, tıpkı kendisinden önceki benzerlerinin yaptığı gibi, hayatta kalma motivasyonu ile hareket ederek kendisini yok edecek yapıya karşı tavır almaktadır.

Orwell, “*Why I Write*” isimli yazısında *neden yazdığını* birkaç maddede özetlemektedir: “1. *Saf egoizm*. 2. *Estetik çöşku*. 3. *Tarihî dürtü*. 4. *Politik hedef*.” Kendi geçmişinin ve özel hayatının tezahürleri olduğu kadar, bir “*dürtü*” olarak “*hakikati [olduğu gibi] görme*” ihtiyacı, sanatçı için büyük önem arz etmektedir.¹⁸⁸

C. Gustav Jung, genelde modern sanat, özelde Kübizm ve *sanatçı* konusunda gözlemlediği hususu aktarırken, kübizmin bir “*hastalık*” olmadığını, gerçekliğin belli bir yolla temsili olduğunu, ki bunun da bazen son derece realist ve bazen ise -bilakis- sürrealist bir nitelikte olabildiğini ifade ettikten sonra, şizofreninin de benzer şekilde *gerçekliğe yabancılaşma* eğilimi gösterdiğinin altını çizmektedir:

¹⁸⁶ Emma L. Mellor **et. al.**, “Nature calls: intelligence and natural foraging style predict poor welfare in captive parrots”, **Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences**, 288 (1960) (Çevrimiçi), doi.org/10.1098/rspb.2021.1952, 07 Ekim 2021.

¹⁸⁷ “primus inter pares”, **Merriam-Webster.com Dictionary**, (Çevrimiçi), <https://www.merriam-webster.com/dictionary/primus%20inter%20pares>, 02 Şubat 2021: “BÜTÜN HAYVANLAR EŞİTTİR AMA BAZI HAYVANLAR DAHA EŞİTTİR.”

¹⁸⁸ George Orwell, **Shooting an Elephant**, New York, Penguin Classics, 2009, s. 1-10.

böylelikle, şizofrenik kişi gerçekliğe yabancılaşmakta ya da *kendini* gerçekliğe yabancılaştırmaktadır.¹⁸⁹ Şizofreni sorunu olan insan, “genellikle belli bir amaçtan yoksun”, kişiliklerinin parçalanması sonucunda “bölük pörçük kişiliklere” ve/ veya “otonom komplekslere” evrilmektedirler. Jung’a göre, *modern sanatçı* özelinde ise bu ruh hali, fert kaynaklı değil, “*zamanımızın kollektif dışavurumudur.*”¹⁹⁰

Jung nazarında, “*güzelliğin ve anlamın* grotesk nesnellikle yahut aynı ölçüde grotesk gerçekdışılıkla *bozulması* kişilik yıkımının bir sonucudur. Sanatçıda ise yaratıcı bir amaç vardır.” [Eserinin], kişiliğinin yıkılmasının bir dışavurumu olması bir yana, *modern sanatçı sanatsal kişiliğinin birliğini yıkıcılıkta görür*”:

“Mephistophelesvari bir şekilde saçmalığa, güzelliğin çirkinliğe -*saçmalığın* neredeyse *akla yatkın hale gelip*, çirkinliğin kışkırtıcı bir güzelliğe sahip olmasına benzer bir yolla- *dönüşmesi*, her ne kadar ilke olarak bir anlam taşımasa da insan kültürü tarihinde daha önce hiç bu denli uçlara itilmemiş bir *yaratıcı başarıdır.*”¹⁹¹

Buna uygun olarak Vincent van Gogh modelinde, ruhsal problemleri olan *herhangi bir insan* olarak kişilik yıkımından muzdarip sıradan bir insan, aynı zamanda yaratıcı hedefleri ve mesaj vererek hitabetmek istediği insanlara -sanatını kullanarak- bir iletişim kanalı açan insandır ki, “özel bir yetenek” için elzem olan büyük enerjisi her eserinde göze çarpmaktadır.

Nihayet kitabın son parçası olarak seçilen ve bir başka modern ressam P. Picasso hakkında yazılmış makaleye, Jung, özür dileyerek başlamaktadır: Yazar J. Joyce’un eserine yönelik analiz ve eleştirilerini, onun “*edebi kardeşi*” olarak gördüğü Picasso’nun “sorununun” bir makalede işlenemeyecek kadar “geniş, fazla zor ve karmaşık” görmesine rağmen, onun sanatını konuşmak yerine “o sanatın psikolojisini” konuşabileceğini belirtmektedir.¹⁹²

¹⁸⁹ Jung, *Ruh: İnsan, Sanat, Edebiyat*, op. cit., s. 154.

¹⁹⁰ *Ibid.*: “Sanatçı, bireysel bir dürtüden çok, doğrudan bilinçten değil de modern psişenin kollektif bilinçdışından kaynaklanan *kollektif bir [hayat] akımının peşinden gider*. Tam da kollektif bir fenomen olduğu için, birbirinden tamamen farklı alanlarda, yani edebiyatta olduğu gibi resimde, mimaride olduğu gibi heykelde aynı meyveyi taşır. Dahası, modern akımın manevi babalarından birinin -[bu kişi Vincent van Gogh’tur]- gerçekten şizofren olması önemlidir.”

¹⁹¹ *Ibid.*: “Benzer bir şeyi Akhenaton devrindeki, ilk Hristiyanların anlamsız kuzu sembolizmindeki, Raffaello öncesi kasvetli figürlerdeki ve kendini kendi kıvrımlarıyla boğan geç Barok sanattaki sapkın stil değişiminde de gözleyebiliriz.”

¹⁹² *Ibid.*, s. 179.

“*Resimle temsil*” psikolojisinin kendi tecrübelerine dayalı birikimi sayesinde, “Picasso’nun tablolarına profesyonel bir bakış açısıyla yaklaşabilecek” durumda olduğu kanaatindeki Jung’a göre, “nesnel olmayan sanat, içeriğini esas olarak ‘içeriden’ alır.”¹⁹³ Bahsolunan “içeri”, *şuur* değildir. Jung nazarında, “Picasso’nun nesnesi genel olarak kabul edilenden farklı görünür -o kadar ki, dış deneyimin nesnesiyle artık hiçbir ilişkisi kalmamıştır.” “*Görünmez ve hayaledilemez*” nitelikteki içerilerinin etkisi altındaki *hastalarından*, söz konusu etkileri “resimsel formda” anlatmalarını isteyen Jung, bu ifade yönteminin maksadının bilinçdışı içeriğe ulaşmak ve “hastanın bunları anlamasını sağlamak” olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁴ Nevrotik yahut şizofrenik olsalar da, “üretimlerinde bir şey ortaktır: *Sembolik içerikleri*.” Her halde de içerik, gizli manalarla doludur; yazı formunda da resim formunda da, semboller, “*gizli bir anlamın ipuçlarını vermektedir*” ve bu noktada, Picasso’nun “hala nesnel olan” *Mavi Dönem* resimlerinin antik Mısır’daki “*yeraltı dünyası mavis*” ile başlamaktadır, renkler değişikçe mekanlar da değişmektedir.¹⁹⁵

“*Esin Perisi*” ile şair arasındaki tuhaf ilişki tipinin *halef ve selef arasındaki ilişkiye olan benzerlikle* bir tür paralellik gören Harold Bloom, *Oedipus kompleksi* benzeri bir çehreye sahip söz konusu yapının Freud’un “bilinçte iki karşıt olarak tezahür eden, birleşik bir bütün” olarak gördüğü örüntüyü şöyle açıklamaktadır:

“Freud aile romansının iki geç aşaması arasında bir ayrım yapar: Çocuğun küçükken başkasıyla değiştirilmiş olduğuna inandığı dönem ve annesinin babası haricinde birçok âşığının olduğunu düşündüğü dönem.

[...] birçok şair -pek çok insan gibi- selefleriyle ve Esin Perileriyle en avantajlı ilişkilerini tanımlamaya çabalarlarken bir tür aile romansı sıkıntısı çeker. Güçlü şair -Hegelci büyük adam gibi- şiir tarihinin hem kahramanı hem de kurbanıdır. Tarih ilerledikçe bu kurbanlaştırma artmıştır, çünkü şiirin en lirik, en öznel olduğu ve doğrudan kişilikten zuhur ettiği yerde etkilenme endişesi en güçlü halindedir. Hegelci görüşe göre şiir yalnızca dini algının peşrevidir ve ileri düzey bir lirik şiirde ruh duyumsal olandan o kadar ayrılmıştır ki sanat ayrışıp dine dönüşme noktasındadır. Fakat hiçbir güçlü şair, arayışının baharında [şair olarak] bu Hegelci görüşü kabul edemez. Ve tarih ona, kurbanlaştırılmış olmasının tesellisini veremez. Eğer kurbanlaştırılmayacaksa, o zaman güçlü şair sevdalısı [...] Esin Perisini seleflerinden ‘kurtarmak’ zorundadır. [...] Şairin tahayyülünün bütünlüğü içinde Esin Perisi hem annedir hem de fahişedir, zira pek çoğumuzun ister istemez bencil olan

¹⁹³ *Ibid.*, s. 180.

¹⁹⁴ *Ibid.*: “Nesnel ya da ‘bilinçli’ temsillerin tersine, psişik arka-plandaki süreç ve etkinliklerin bütün resimsel temsilleri *semboliktir*.”

¹⁹⁵ *Ibid.*, s. 183.

çıkarlarından oluşturduğu en büyük fantazmagorya aile romansıdır ki buna şairlikle hiç alakası olmayan mizaçların bile yazmaya devam ettikleri tek şiir denilebilir.”¹⁹⁶

“Deha güçlüdür, yaşadığı çağ zayıftır. Ve dehanın kuvveti kendisini değil, onun ardından gelenleri tüketir. Onların üzerine sel olur akar ve karşılığında [...] onlar da velinimetlerini [...] yanlış anlarlar.” diyen Bloom’a göre *Nietzsche’nin babası Schopenhauer, dedesi ise Goethe’dir*.¹⁹⁷ Bloom, tüm bu ruhsal tepkilerin ve tepkimelerin “şairler arasındaki aile romansı modeli” olarak “fallik babalık” ile alakalandırılmadan, “öncelik” vurgusunun temel alınması gerektiğini belirtmektedir, “şairlerin ilgilendikleri meta, otoriteleri, mülkiyetleri önceliğe dayalıdır.”¹⁹⁸

Marx, *kültürel meta* reklamı yapmakla görevli, ücret, para veya *maaş kırbacı* ile çalıştırılan *hür köleler* yahut *yazı işçileri* için şu tespiti yapmıştır:

“Yazar, doğal olarak, yaşamak ve yazmak için kendine bir geçim sağlamalıdır; ama bir geçim sağlamak için yaşayıp yazmamalıdır... Yazar, işini hiçbir zaman bir araç olarak görmez. Eserleri, kendi içinde amaçlılar; yazar için ve başkaları için eserler araç olmaktan o kadar uzaktırlar ki, yazar, onların varoluşu uğruna kendi varoluşunu feda edebilir... Paris modası bir frak ısmarladığım terzimin bana, güzelliğin sonsuz yasasına daha iyi uyduğu gerekçesiyle, bir *Roma togası* getirdiğini görmek isterdim! Basın [hürriyetinin] ilk [şartı] yazarlığın bir iş olmamasındadır. Yazarlığı maddi bir araç olarak kullanan yazar, kendi iç köleliğinin cezası olarak, dış köleliği, yani sansürü de hak etmektedir; daha doğrusu sansürün varoluşu onun cezasıdır.”¹⁹⁹

Hegel’in öğrencisi ve Marx’ın akrabası, şair Heinrich Heine, Hegel’in ölmeden evvel “*yalnızca biri beni anladı... ve o da beni anlamadı...*” dediğini denemelerinde yazmıştır²⁰⁰. Bunun, -*anlamı* şahsi arzusuna göre *şekillendiren*- Marx tarafından -bilerek ve bilhassa- takınılan herhangi bir metnin, bütünlük halinde belirli bir mânâyâ gelen ifadenin, söz öbeğinin yahut *cümle parçasının*—metin kesitinin, metinden ve mânâ bütünlüğünden koparılarak, daha farklı bir amaçla kullanılması-

¹⁹⁶ Bloom, *Etkilenme Endişesi: Bir Şiir Teorisi*, op. cit., s. 96-97: Bloom’un burada Freud’dan alıntıladığı pasaj oldukça dikkâte değer ki, sonu şöyle bitmektedir: “Sevgi dolu, minnettar, duyumsal, meydan okuyucu, iddiacı ve bağımsız tüm içgüdüler *kendi kendisinin babası* olma isteğiyle tatmin edilir.”

¹⁹⁷ *Ibid.*, s.86.

¹⁹⁸ *Ibid.*: Sayfa 102’de Bloom’un Leonardo da Vinci’den alıntıladığı “*Ustasını geçmeyen kötü bir öğrencidir.*” vecizesinin ardından “*Ben ol ama ben olma*” paradoksunun anlatıldığı kısım önemlidir.

¹⁹⁹ Karl Marx & Friedrich Engels, *Sanat ve Edebiyat Üzerine*, Çev.: Murat Belge, İstanbul, De Yayınevi, 1971, s. 67-68.

²⁰⁰ Heinrich Heine, *Der Salon*, Hamburg, Hoffmann und Campe, 1834, s. 220: “Hegel auf dem Todtbette lag, sagte er: ‘nur Einer hat mich verstanden,’ aber gleich darauf fügte er verdrießlich hinzu: ‘und der hat mich auch nicht verstanden.’”

contextomy nitelikli tavır özelindeki bir tenkit ya da polemik midir bilinmese de, Marx'ın Hegel konusunda Kapital'de yazdıkları, *bilginin kullanımı* konusunda, ilk kaynaktan bilgi aktarmaktadır.²⁰¹

Marx'ın eleştirdiği ve kendince şekillendirerek benimsediği “diyalektik” Hegel'in ifadeleri ile benzeşmemektedir: Bu yeni versiyon, Aristoteles ile Platon benzeri bir etkileşim nihayetinde, tezatlarla inşa edilen *yanlış bilinç* (false consciousness) kavramıyla eleştirmek, *ancak ve ancak* (ya hep ya hiç karşılığı) *false dichotomy* fikir pratiklerini benimsemek yoluna girmiştir.

Yaşadığı dönemin sosyal olaylarına dair birçok meseleye isabetle temas ederek, alternatif ve çözümler üretme iddiasında olsa da, kendi içindeki çelişkileri aşamayan tavır, bilhassa devlet pratiklerinde zuhur etmiştir.

Öte yandan, Marxist düşüncede dahi değişmeyen özellik, Hegel'in *Batı zihniyetini* resmettiği *Phenomenology of Mind*'da “*Lordship and Bondage*” (Herrschaft und Knechtschaft) başlığı altında, eserin geneline oranla kısa, ama anlam derinliği bakımından en mühim tasvirde görünür: tasvirinde, *yin-yang* düşüncesine benzer şekilde -birbirleriyle etkileşim halinde ve *arayış, istek ve arzular* dahilinde-varolan “*hür ve tabi olan*” olarak tasnif ettiği iki unsurun temel etkileşimini gösterirken, kendini bilen – *şuur ve idrak sahibi* ile *şuursuz ve korkak* karakterler kullanılmaktadır.²⁰²

Marx, idealist düşünce ile ruhu da reddederek, yerine materyalist düşünceyi konumlandırmaya çalışmıştır. Bunu yaparken dini paradigmayı reddetmekte ve sanat ile bilimi propaganda aletlerine dönüştürmekte, velakin bunlar ortadan kalktığında oluşacak boşluğu kendi kalıplarına uygun olarak doldurarak politik hamleler yapmaktadır.

²⁰¹ Platon ile Aristoteles arasında geçenlere benzer bir süreçte hocasını “*mistik*” bulan Marx, geliştirdiği diyalektik metod ile sosyal meselelerin analizini *realizm* kaidesi üzerine konumlandığı iddiasındadır. “Karl Marx Capital Vol. I | 1873 Afterword to the Second German Edition”, (Çevrimiçi), <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1867-c1/p3.htm>, 01 Mayıs 2021.

²⁰² G. W. F. Hegel, **Phenomenology of Mind**, Çev.: J. B. Baillie, New York, The Macmillan Company, 1910, s. 175-188.

Nitekim Vladimir *Lenin*'in yazar Maxim *Gorkiy*'e gönderdiği mektuptaki²⁰³ üslup, hakim olan zihin filtresinin, hane uzantısı bir alete dönüşmesi istenen entelijansiya açısından nasıl olduğu konusunda fikir verdiği kadar, kurumsal devlet sistematığının insana karşı tavrına dair karakteristik öğeler de taşımaktadır. Birbirine zıt görünen (yahut gösterilen) ve diğerine alternatif olduğu iddiasındaki fikirler, aslında bir bütünün -nitelik olarak aynı yahut benzer- parçalarından başka şey değildir. Öte yandan, -entellektüelleri de kapsayan- insan grupları, söz konusu *farklı* pratiklerle herhangi değişimin mümkün olduğuna inanmak ve inandırmak ihtiyacı da duymuşlardır, duymaktadırlar. Zihin yapılarında beliren geçişken durum, *hürriyet* alanlarının çokluğundan ya da genişliğinden değil, bilakis, ürettikleri herşeyin aynı veya benzer nitelikte olmasındandır.

Nihayet, Marx, onunla genç yaşta tanışan ve onu *yakinen* tanıyan, Marx'ın da kendisinden sonra *komünist* propagandayı devam ettirecek *yetiştirmelerinden* biri olarak gördüğü Paul *Lafargue*'a, *insanlık için* çalışmayı öğütlerken, *bilimin şahsi bir zevk olmadığı* konusunda telkinde bulunmaktadır. Marx'ın şuuraltının tezahürü açısından başka bir anekdot ise daha ilginçtir: Çalıştığı ortamın -*liberal* kütüphane *dekoru* aksine- genel düzensizliği konusunda “*Kitaplarım benim kölelerimdir, arzuma uygun şekilde hizmet etmelidir.*” demiştir.²⁰⁴ Jules *Guesde* ile Fransız *İşçi Partisi*'ni (Parti ouvrier) kuran Lafargue, Marx'ın -parti programını gördüğünde- “...anlaşılan, ben Marxist değilim...” şeklinde verdiği tepkiyi de aktarmıştır.²⁰⁵

Karl Marx, *kölesi* olarak gördüğü kitapları arzu ettiği gibi kullanmıştır. Marxizm, kapitalizmin hızla geliştiği ve hükümlerlik alanını kontrolsüz şekilde genişlettiği zamanlarda, söz konusu dengesizliği giderme iddiasıyla bir fikriyata ve harekete dönüşürken, dünyanın farklı yerlerindeki Marxistlerin de, teoride de

²⁰³ “Translation of Letter from Lenin to Gorky”, (Çevrimiçi), <http://www.loc.gov/exhibits/archives/trans-g2aleks.html>, 30 Kasım 2020: Lenin, mektupta Gorkiy'e kısa tavsiyesinde *işine bakmasını* salık vermektedir, “*But you're not writing! To waste yourself on the whining of decaying intellectuals and not to write — is that not death for an artist, is that not a shame?*”

²⁰⁴ Paul Lafargue, “Reminiscences of Marx”, Marx & Engels Through the Eyes of Their Contemporaries (Çevrimiçi), <https://www.marxists.org/archive/lafargue/1890/xx/marx.htm>, 30 Aralık 2020.

²⁰⁵ “The Programme of the Parti Ouvrier”, (Çevrimiçi), <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1880/05/parti-ouvrier.htm#n5>, 01 Ocak 2021.

pratikte olduğu gibi, kavramları arzularına göre anlamlandıran insanlara evrildikleri, hakikatte bilimsel düşünce ile az ve yapay bağlar kurarak verileri, *sanatı* ve sosyal hayatı şekillendiren entellektüel topluluğun aletleştirilmesini ve kullanılmasını sıradanlaştırmakta beis görmedikleri, nihayet kitleleri istedikleri yönde düşünmeye -ya da *öyle görünmeye- ikna* ettikleri de tarihi bir realitedir.

“Eleştirel Kuram”, Batı kültürünün teori ve pratik sarmalındaki liberalizm ile kapitalizm mahsüllerini, arazlarını ve/ veya evrimini *Batı’dan* gözlemleyerek, problemleri oluşturan *bütünün parçalarını* daha iyi analiz etme ve bunu yaparken, sosybilimlerin büyük eksiklerinden olan *sağlama* imkanını ve alternatif üretme potansiyelini artırma ihtimalini yükseltmekten fazlası değildir. Üstelik, bilhassa Eleştirel Kuram, bazen karmaşık bir yapıya bürünecek kadar hür olmak ve *-diğer Marxistler* ile dahi *ters* düşecek kadar- farklı yollara ve yönlere sapmak *vukuatıyla, mimlenmiştir*. Şüphesiz ki, bu bile Batı menşeli insanların, büyük bedeller ödeyerek tüm insanlığa kazandırdıkları fikri hürriyetin getirilerdendir. *Eleştirel Kuram* olarak bilinen ve XX. asrın en önemli fikir akımlarından olan *Frankfurt Okulu*, genelde tüm dünyada özelde ise Batı’da, *insanı* baskı altına alan ideolojik uygulamalara karşı çıkmış ve Marxist fikriyata sadık kalarak modern kültür üretimini eleştirmiştir. Frankfurt Okulu düşünürleri, kuramsal çalışmalarda hür -en azından *özerk-*kalabilmenin önemini keşfetmişler, bu prensiple çalışmaya özen göstermişlerdir. Bu tavır, diğer Marxistlerin tepkisini çekmiş ve eleştirilere maruz kalmalarına neden olmuştur.²⁰⁶ Theodor W. Adorno’nun analizlerindeki *karamsarlık* dikkat çeken bir diğer özelliktir. *Ekim Devrimi* gerçekleşmiş ve *ideolojilerine* uygun solcu yönetim *stratejik* bir ülkede iktidara gelmiş olsa da, gerek Max Horkheimer ve gerekse de Adorno, XX. yüzyılın hegemon gücü olan kapitalist sistemin kitlelere empoze ettiği gerçeklik algısını eleştirmiş, “kültür endüstrisi” kavramı ile bu algının-geniş kitlelere kabul ettirilen gerçekliklerin suni ve maksatlı olduğu düşüncesini savunmuştur; kendine yabancılaşan bir sosyal doku içindeki mutluluk arayışına dair, *ümitsizce*,

²⁰⁶ Besim F. Dellaloğlu, “Bir Giriş: Adorno Yüz Yaşında”, **Cogito**, Sayı 36, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 15; Marxist kaide üzerinde kurulu ilk kürsü olma özelliğini de haiz ekol, Frankfurt Okulu, meşhur fikir adamlarından Max Horkheimer ve Theodor Adorno ikilisinin değil, 1923 yılında, üniversitenin doktora öğrencilerinden Felix Weil tarafından, Frankfurt Üniversitesi’ne bağlı olarak kurulmuş bir araştırma enstitüsüdür.

yanlışın bir parçası olmamanın sanatın sağlayacağı imkanlardan görmekte ve *sanat modeli* dahilinde gelecek projeksiyonu yapılmasından yana tavır almaktadır.

Kapitalist sistem, fertleri çeşitli kültür mekanizmaları vasıtasıyla şekil vermekte ve tektipleştirmektedir. Adorno'nun, "kültür endüstrisi" kavramı: hegemon güç tarafından dayatılan *kültürel sistem* algısı dahilinde -ferdin farklılıklarının törpülenerek- *herkesin aynılaştırılması*, mevcut sistemin devamlılığına hizmet edecek şekilde ve kendi iç dinamiklerine en uygun şartları sağlayarak, herkesin *birbirine bağlı* olduğu bir büyük sistem içinde özgürlüğün yokedildiğini öne sürmektedir.²⁰⁷

"Kültür, bugün, her şeye aynılık bulaştırmaktadır. Filmler, radyolar, dergiler bir sistemi biçimlendirmektedir. Her kültür dalı, hem kendi içinde hem de toplu olarak fikir birliği yapmıştır. Öyle ki, muhalif cenahın estetik içerikli beyanatı dahi aynı katı ahengi tutturur."²⁰⁸

Adorno'nun ifadesiyle, bir *kültür kaosu* içinde birbirine benzer şekillere ve kalıplara sokulan kitleler -nitelik olarak-, tıpkı *artık sanat olmayan* sanat dallarının, aslında daha çok *alışverişin haklılığı* konusunda işe yarayan, farklı bölgelerdeki sayısız ve standart ideolojik aygıtın tamamlayıcı unsurları olmaktan ibarettir: *Otomobillerin, bombaların ve filmlerin* fonksiyonları, bir manipülasyon döngüsü dahilinde sistemin tüketicilerini birbirine daha sıkı şekilde bağlayan araçlar olarak düşünüldüğünde, benzerdir.

İletişim araçlarının (apparatus) aslî işlevi, *ölçek* ve *içerik* fark etmeksizin, zihinleri manipüle etmektir. Marx'ın *Kapital*'deki *meta fetişizmi* kavramının bir varyasyonunu *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde Kültür Endüstrisinin aldaticılığını gösterirken Adorno'nun yaptığı ileri süren B. Dellaloğlu'nun yorumuna göre, Kültür Endüstrisi tarafından üretilenler, metalaşmış sanat eserleri değil, *pazar için üretilmiş metaldır*. II. Dünya Savaşı sonrasında daha da belirginleşen kitlesel kültür üretimi, *hegemonya* ve *ikna* adına küresel sistemin vazgeçilmezi olmuştur.²⁰⁹

²⁰⁷ Max Horkheimer & Theodor W. Adorno, **Dialectic of Enlightenment- Philosophical Fragments**, Ed.: Gunzelin Schmid Noerr, Stanford, California, Stanford University Press, 2002, s.94.

²⁰⁸ **Ibid**: "Tekel altındaki tüm kitle kültürü (mass culture) aynıdır ve tekel tarafından üretilen kavramsal zırh olan iskeletin şekilleri öne çıkmaya başlamaktadır."

²⁰⁹ Dellaloğlu, **op. cit.**, s. 23.

“Reklam, hayatın iksiridir”: Reklam, Kültür Endüstrisi’ne bağlı ve bağımlıdır; büyük Őirketler için vazgeçilmezdir, üstelik en etkili kitle manipülasyon aracıdır.

Nazi dönemi liderlerinden “Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanı” Joseph Goebbels’in, Victor Cousin’in *Sanat için sanat (l’art pour l’art)* sloganına atıfta bulunarak yaptėđ öngörüyü onaylayan Adorno, slogana denk bir *pratik*le, reklamın reklam için olduğu fikrinin, sanatın kendine d n Ő t ė n  ve tamamen *sosyal güç* temsiline hizmet ettiğini ve bunun kitlelere kabul ettirilecek herhangi Şey ile ilgili olarak kullanılabildiğini ifade etmektedir.²¹⁰

Marx’ın ifade ettiklerinin, Şahsi tecrübelerinin uzağında olmadėđ açıktır: *Kom n st Manifesto*’yu birlikte yazdėđ *dostu* (ve *h misi*) Friedrich Engels manevi olarak kendisinin yanında durduğu gibi, malvarlığı veya *sermayesi* ile maddi olarak da Marx’ı daima desteklemiŐ  olduğu bilinmektedir. Söz konusu destek, yaşadığı dönemde fikirleri pek ses getirmeyen Marx’ın teorilerinin, ölümünden sonraki *birkaç on yılı* kapsayan zaman zarfında *Batı’dan Doğu’ya* uzanarak tüm dünyayı kapsayan önemli bir ideolojiye d n Ő mesinin ve sosyalizmin üst versiyonu olan işbu ideolojinin politik konjonktürü ve hatta farklı kültürlerden insanları değiştiren bir pratikler bütünü olarak ortaya çıkmasının da yolunu açmıŐtır.

Manifesto’nun Almanca baskısı için *1 Mayıs 1890* tarihinde Londra’da yazdėđ  ns zde Engels, sürekli olarak sans rlere ve sürgünlere uğrayarak, kovulan ve yer değiştirmek zorunda kalan mücadele arkadaşı Marx’ın yarım asırdan az zamanda fikirlerine katlanarak artan rağbeti kendisinin g remeyiŐini esefle not d Ő m Ő t r.²¹¹

Marx’ın bir diğer eseri *Alman İdeolojisi*’ndeki önemli tespitlerinden biri, çalıŐanların, yaptıkları iÇten soğumalarını, *yabancılaŐmalarını* karşılayan kavramdır: “*Entfremdung*”, kapitalist üretim, iŐçilerin yaptıkları iŐle aralarında herhangi bir bağ kalmayıŐını ve kendi emekleri ile üretilen, muhtemelen kullanamayacakları

²¹⁰ Horkheimer & Adorno, **op. cit.**, s. 131-132.

²¹¹ Karl Marx & Friedrich Engels, **Kom n st Manifesto ve Komünizmin İlkeleri**,  ev.: Muzaffer Erdost, Ankara, Sol Yayınları, 2005, s. 107.

ürünlerinin metalaşmasını ifade etmektedir. Burjuva toplumu ve endüstriyel üretim, üreticinin, ürettiği ile arasına *hiyerarşik* ve *egoist* bir tavırla eklemelenmekte, üreticiyi çeşitli illüzyonlarla silikleştirip mümkün olan en düşük ücretle* istihdam ederek, yaptığı işe, çalışmaya hatta *kendisi gibi çalışanlara–sınıfına* soğuyarak hegemonya altına alınmaktadır.

J. G. *Fichte*’nin ürettiği, G. W. Friedrich *Hegel*’in yorumladığı ve nihayet Karl Marx’ın, karşıt güçlerin etkileşime geçerek yeni bir gelişmeye evrilen süreci karşılayan kavram olarak, son ve yaygın olarak bilinen şeklini verdiği *diyalektik metod* veya *tez–antitez–sentez* ile filtrelenen *yabancılaşma* kavramını Miguel de *Cervantes*’in *Don Quixote* ve *Sancho Panza* karakterlerinin özelliklerini kullanarak, ilişkilerinin transformasyonu üzerinden aktarmaktadır.^{212**}

Aziz *Sancho* karakteriyle resmedilen *tip*, geniş halk kitlelerini oluşturan, kimi payelerle avutulan işçi sınıfını temsil etmektedir. Bu geniş kitleyi oluşturanların *vatansızlığı* ya da mensubiyet bağıyla herhangi bir zemine bağlı kalınmaksızın maddi-manevi sömürülmeleri sebebiyle *enternasyonal* bir tavır takınan Marxist fikir, sınıf bilinci olmayan, neye hizmet ettiğini bilmeyen ve bunu anlaması çeşitli şekillerde engellenen emekçileri *yaşa* ya da *cinsiyete* göre kategorilere ayırmamakta, bilakis, çocukların da kadınların da, *bedelleri* *yaşa* ve *cinsiyete* göre değişen *iş aletleri* olduklarını savunmaktadır.²¹³

Emekçilerin yenilme sebepleri bilinçsizlikleridir: bunlar, *proleter* olamamış, sınıf şuuru taşımayan bir güruh yahut *dağınık yığınlardır*. Burjuva cemiyetine göre şekillenen toplumsal katmanlar, söz konusu kitlenin dikkatini dağıtarak, onları

* “[...] here in the actual world, as I know very well, I am concerned with my own advantage and nothing else, *rien pour la gloire*.” (– “*Tek başına onur kıymetsizdir.*”)

²¹² Karl Marx & Frederick Engels, **Collected Works of Karl Marx and Friedrich Engels, 1845-47, Vol. 5: Theses on Feuerbach, The German Ideology and Related Manuscripts**, Intl Pub, 1976, s. 271, 279-282 ve 349-350; *Din* ve kutsiyet burada *uyuşturma* konusunda en etkili araçlardır. Eserde, Marx’ın üslûbu *polemiksever* bir yazarın özelliklerini taşımaktadır ve *Alman İdeolojisi*’nin neredeyse her bölümünde hicvettiği ve hattâ *alay* ederek, açık şekilde saldırdığı eski arkadaşı-yoldaşı anarşist Max *Stirner*’in *egosu*, şahsî karakterinin ötesinde, yine bir *tipi* temsil etmektedir.

** Aynı eserde, Marxist teorideki “*dört aşama*” olarak bilinen mücadele dönemleri sınırlandırılmıştır: Bunlar, primitif komün düzenindeki *kabile toplumu*, efendi-köle etkileşimini barındıran *kölelik evresi*, serfler ve toprak sâhiplerini kapsayan *feodalizm* ve burjuvazi-proleterya arasındaki mücadeleyi kapsayan *kapitalizmdir*.

²¹³ Marx & Engels, **Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri**, s. 125.

sınıf bloku olmak yerine *fertlere* bölerek güçsüzleştirmekte, muhtelif fertlerin menfaatine dönük aldatıcı payeler vererek yahut *yabancılaştırarak*, -birlik halindeki- sınıfın genel menfaatine çalışmalarını engellemektedir. Bölünmeler olmasa, *köleleştirme* ortadan kalkacak, manipüle ve kontrol edilmedikleri zaman bir *avcı*, *balıkçı*, *çoban* veya *eleştirmen* olma ihtiyacı hissedilmeyecektir: *Zenginliğin ortaklaşa sahipliği* ilkesi paralelinde *Komünizm* yahut *ideal* Marxist yapı dahilinde, aktivite alanı kişiye bağlı kalacak, bir insan *isterse* aynı günün sabahında avlanacak, öğlen balığa gidecek, akşama doğru hayvanlarıyla ilgilenecek, akşam olduğunda ise hayata dair eleştirilerini sıralayacaktır. Şahsi mülkiyet ortadan kaldırıldığında, bu ve benzeri mesleklerden herhangi birine *mensubiyet* zorunluluğu yoktur, zira *profesyonelleşme* adı altında *kalıplara mahkumiyet* ortadan kalkacaktır.²¹⁴

Komünist Manifesto’da ifade edildiği şekliyle, *Fransız İhtilâli* ile *feodal* mülkiyete bağlı yapının yerini *burjuva* mülkiyeti almıştır. Oysa temel yapı, yani *azınlığın çoğunluğu sömürmesi* üzerine kurulu sistem aynı kalmıştır.²¹⁵ Modern zamanda *emekçiler*, sanayi ve teknik ilerledikçe, ihtiyaçları ve muhtaçlığı artan modern kölelere dönüşmektedir. Tıpkı *din* algısı gibi, burjuvazinin *evlilik ve ilişki* yapısı da temelde ekonomik sisteme -yani *ideolojiye*- hizmet etmektedir.

Kültür dokusu ve eğitim ile şekillendirilen *aile* yapısının, burjuva ailesinin, kaldırılması elzemdir: Aile eğitimi yerine sosyal eğitimin gelmesi savunulmaktadır. Böylece, aile bağlarındaki yapının farklılaşması ile çocuklar “*burjuva safsataları*” ile yetiştirilmeyecek ve *ticaret nesnelerine* dönüşmeyecektir. Burjuva toplumunun ahlak yapısını dahi sorgulayan Marx, evliliğin kadını *sahtekarlığa* mahkum bırakan ilişkiler ağının yokedilmesi ile düzeltileceğini savunmaktadır.²¹⁶

Marx’ın, içine doğduğu ve bir parçası olduğu sosyal dokuya dair, tecrübe ve gözlemler bütününden yola çıkarak yaptığı tespit ve tenkitler toplamı, içinde muhtelif doğrular ve yanlışlar barındırmakla birlikte, bilhassa mensup olduğu *kültür* açısından -bilimsellik konusunda tutarlı olmadığına dahi- büyük oranda isabetli ve geçerlidir; zira, özellikle modernitede, yeni model kalıplara uydurularak *şekillendirilen* insanın,

²¹⁴ Marx & Engels, *Collected Works of Karl Marx and Friedrich Engels*, [...], op. cit., s. 47.

²¹⁵ Marx & Engels, *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, op. cit., s. 132.

²¹⁶ *Ibid.*, s. 138.

hürriyetini kaybeden kölelere ve hatta üretim araçlarından birine, bazen alelade bir *dekora* dönüşmesi, zamanla işine, meslekdaşlarına, sınıfına ve hatta *kendisine* yabancılaşması konusundaki tespitleri, kendi dönemine ve günümüze hakim olan kapitalizm dinamikleri açısından, hakikate en yakın sosyal analizler bütünü bir fikri alternatif olagelmıştır.

İletişimin ve finansal yapının merkezi kontrole tabi olması gerektiğini ifade eden Engels, *Komünizmin İlkeleri*'ni açıklarken dünya pazarını yaratan büyük sanayinin, başta “*medeni*” saydıklarını daha fazla olmak üzere, istisnasız bütün halkları birbirine bağladığını ve *Komünist Devrim*'in İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya'da, yani endüstri devriminin yoğun olarak yaşandığı ülkelerde *eşzamanlı olarak gerçekleşeceği* kanaatini taşıdığını belirtmiştir.²¹⁷

Marx ve Engels ikilisinin ortak *kehanetlerinin* gerçekleşmemesinin, üstelik, iddialarının aksine pek *medeni* kategorisine almadıkları halkların, ürettikleri fikirlere daha yoğun bağlılık iradesi göstermesi dikkate şayandır. Özellikle, Batı'nın *kültür duvarlarının* dışında bıraktığı Rusya'da iktidarı devralan Marxist ideoloji, Sanayi Devrimi'nin tam olarak gerçekleşmediği (veya kısmen ithal edildiği) coğrafyalarda daha başarılı olmuştur. Şehirli *Batı*, özellikle İngiltere, Fransa, Almanya veya ABD hiçbir zaman tam manasiyle sosyalistler veya komünistler tarafından yönetilmemiş, oysa, *kırsal* kültürün geniş kitlelere hakim olduğu *Rusya*, Çin ve Küba gibi ülkelerde iktidara geçen komünistler, XX. yüzyılda uluslararası politik konjonktürü şekillendirmiştir.

Liberal fikir akımı, meselelere -bir bakıma, tıpkı Marx ölçeğinde- *bilimsel* yaklaşarak, önüne çıkan engelleri aşmayı ve varlığını tehdit eden *düşmanlarını* daha isabetli analizlerle gözlemlemiş, -bu esnada belirli ölçü ve ölçekte tavizler de vererek- kendini savunmakla kalmamış, aynı zamanda tehdit unsurları olan kitleyi hizmetkar ve ikna edilen hür köleler haline getirebilmiştir. *Devrim* fikrinden öte, insan *tabiatı ve menfaatine uygun* bir *evrim* istikametine yakın düşen bir *manevra* prensibi doğrultusunda evrim temalı politik hamleler kurgulayan organizasyon olarak

²¹⁷ *Ibid.*, s. 181.

liberalizm, varlığının teminatı olan kapitalizmi ve hatta emperyalizmi çeşitli şekillere dönüştürerek *korumayı* başarmıştır.

Modern dünyada, finansal ağlar, iletişim başta olmak üzere, her türlü bilgi aktarımına ve kültür endüstrisinin her medya formunun her alanına her an hakimdir. Kültürel yapı, iletişim araçları ile sürekli olarak *kontrol* altındadır. Herkes için bir şey “*sağlanmaktadır*”; yaratılan ihtiyaçların giderilmesiyle elde edilen tatmin sıradan insan için kafidir. Dolayısıyla *kaçmak* fiilinin adeta imkansız olduğu bir makro düzlemde, farklılıklar sert şekilde *törpülenerek* kontrole uygun hale getirilmekte ve yayılmaktadır. *Yukarıdan aşağı* yapılan servisle, kitlelere dayatılarak kabul ettirilen kültür yapısı, fertleri silikleştirip niteliklerini bozmaktadır. *Herkes aynı* davranmaya zorlanmakta, yalnızca endekslerdeki *renkler* halinde belirgin farklılık vasıfları belirlenen *istatistik materyaline* dönüştürülerek ayırt edilemez olmakta ya da *gelir seviyelerine göre* sınıflandırılmaktadır.²¹⁸ Televizyon, işitsel ve görsel duyulara dönük medyanın teknik olarak birleştirildiği *kültür monopolleri*, başka monopollere kıyasla *zayıf ve bağımlı* bir kitlesel dağıtım alanıdır.²¹⁹

Aynılaştırma olarak ifade edilen kapitalist manipülasyon, Marx döneminin *yabancılaştırmasına -nitelik olarak-* paraleldir.

“Kültür Endüstrisi çağında düzen, bedenleri serbest bırakır ve ruhlara saldırır. [...] Modern özne, modernliğin öznesi olduğu için modern değildir; modernliğin ürettiği özne olduğu için modernidir. [...] Zevk almak düzene evet demektir. [...] Günümüzde her insan bir diğerinin yerine geçebilme özellikleriyle önem kazanır. İnsanlar birbirlerinin yerini doldurabilirler, yani birer kopyadırlar. [...] birey bir yanılsamadır [...] artık sahte-bireydir, [...] birey gibi görünendir. [...] sürekli yeniden üretilen bir üründür.”²²⁰

Frankfurt Okulu’nun temsilcilerinden Jürgen Habermas, “*Kamusal Alan*” kavramıyla, *ferdin* hangi alanlardaki *hürriyetini* kullandığını tespit etmektedir: *Burjuva kamusalılığına* odaklanan Habermas, kapitalizm aşamasında şeklen değişen

²¹⁸ Horkheimer & Adorno, *op. cit.*, s. 96-97.

²¹⁹ *Ibid.* Adorno için, Warner Brothers ile Metro Goldwyn Mayer (MGM) şirketlerinin kültür üretimlerinin nitelik olarak hiçbir farkı yoktur ve bu tıpkı Chrysler ile General Motors ürünlerinin görüntüde kalan, belli belirsiz farkı seviyesindedir: “The unified standard of value consists in the level of conspicuous production, the amount of investment put on show.” *Aptal kutusu* (idiot box) olarak bilinen pejoratif kalıp, aslında akıllıca kullanılan ve çok kritik değerdeki bir *iletişim aracını* ifade etmektedir.

²²⁰ Dellaloğlu, *op. cit.*, s. 27.

sosyopolitik düzende, bir başka güç unsuruna büyük önem atfetmektedir ki, bu medyadır. XVII. asırda günlük periyotta hazırlanmaya başlanan politik içerikli gazeteler açısından, kamusal haberlerin özel haberlere bağımlı olması sebebiyle, *tacirler*, gazetenin olmazsa olmaz haber kaynağını teşkil etmekteydiler.²²¹ *Tüketici* kitle, *haber* her ne kadar genele açık nitelikte olsa da, *burjuvazinin çekirdeğini* oluşturan *bürokratik kesimden* -özellikle- *hukukçular* ve *hekimler*, papazlar, subaylar, profesörler ile öğretmen, katip gibi *halka inen* toplumsal kesimler idi.²²² Söz konusu *kamusal çevre*, modern zamanla politik gelişmelere paralel olarak genişlemişse de, aslında dar bir çevredir ve çoğunlukla eğitilmiş kitleyi kapsamaktadır. *Aristokrasi*, ekonomik gelişmelerle birlikte, hiyerarşik pozisyonunu burjuvaziye bırakmak zorunda kalmış, *gücünü kitleden alan* burjuva, tıpkı politik etki alanı sınırlarının *şehirden* “vatana” genişlemesi gibi, kamusal alanın ölçeğini farklı ölçeklerde ve sürekli olarak genişletmiştir.

“Akıl yürüten kamusal topluluğun ve ona ayak uyduran burjuva kamu oyunun, hükümetin düzenlemelerine tabi olan kamuya üstünlük sağlamasına koşut olarak, gizli cemiyetlerin pratiği de kendi ideolojisinin sınırları içinde yozlaşır. Bu cemiyetler, burjuva ortak duyarlılığın aleni olarak soluk aldığı adacıklar olmaktan çıkarak, ‘bu arada oluşmuş bulunan kamusalıktan yalıtım esası üzerinde kurulu içedönük yapılara dönüşürler.”²²³

Habermas, burjuva kamusalının *umuma açıklık ilkesi* uyarınca, gizli cemiyetlerin varlığının bir *oksimoron* olacağını ve *halkın*, onu yönlendirenlere oranla çok geniş bir kitle, yönetenlerinse *küçük bir azınlık* sayılabileceğini ifade etmektedir. Burjuvazinin ilk olarak asli iktidar olduğu dönemde, kamusal topluluk, *tahsilli ve varlıklı zümrelere* mensup şahıslardan oluşmaktadır.²²⁴

Kültür tüketen kamusal topluluğa geçişte, kültür, gerek *biçim* gerekse *içerik* olarak *mal-meta* haline gelmiştir. Metanın ticari olabilmesi için gereken nitelik de, geniş kitlelerin tüketimine uygun, *popüler* hale getirilerek, gittikçe sanat değerinin -hatta düzeyinin- kronik olarak aşağı çekilmesiyle ayarlanmıştır. Bu gelişme, reklam desteğiyle tüketilen metanın piyasasını da genişletmiştir. Milyarlarca *farklı* insana

²²¹ Jürgen Habermas, **Kamusalın Yapısal Dönüşümü**, Çev.: Tanıl Bora-Mithat Sancar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 83.

²²² *Ibid.*, s. 86.

²²³ *Ibid.*, s. 105.

²²⁴ *Ibid.*, s. 174-175.

yayın yapan medyanın, *maddi ve manevi ihtiyaçları karşılayan* bir müesseseye dönüşmesi, kamusal evrim ile ilgilidir.²²⁵

Aydınlanma geleneği doğrultusunda, iletişim, bilgi ve toplum hayatının başlangıç noktasıdır: Toplumsal güçler, etkileşim dahilinde insana ait *alanı* ortadan kaldırarak, hayatın kendisini bir sömürgeye dönüştürmektedir. İletişim ile, bilgi de çarpık hale getirilmektedir.

Değiş(tiril)en *sanat* algısına dair, Adorno'nun -Walter Benjamin'den ilhamla- yazar Samuel Beckett'e ithaf ettiği *Aesthetic Theory* isimli çalışması önemlidir. *Aesthetic Theory*'de Adorno tarafından yöneltilen temel ve kritik soru: modernitede, özellikle kapitalist dünyada, *sanat yaşayabilecek midir?*

XX. asrın başlangıcında, sanatın henüz *kazanılmış* yeni *hürriyet* alanlarının büyümesine kapılan sanatçılar, dönemin getirdiği *otonomi* ile birlikte derhal *inanç sembollerinden* kurtuldukları gibi, böylelikle hümanizm ideallerinin de beslendiğine inanmaktadırlar. Oysa sosyal hayat ve cemiyet gittikçe *daha az insan* kalabilmekte ve -buna bağlı olarak- söz konusu *otonomi* de paramparça olmaktadır. Sanat, *sanat hareketleri* olarak ifade edilen kavram yüklemeleri ile *insanlık idealinden* beslenen müesses birimlerini kaybetmiştir ve de sanatın *otonom alanı* geri dönülmez biçimde değişmiş, belirsiz *sosyal fonksiyonu* ise tamamen kaderine terkedilmiştir.²²⁶

Frankfurt Okulu'nun felsefi ve estetik tavrı, objektiftir; sanat, bir sığınaktır. Sanat, cemiyeti oluşturan insanların içlerindeki boşluğu doldurma fonksiyonunu oluşturacak kadar alana sahiptir ve cemiyetin bir *sosyal antitezidir*.²²⁷ Zevk adı altında maskelenen, toplumsal bilinç ve müsamahakar bir estetik algısıyla sanattan tad alma, aslında *varolmayan* bir beğeniye dönüşmüştür.²²⁸

Öte yandan, Adorno, Samuel Beckett'in eserlerindeki realist tavrı, -diğer sanatçıların aksine- çok değerli görmüş ve bu sebeple övmüştür; *sunulan gerçekliği*

²²⁵ *Ibid.*, s. 284-286.

²²⁶ Theodor W. Adorno, *Aesthetic Theory*, Ed.:Robert Hullot-Kentor, London, Bloomsbury Academic., 2012, s. 1.

²²⁷ *Ibid.*, s. 10.

²²⁸ *Ibid.*, s. 16.

her vesileyle sorgulayan ve hattâ gerçek olduğu anlaşılanların dahi, -bir şekilde- tekinsiz oluşlarının düşündürüldüğü sahneler, onun için çağın en başarılı derslerini vermektedir. Bertolt *Brecht* ile Friedrich *Schiller* arasında, eserlerinin içeriklerine dönük bir paralellik kurmakta, Beckett'in eserlerini ise bunlara nazaran cemiyeti taklit etmek yerine *hakikati* yansıttığını ileri sürmektedir.²²⁹

“*Biçim ve İfade*” başlıklı bölümde ise, özetle, şekle dönük bir *serbestiyet* ihtiyacıyla başlanan *sanat akımı inşa projesinin*, Benjamin'in belirttiği gibi, *oyunun özüne ters düşen* farklı bir yapı ortaya çıkarmaktan ve hayali kazançlar elde etmekten başka bir şeye hizmet etmediğini savunmaktadır. Sanatçıların coşkuyla desteklediği *l'art pour l'art* ile ifade edilen güzellik kavramıysa, sanatın -*kavramsal malzemeler* arasına hapsolunarak ve kötü kullanılarak- tuhaf bir mana kaybına uğramasına neden olmuştur.²³⁰

Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Eseri isimli çalışmasında Walter Benjamin, modern dönem sanatındaki değişimleri analiz etmektedir: W. Benjamin'e göre, sanattaki transformasyonun temelinde ekonomi yatmaktadır. Kapitalist üretimin getirdiği gelişimlerin, politik mücadeleye yapacağı katkının küçümsenmemesi lazımdır, zira *yaratıcılık* -ve *deha*- gibi birçok kavramı, değeri ve gizemi *etkisizleştirirler*.²³¹ Böylelikle, *aura*'sı, yani sanatsal algının gelenekselliği içinde beliren *büyülü* ve kendine has, *olağanüstü* ve hattâ doğaüstü *nitelik* de aşınarak bozulmaktadır. Modernitede auranın ve *güzellik kültürünün* yok olma sebebi, *kitlelerin* sanat eserlerine yakın yahut onlara *sahip olma ihtiyaçları* ve eserlerin -teknik olarak- *yeniden üretilabilir olmaları* durumudur.²³²

Walter Benjamin, *ritüeller üzerine kurulmuş* olan sanatın, modern zamanlara yaklaşırken bu bağlarından kurtulduğunu, velakin bahsolunan özerkliğin de gittikçe kaybolarak başka tür bir esarete dönüştürdüğü ileri sürmektedir. *Geleneksellik* ile bağları kopan sanat, başka bir faaliyet alanını esas almaktadır ki, bu *politikadır*.²³³

²²⁹ *Ibid.*, s. 42 ve 302.

²³⁰ *Ibid.*, s. 139 ve 322.

²³¹ Walter Benjamin, *Pasajlar*, Çev.: Ahmet Cemal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 51.

²³² *Ibid.*, s. 57-59.

²³³ *Ibid.*, s. 58 ve 29.

Gelenekselliği temsil eden *resim* yerine geçen *fotoğraf* ve *sinema*, aura eksikliği ile orijinallikten ve manevi derinlikten kopmakta, montaj ve kurgu ile gittikçe bol fotoğraflı manipülasyon amaçlı gazeteler kitlelerin nasıl düşüncelerini *onlara* -direktifler vererek- *dikte* eden, onlar yerine düşünen eğlence formlarından ibarettir. Kitlelerin sanat algısı değişmektedir; kapitalist sistem dahilinde *sinema*, *proleter kitlelerin* zihin kontrolünün *ileri teknoloji*deki bir aracı olmaktadır. Buna uymayan istisnai figürlerden en önemlisi ve öne çıkanı ise *Charlie Chaplin*'dir.²³⁴

Zihni boş(altılmış) kitleler, farklı tür bir “*katılım*” sağlamaktadır. Geleneksel tavır ortadan kalkarken, nicelik, niteliğe dönüşmüştür: Sanat eserleri, kitleler tarafından “dikkat dağıtma” amacıyla kullanılan bir eğlence aracı olmuştur. *Eserin içinde kaybolarak*, manevi bir derinlik içinde olması gereken *sanatsever*, *sanat tüketicisi* formuna geçirilerek, sanatın uzağına itilmiş, dışında bırakılmıştır.

Aura kayboldukça, aslında *insan* -kendine *yabancılaşarak*- *kaybolmaktadır*. Ritüeller yerine geçen *estetize siyaset*²³⁵ algısıyla da, kapitalizmin kullandığı mobilize kitleler şeklini almıştır. Adorno, Benjamin’e bir mektup yazarak hem kendisini yeni çalışması için kutlamış, hem de birkaç husustaki fikirlerini aktarmıştır: Adorno, auranın yok olmaya başladığını düşünse de, bunun sebebinin yalnızca yeniden üretilebilirlik olmadığını, kendi “*özerk*” şekil yasalarına uyması ve *meta* formunun da sanat eserinin büyüsunü öldürdüğünü ifade etmiştir.²³⁶ Oysa Walter Benjamin, sanatta biçimin önemine dair fikirlerini doktora tezinde *Alman İdealizmi* üzerinden şu şekilde aktarmaktadır:

“Sanatsal düşünsemenin organı biçim olduğu için, sanat ideası da biçimlerin düşünseme ortamı olarak tanımlanmıştır. Tüm anlatım biçimleri bu ortamda sürekli birbirleriyle bağlantı içindedirler, birbirleriyle iç içe geçerler ve sanat ideasıyla özdeş olan mutlak sanat biçimi olarak birleşirler. Romantik sanat bütünlüğü ideası, biçimlerin sürekliliği düşüncesine dayanır. [...] Düşünseme, yargı gücü gibi nesnel olarak düşünseyen bir davranış değildir, yapının anlatım biçiminde kapalı olarak yer alır, eleştiride açığa çıkar ve sonunda biçimlerin düzenli sürekliliğinde kendini gerçekleştirir.”²³⁷

²³⁴ *Ibid.*, s. 61-69.

²³⁵ *Ibid.*, s. 79.

²³⁶ Theodor W. Adorno, **Walter Benjamin Üzerine**, Çev.: Dilman Muradoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 128.

²³⁷ Walter Benjamin, **Alman Romantizminde Sanat Eleştirisi Kavramı**, Çev.: Elçin Gen & Mustafa Tüzel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 146-148.

W. Benjamin, *Jena grubundan Friedrich Schlegel'in** “şiiir sanatını, onu ancak *şahsen görenlerin* anlayacağı” ifadesini alıntılammış, romanın, *düzyazı* ile *biçimsel sürekliliğin* dışında, gerek bireysellik arayışı, gerekse şiiirsellik ve sanatsal bütünlük içinde, “*genişletilmiş şiiir*” kapsamında kalmakta olduğunu savunmuştur. Romantik ritimde, *şiiir ideası*, romantik sanat felsefesinin nüvesini oluşturmaktadır.²³⁸

Bohème Charles Baudelaire, kapitalist ilişkiler ağı üzerinden burjuva kültürüne *hizmet* eden şairlerin ve *şiiirin* nasıl kullanıldığını dair en önemli örneğidir ki, Marx'ın yaptığı *meslekten komplocular* nitelemesi de Benjamin tarafından özellikle kullanılan *sembolik bir köprü* vasfını taşımaktadır.²³⁹ Bunca sert tavra rağmen, Baudelaire'in eserlerinin aura kavramından uzak düştüğü ileri sürülmemektedir; bilakis, tavidaki şiddetin sebebi odur. *Flâneur* ise, büyük şehrin, Benjamin'e göre (“XIX. [Asrın] Başkenti” olarak bilhassa Paris'in), “sığınağı” olan geniş kitlelerinden ayrı düşemeyecek, zihninde görsel kayıtlar-*fotoğraflar* toplayarak varolan ve *topladığı* metayı pazara çıkaran bir profesyoneldir; ki, karşılığı *gazeteciliktir*. Ekonomik olarak hür gözükmekle birlikte, *niteliği*, politik olarak fonksiyonel olmasını engellemektedir.²⁴⁰ Hürriyetini de, aidiyeti gibi yitirmiştir; köksüzdür. Meta fetişizminin bol bulunduğu, çürümeye mahkum *pasajlar*, barınabildiği tek yerdir. “*Hikaye anlatıcısı*” (Erzähler), aura yerine geçen *sahte auralar* ağı ile kitlelere aktarılan ve *image* ile süslenen, kolay tüketime uygun kapitalist ideolojiyi benimsememekte olduğu için modernitede ölmekte olan bir türdür. Hikaye anlatıcısı, burjuva toplumuna hizmet eden, kapitalist üretimin ve kaotik kültür endüstrisinin dışında, geleneksel aura algısına paralel şekilde ilerlemektedir. *Hafıza* ile *ritüeli* kaynaştıran bir yapıdadır. *Anlatıcı* ile hikayenin anlatıldığı kişi, yalnızlıklarını paylaşmakta, sonunda ise bu ilişkiden -atasözlerinde ve deyimlerde *konsantre halde* bulunan- yeni bir *tecrübe ağı* ortaya çıkmaktadır.²⁴¹

* Friedrich Schlegel: “*Eskiler, şiiirsel soyutlamanın ustalarıdır. Modernlerse daha ziyâde şiiirsel spekülasyonlara sahiptirler.*”

²³⁸ *Ibid.*, s. 158-160.

²³⁹ *Ibid.*, s. 108-110.

²⁴⁰ *Ibid.*, s. 88-100.

²⁴¹ Walter Benjamin, “The Storyteller: [...]”-18., Ed.: Dorothy J. Hale, **The Novel: An Anthology of Criticism and Theory 1900-2000**, Blackwell Publ., 2006, s. 361-379: *Hikâye anlatıcılığı sanatı sona yaklaşmaktadır, zîrâ hakikatin farklı boyutları yeni tekniklerle ıskalanmaktadır* (IV: “The art of storytelling is reaching its end because the epic side of truth, wisdom, is dying out.”)

Adorno, Paris’te Benjamin ile görüşmesinden evvel, *Hikaye Anlatıcısı Üzerine* bir mektup daha yazarak, Benjamin’in hikaye anlatmanın modern zamanda *gittikçe daha imkansız* olması konusundaki tarih felsefesine *tamamen* katıldığını belirtmiştir.²⁴² Theodor Adorno, Walter Benjamin ile teşrik-i mesai düzeyinde bir iletişim halinde idiyse de, bir *dâhi* saydığı bu ismin *Marx’ı anlamadığı* kanaatini taşımaktadır.²⁴³

Pierre Bourdieu’ye göre ise, bilimsel düşünce fikrinin kendisinin dahi *sorgulanması* gerekmektedir: Bilim temelli bilgi ve kanaatler bile, *koşulsuz bir kabullenme* ile *inanç* şeklini aldığı surette asli vasfını, *nesnelliğini* yitirmektedir. Francophonie’ye olan -tabii- hakimiyeti ile Batı kültürüne dönük eleştirilerini kendi kültüründen beslenerek yapan Bourdieu, *iktidar* konulu çalışmalarının merkezine *kültür* kavramını almaktadır. Kültür, iktidar ile yakın temastadır ve sosyal ilişkiler, sosyolojik yapılar bu merkezden hareketle ele alınmalıdır. Bourdieu, Batılı sosyal yapılanmalara dair *anahtar* kavramlar üretmiştir ve/ veya geliştirmiştir; bunların hepsinin -insana ait sosyal müesseselerin tabiatları gereği- birbirleriyle etkileşimde olmaları kadar, çeşitli koşullara has bir *nedensellik* içinde, teorik ve pratik açıdan bir bütünlük halinde, *karşılıklı* (reflexive) nitelikte oldukları belirtilmelidir. Söz konusu nitelik, entellektüel yapının bütünü üzerinde bir tür *sağlama* özelliği yarattığı için, Bourdieu teorilerinde büyük önemi haizdir.²⁴⁴

Bourdieu, sosyal *menfaat ilişkileri ağını*, çözümlerken kullandığı kavramları sade bir denklem üzerinde “([(*habitus*)(*sermaye*)] + *alan* = pratik)”²⁴⁵ özetlemiştir.

Ayrım, Bourdieu’nün Max Weber’in *statü* perspektifinden geniş ölçüde faydalanırken, sınıfların çeşitli statü sembollerine göre şekillendiğini ve bu iki kavramın birbirine eklemelendiğini ileri sürdüğü bir çalışmadır. *Estetik* seçimler, *kişinin statü ve sınıf aidiyetini* belirlemektedir. İnsan davranışı pratiklerinin çıkara bağlı olduğunu, üstelik bunun *bilinçli ve akılcı* olabileceği kadar, *bilinçsiz*

²⁴² Adorno, **Walter Benjamin Üzerine**, op. cit., s. 133-135.

²⁴³ **Ibid.**, s. 91 ve 87.

²⁴⁴ Hüseyin Etil & Metin Demir, “Pierre Bourdieu’nün Bilim Sosyolojisine Katkısı”, **Cogito**, Sayı 76, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 342-348.

²⁴⁵ Pierre Bourdieu, **Ayrım**, Çev.: Derya Fırat & Günce Berkut, Ankara, Heretik Yay., 2015, s. 157.

ve *spontane* bir nitelik de taşıyabildiğini savunan Bourdieu, tıpkı Marx gibi, kapital sahipliğinin altını çizmekte ve kapital kavramını parçalara ayırmaktadır: Bu parçalar *ekonomik* kapital kadar önemli olan *kültürel*, *sosyal* ve *sembolik kapital* olarak ayrılmaktadır.²⁴⁶ *Enformasyon* ile kazandırılan kültürel kapital, Bourdieu'nün Batı kültürünün belki de en karakteristik tavrının eleştirisini barındırır: Estetik tercihler, *geniş yelpazedeki farklılaşma* olanakları ile insanları gizli bir sınıflaşmaya, *tabakalaşmaya* zorlamakta ve zihnen şekillendirmektedir. Kendilerine -açık veya gizli olarak- dayatılan hakim kültürü reddedemeyen insanların kandırıldıkları, onlara *şeklen hürriyet* sağlayan okul tarafından verilen *diploma* ile, sosyolingüistik bariyerleri ve okul *duvarlarını* aşamayan gruplara dönüştürdükleri ve her sosyal kesim için geçerli, kitlesel bir kandırmacanın esas olduğu savunulmaktadır.²⁴⁷

“*Kapital*”, çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır; fakat genel itibarıyla asli *şekillendirme* manivelası devlettir; zira *kültürel* ve *sembolik kapital* ile *kültürel şiddet* (cultural arbitrary) üreten hegemonik sermaye mekanizmalarını kullanan *güç*, devlettir. Farklı miras yapıları sınıfları, tabakalaşmayı beraberinde getirir: Kapital türü, *doğum*, *yetenek* veya *talih* ile gelebilmektedir. Bunlar, *simetrik* veya *asimetrik* olarak dağılabilmekte, toplamda ise -çoğu zaman- birbirine denktir. Eğitim kurumu, “*miras*” yoluyla devredilen kültürel sermayeyi *bedene işleyen sosyal yapıları*, kapitali ve diğer şahsi temayülleri yeniden şekillendirir. Bu eğitim süreci, *estetik* tavrı ve *zevk algısını* şekillendirmekte, sınıf aidiyetleri ile beliren *tahammülsüzlük*, hatta *tiksinme* hali, tabakalar arasındaki mesafeyi artırmaktadır.²⁴⁸

İlişkiler ağını, Almanca, “*davranmak*, hareket etmek” ve “*ticaret* yapmak; *pazarlık* etmek” gibi karşılıkları da olan “*handeln*” kelimesiyle kavramlaştıran Weber'in “*sosyal hareket*” (Soziales Handeln) kavramını geliştiren Bourdieu, denklemdaki bir diğer parametre olan *habitus* ile sürekli olarak yeniden üretilen *sosyal temayül toplamını* ifade etmektedir. Buna göre, *habitus*, geneli kapsayan bir *evren* olarak, genel mekanizmayı hareket ettirmek ya da kontrol etmek açısından fonksiyonel olan -tek ya da çok- *eyleyici* (actuator) tarafından, sistemli olarak

²⁴⁶ *Ibid.*, s. 126-131, 166-176.

²⁴⁷ *Ibid.*, s. 216-219, 302-308.

²⁴⁸ *Ibid.*, s. 179, 128-129; 91-93.

ve *karşılıklı* üretilen temsil niteliği taşıyan hayat tarzlarının, bilinçli stratejilerin, şuuraltının dışavurumudur. Farklı habituslar farklı pratikler üretmektedir, sosyal çevre dahilinde, *insan, habitus'unun yaratıcısı ve yarattığıdır. Hysteresis* etkisi, alandaki değişikliklere rağmen kurucu temayüllerle geçmiş zaman pratikleri setinin güncel kalmasına sebep olabilmektedir.²⁴⁹ *Alan*, muhtelif kapital türlerinden beslenerek, -kendi sınırlarında- *meşru güç* elde etmek amacı doğrultusunda oluşan *tanınma* ve *iktidar* mücadelesi bölgeleridir. Alanlara has sınırların içindeki ruha uygun düşen *açık ya da gizli* kabuller, *kurallar* vardır ki, bunlar *doxa* kavramıyla karşılanmıştır; *illusio*, alana uyum sağlamayı kabul eden şahısların kazanacaklarını umdukları menfaati ifade etmektedir.

Bourdieu'nün *oyun metaforu* üzerinden tanımladığı kavramlar bütününe en kullanışlı aracı -ve en kıymetli kapital- *kültürdür*.

Her *insanın* kapital türlerinden birine (ya da birkaçına) sahip (veya hakim) olduğu, hem işçi hem işveren niteliği taşıdığı sosyal yapıda, *kaos* en büyük üretim kalemidir. Sürekli bir evrim ve etkileşim halinde birbiri içinde yer alan ve varolan kapital türlerinin gizli ve etkili aracı olan kültürel kapital, ekonomik kapitalin şekil değiştirmiş halidir; öyle ki, *para karşısında bağımsızlığı, yine para sağlamaktadır*.²⁵⁰ Ekonomik kapital ile elde edilemeyecek bazı mallar ve hizmetler, kültürel kapital ile elde edilebilir. Kavramsal bütünlük içinde *kültürel kapital*, kültürel güç formuna dönüşmekte, zamanla, -*din*, bilim, sanat ama en çok *dil* manivelası- *sembolik kapital* ve *kültürel şiddet* halinde kitleler vasıtasıyla kitleler aleyhinde ("*halka rağmen halk için*") önermesinin tersi olarak, "*halkla birlikte halka karşı*") kullanılmaktadır. *Halk*, pratikte ve *zihnen* "Lumpenproletariat"a evrilmiştir.

Büyük sosyal hadiselerin sonucu farklı coğrafyalardaki muhtelif etkileri ve yansımaları farklı şekillerde gözlemlenen *devrimler* vasıtasıyla entelijansiyeaya açılan *özerk* alanlar, zamanla, görünmez dinamiklerce ayarlanarak, bazen kendilerine dahi farkettilmeden, iktidar değişikliklerine uygun niteliklere büründürülmüştür.

²⁴⁹ *Ibid.*, s. 170, 254-255: Bourdieu de *hysteresis*'i açıklarken *Don Quixote* örneğini kullanmaktadır.

²⁵⁰ Pierre Bourdieu, *Sanatın Kuralları*, *op. cit.*, s. 142-143.

Bu hal, Bourdieu nazarında, daha küçük iktidar boşluklarının doldurulması olarak tezahür etmiş ve entellektüellerin “*vahiy bildiren peygamber*” kisvesine bürünmesini beraberinde getirmiştir. Söz konusu *antlaşma* (yahut *şer ortaklığı*), entelijansiyanın hürriyetine de, varoluşuna da en büyük tehdittir; buna rağmen, çeşitli -bilinçli ya da bilinçsiz- şekilde, çoğunlukla kendilerinin -neye *hizmet ettiklerini* farketmeksizin- birtakım faaliyetlere girişmelerine sebep olmaktadır.

Kapitalizmin hakimiyet sınırları ile Batı kültürünün mekanizmalarını *alan*, *habitus*, *doxa*, *illusio* ve sair kavramlarla yeniden yorumlamaya çalışarak, kapital formlarının sosyal alanlara ve sanat unsurlarına olan etkilerini *menfaat ilişkileri* vasıtasıyla anlattığı *Sanatın Kuralları* adlı çalışmasında P. Bourdieu için, zamanla “*Şeytan ayrıntıdadır*” şekline evrilen “Tanrı, ayrıntıdadır,” (“Dieu est dans les détails.”) sözü, çalışma prensipleri sebebiyle kendisine atfedilen, yazar Gustave Flaubert’in *Madame Bovary* adlı eserinden öte, onun gölgesinde kalman daha karakteristik bir *Batı dekoru* içeren eseri, *L’Éducation sentimentale* (*Gönül Eğitimi*) tespit ve tenkitlerin anlatılması açısından daha fonksiyoneldir.

Romana hakim *dil* ve *üslup* realist olduğu kadar *alaycı* ve eleştireldir. Bourdieu’nün, Flaubert’in romanındaki başkarakter *Frédéric*’in içinde bulunduğu şartlar ve ortam ile ilgili bilgiler verirken, *iki devrim* sonrasında yazılan romanın, -her yazar için geçerli olan- *kendi hikayesini anlatma* ihtiyacı vasıtasıyla sanatçının ruh halini yansıttığını düşünmesi kaçınılmazdır. Frédéric’in hayatı “*sanat ve politika*” ile “*politika ve iş dünyası*” arasında geçmektedir. Detaylarla süslenen romanda, karaktere çeşitli eğlenceler, davetler ve toplantılarda *farklı uçlar* tarafından sunulan cazip ve sembolik teklifler, karakteri bekleyen sosyal *alan* temalı tehlike sinyalleridir.

Arnoux ve *Dambreuse* haneleri arasında hizmet sunma eğilimi olan çeşitli kapital türlerine sahip insan yer almaktadır. “*L’Art industriel*”, tarafsız bölge niteliği taşıyarak farklı güç alanlarına hakim olmaya çalışan farklı tabakalardan kişileri aynı ortamda buluşturmaktadır, velakin, hakiki vasfı, sanatçıların üretimlerini yönlendiren

bir *fabrika* olmasıdır.²⁵¹ Muhatapları ve rakiplerinden mürekkep dar çevrede, kazanılacak tek şey olan *güç*, *diğerlerine* kıyasla daha “*zengin, sevimli ve zeki*” olan Frédéric için *başarılma ihtimali* yüksek bir hedeftir.

P. Bourdieu, *alan* kavramını açıklarken *özerklik* konusunun hemen başında Flaubert’in yarım kalan bir çalışmasının alıntılar yapmaktadır:

“I. Sanatçılar. Topu soytarıdır. – Çıkar peşinde koşmalarını övmek gerekir. II. Bizler gösteriş işçileriyiz. Aslında bizi satın alabilecek kadar zengin kimse yoktur yeryüzünde. Ekmeğinizi kaleminizden çıkarmak isterseniz [...] *gazetecilik* yapmanız gerekir. [...] Sanatı *sanatın kendisi* için sevmeniz gerekiyor; yoksa en sıradan bir uğraş bile daha iyidir.”²⁵²

Flaubert’in *mesleğini* “*sıradan bir konuyu güzel bir anlatıma dökmek*” şeklinde ifade ederken, Frédéric karakteri çerçevesi ve paralelinde, kendisinin de içinde bulunduğu (veya *arasında kaldığı*) çeşitli cemiyetler, dernekler, *okullar* yahut açıkça *nefret ettiği* “-izm” ile *biten fikirler* bütünüünün çok parçalı *hücrelerinde* yaşamasına izin verilen ve çatıştığı sosyal çevreden uzaklaşmasının “yazı hayatını” kurtardığını savunmaktadır.²⁵³ Şekle saplanmış estetik algının kitlelere dönük ticari bir pratik geliştirmesi ile, burjuvazi tarafından *gladyatör* rolü verilen *sanatçı*, *hayatta kalabilmek* ve -kısmen de olsa- hür şekilde *varolabilmek* için kendine özerk bir alan açmaya çalışırken, şekli algının kırılıp ters çevilerek, “*şiir, roman, tiyatro*” yerine “*tiyatro, roman, şiir*” sıralamasına evrilmesi ve bu arada, sanatın saygınlığını ve hatta niteliğini kaybetmesi şeklinde *çift taraflı* kritik bir ayırım noktasına vardığını savunan Bourdieu, *yazarların* “geniş okur kitlesine” açılarak gözden düşme ve kazanç elde etme cesaretini göstermelerinin *elzem* olduğu kanaatindedir.²⁵⁴

“Sanat ve para, [‘ticari’ olan] arasındaki karışıklık: tiyatro, sinema, resim, yazın konularında sanat olanla olmayan, ‘kentsoylu’ sanatla ‘aydın’ sanat, ‘geleneksel’ sanatla [avangard] sanat arasında bir sınır getirmeyi savlayan yargıların birçoğunun üretici ilkesidir. Benzerleri arasından bir örnek: ‘Mesleği, gereci [ve sair] bakımlardan nitelikli bir ressam tanıyorum, ama yaptığı şey tümüyle ticari; ekmek yapar gibi [eser] üretiyor. [...] *sanatçılar üne kavuştuklarında, genellikle uyduruk şeyler yapma eğilimine kapılıyorlar.*”²⁵⁵

²⁵¹ *Ibid.*, s. 31-33 ve 36.

²⁵² *Ibid.*, s. 91.

²⁵³ *Ibid.*, s. 157 ve 169.

²⁵⁴ *Ibid.*, s. 191-195: Bourdieu, özelde *Fransa*, genelde *Batı* kültürü için XIX. asırdaki “*Sanat ve Para*” başlığında değerlendirdiği *güç alanları* sınırlarını iki çizimle gösterir.

²⁵⁵ *Ibid.*, s. 256.

Bourdieu, çalışmasının *İnancın Üretimi* başlığında, beklentilerden beslenen tarafların alanlar içindeki sisteme ait ilkelerin *gizli antlaşmaları perdelemesinin*, karakteristik ve genel bir özellik olduğunu belirtmektedir. Bu durum, *sanatçıyı yaratanların* ve destekleyenlerin, yani “*yaratıcının yaratıcısı*” pozisyonunda olanların, sanat üretimi yerine protest eylemlere ve gösterilere dönüşen *sanat* kavramının sorgulanması gerektiğini de göstermektedir: Kurallara göre oynanıyor olsa da, “*oyun*”, *oynanmamalıdır*. Değerin *nüvesini* oluşturan temel, şahsi temayüller ekseninde, -fertlere ve kitlelere *şuur* namına sunulan ve *onaylatılan*- ortak bir sistem kurgusu üzerine kurulu pratiklerin niteliği kabul edilmemelidir.²⁵⁶

“*Aydın* çelişkili bir kişiliktir; özerklik ve bağlanma, katıksız kültür ve siyaset arasındaki zorunlu seçenekler içinde kavranmadıkça, bu niteliğinin anlaşılmasına olanak yoktur. Bunun nedeni, tarihsel bakımdan bu karşıtlığın içinde ve bunun aracılığıyla oluşmasından kaynaklanmaktadır. [...] *Aydın*, iki boyutlu bir kişiliktir; ancak [...] [kendine has] yasalarına uyduğu özerk [...] -dinsel, siyasal, ekonomik güçlerden bağımsız- bir düşün dünyasının sağladığı [...] [otorite] ile donanması ve [...] bu yetkeyi siyasal [mücadelelere] katması durumunda bu niteliğiyle varolur ve varlığını sürdürür. [...] Ticari yazın yeni bir şey değildir ve ticaretin gerekleri kültürel alan içinde kendilerini gösterir. Ama [otoriteyi] ellerinde bulunduranların sürüm -ve benimsetme- araçları üzerindeki etkisi, kuşkusuz hiçbir zaman bugünkü [kadar] geniş ve köklü, ayrıca araştırma [eseriyle] best-seller arasındaki sınır da bu denli bulanık olmamıştır.”²⁵⁷

Ticari *antlaşmalara taraf* olan kapital sahibi *oyuncular*, bilerek ya da bilmeyerek, kendilerini, kendilerinden bağımsız çalışan, büyük, çok cepheli, sürekli sekt ve fraksiyonlara ayrılan velakin birbirine bağlı (ve etkileşim halinde) olan bir mekanizmanın, kime hizmet ettiklerini tam olarak anlamadıkları ve bilmedikleri ajanlarına dönüş(türül)müş halde bulmaktadırlar.

Ceza-ödül sarmalında şekillenenen insana en kıymetli örnek, *entellektüel* varoluş mücadelesi verenlerdir: Bu *sınıf*, tarih boyunca çok farklı yer ve içinde bulundukları kültür dinamiklerine, devlet mekanizmasına uygun olarak şekillenen iktidar merkezleri (ya da güç odakları suretleri) ile etkileşime geçmiştir. *Batı* örneği, gerek universal devlet modeli Roma’nın ve gerekse de alternatif Roma replikaları sınırları dahilindeki *sıradan insanın*, -Roma ile mücadelede- en başarılı ve etkili sonuçları aldıkları sembol bölge ve blok olması hasebiyle mühimdir.

²⁵⁶ *Ibid.*, s. 263-271.

²⁵⁷ *Ibid.*, s. 506 ve 514.

Kaçması durumunda, efendisi Zoninus’a teslim edilmesi istenen kölenin künyesine yazıldığı gibi çarmıhta cezalandırılan İsa’nın yerine kendisini koyan van Gogh’un Pietà resminde²⁵⁸ de, Adam Smith’in milletlerin zenginliğini tasvir ve tasnif ederken bilimsel forma soktuğu iktisat kavramlarından belki en mühimi, “sermaye bölümleri” şeklinde görünür olmaktadır: “Devlet” mekanizmasının en kritik görevi olan artı değer üretmek ve buna el koymak pratikleri, Roma modeli ve emperyal üslubu dahilinde şekillendirilen insan sermayesi, bazen sahibinin yanında kalan bir sabit sermayeye, bazense tüketilmemiş bir stok yapıda kullanıma açık hale getirilmiştir. Zamanının en meşhur sanatçılarından Gaspere Pacchierotti, kendi bedeni üzerinde dahi söz sahibi değildir²⁵⁹, ki Zoninus’a ait isimsiz köle ile modern zamanların meşhur bir ses/ sahne sanatkarı arasındaki pek belirli olmayan nitelik farkı, değişen iktidar sahiplerinin temel sermayeyi şekillendiren aparatlardan sanatçıları nasıl kullandıklarına dönük somut bir örnektir.

Latin lisanının kullanıldığı yer ve mekanlarda zamanla değişen organizasyon parametrelerinin *insan* için en mühim muktedir dengeleyici alternatifi ise gülmece unsuru yahut *mizah* olmuştur. *Neron* ile annesi *Agrippina* ikilisinin pozunu asırlar sonra *farklı bir Roma*’nın kurucusu olan, yeni ve monoteist bir dini-Hıristiyanlığı benimseyen yeni yapının en önemli figürü olarak *başka bir Caesar* tarafından aynı şekilde taşınması mümkün olabilmekte iken, söz konusu dinin alternatif bir mecra hükmünde olmaya başladığı yapı dahilinde değişen dengelerde daha komik bir üslupta belirdiği de olmuştur.²⁶⁰

²⁵⁸ “A Slave’s Collar”, (Çevrimiçi), <https://g.co/arts/x1642jS91GHhoZcu8>, 01 Ağustos 2021: “I fled, arrest me. If you bring me back to my master Zoninus, you will receive a gold coin as reward.”; cf. Vincent van Gogh, “Pietà”, (Çevrimiçi), https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/collezione-d_arte-contemporanea/sala-2--van-gogh--gauguin--medardo-rosso/vincent-van-gogh--pieta.html, 01 Ağustos 2021.

²⁵⁹ A. Zanatta **et al.**, “Occupational markers and pathology of the castrato singer Gaspere Pacchierotti [1740–1821]”, *Scientific Reports* 6 | 28463, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/srep28463, 19 Ağustos 2021.

²⁶⁰ “Cameo: Constantine the Great and the Tyche of Constantinople”, (Çevrimiçi), <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/18.+carved+stones/1002385>, 31 Aralık 2020; cf. Sylvester Harding, “John Wilmot, Earl of Rochester, Crowning his Monkey”, (Çevrimiçi) https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1852-0612-256, 31 Aralık 2020.

Ludwig van *Beethoven*, *Romantik Çağ*'ı varlığının tüm coşkunuyla açan ve temsil eden, şahsi varoluş mücadelesi bestelerinde tezahür eden çok mühim bir semboldür. Latin lisanına, ebedi Roma ideasına karşı duruşun timsali Germenler ve *Almanca*, Beethoven'ı şekillendiren kültür bloğu olarak, Roma alternatiflerinin ve replikalarının en başarılısıdır.

Üzerinde yoğun baskı oluşturan müesseselerin *kalıpları* ya da Hristiyanlık ile herhangi hakiki bir bağı bulunmayan Beethoven, Roma itikadi *dekorunu*, bir kültür yığını olan *modern paganist yapıyı* reddetse²⁶¹ dahi, onların geliştirdiği araçların kullanılarak icra edilen kültür üretiminin sanat pratikleri içinde üretim yapmış, o kültüre ait motifleri müziğine, *mesajına* eklemlemiş ve şahsi gayretiyle yarattığı *özerk* alanda elindeki yegane *güç* olan sanatını, sosyokültüel ve politik kalıpları kırarak, kendisini dinleyenlere mesajını iletme maksadıyla kullanmıştır.

Napoléon ile arasındaki sevgi-nefret ilişkisi, feodalite mirası olan kanun ve pratiklerin Fransız İhtilali değerleri lehine kaldırıldığı yahut düzenlendiği *Medeni Kanun* (Code Napoléon) gibi dokunuşlarda yine destek verse de²⁶², ilkesel tavrından hiçbir zaman taviz vermemiştir. *Yaşamak için ihtiyaç* duyduğu *ekonomik* kapitali, birbirine farklı şekillerde bağlı *Doğu İmparatorluğu* (Österreich) hanelerine mensup kapital sahiplerinden gerektiği ölçüde karşılamış; bir yandan da, *Büyük Füg*'de ve 9. *Senfoni*'sinde sansürleyemedikleri *eserler* üreterek, “*efendiler*” ile açıkça alay etmiştir.

W. A. *Mozart* ile kıyaslandığında, çevresine karşı takındığı alışılmış hırçın yapısına, sert tarzına ve üslubuna rağmen, cenaze merasimindeki olağanüstü katılım ve matem²⁶³ hali, görmezden gelinse de, henüz hayattayken *mesajının hissedildiği* ve bunun, klasisizmden romantizme geçişte, modernitede *sahiplikten ziyade* kitlesel *sahip çıkma* dinamiklerinin miladı hükmünde olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

²⁶¹ Frida Knight, *Beethoven ve Devrim Çağı*, Çev.: Halim Spatar, İstanbul, Literatür Yay., 2005, s. 205, 53.

²⁶² *Ibid.*, s. 69.

²⁶³ *Ibid.*, s. 193, 206.

Eserlerini edebi ve felsefi sembol ve motiflerle zenginleştiren, derinlik katan ve her vesileyle insanlık ailesinin salt belli bir kesimi yerine tüm *insanlığa* daha fazlasını anlatmak amacı güden, formları ve kalıpları *kırarak* değiştirmek isteyen Beethoven, aynı üslup ve vizyon ile yaptığı bestede, hikayenin destekçisi metin olarak -Goethe'nin bir başka yakın arkadaşı- şair Friedrich von Schiller'in *Neş'eye Övgü* (An die Freude) isimli şiirini seçmiştir: “*hürriyet*” ile “*neş'e*” kelimelerini değiştirerek kullandığı bestesindeki vizyoner tavrıyla, koro ile yüksek perdeden haykırılan “*insanların kardeşliği*” temalı mesajını açık, *herkesin anlayacağı*, üstelik sansürden etkilenmeyecek şekilde vermiştir.²⁶⁴ *Sturm und Drang* (Fırtına ve İhtiras), Alman *İdealizmi* ve *Romantisizmi* ile iç içe geçerek Goethe eserlerinde evvela kendini *tabiata* tabi bir *ruha* bürünerek göstermişse de, *sonraki Goethe*'yi de bir nebze sembolize eden, Heinrich *Faust*, Beethoven'ın tutku, coşku ve *neş'e* amalgamının yerine geçen başka bir karakterdir.²⁶⁵

Beethoven 57 yaşında öldüğünde, -kendi ifadesiyle- *fakir*²⁶⁶ idi; yine de modern manada bir *sponsorluk* sözleşmelerine benzer şekilde, sanat camiasında belki bir ilk olarak yaptığı *antlaşma* ile kendisine kısmi bir *hürriyet alanı* açmayı başaran bir entellektüel ve sanatçı olduğu kadar, bir *savaşçı* vasfını da başarıyla taşıdığını söylemek mümkündür.

Habsburg hanesinden II. Leopold'ün *Floransa*'daki *Palazzo Pitti*'de doğan oğlu *Kardinal Rudolph* ile geliştirdiği *öğretmen-öğrenci* ilişkisinden doğan samimi muhabbet kendisini *Viyana*'da tutabilmişse de, *Weimar Dükü Karl August* ile Goethe ilişkisi örneğindeki benzer şekilde, hiçbir muktedir yahut *hane sahibi* ile arası gerçekten iyi olmamış ve kimseyi *patronu* olarak tanımamış, herhangi bir *lord* tarafından “tanınmayı” da reddetmiştir.*

²⁶⁴ *Ibid.*, s. 191-193.

²⁶⁵ *Ibid.*, s. 91; cf. “Beethoven und Goethe in Teplitz, 1811”, New York Public Library Digital Collections, (Çevrimiçi), <https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47db-cbeb-a3d9-e040-e00a18064a99>, 31 Ağustos, 2021: Beethoven için Goethe, eserlerini beğendiği fakat şahsiyetine dair “zevk almayı en faydalı şey olarak gören, uysal tabiatlı bir dünya insanıdır; [...] şiirlerinde dile getirdiği ideal yaşamın göze çarpıp yiten kimi görüntüleri ve gelip geçici sezgileri olsa da, hiçbir zaman bunları derinlemesine kavramamış, hatta neredeyse yaşamamıştır. Ben ise tersine, *özünde coşkulu, yani fikirden esinlenen ve o fikir için kendini fedaya hazır olan, kendini daima fikir içinde kaybetme dürtüsüyle yaşayan biriyim...*” tenkidini sakınmadığı ve anlaşılmadığı bir ruhtur.

²⁶⁶ *Ibid.*, s. 195.

Kilise kadrosunda ya da Konsüllük döneminde kendisine bir senfoni ithaf etmeyi uygun bulduğu Napoléon patronajında çalışmayı reddederek, Mozart'ın ömrünün son zamanlarında Sihirli Flüt (Die Zauberflöte) ile denediği, *halk desteği* temelli mesaiye meylederek Emanuel Schikaneder'in Theater-an-der-Wien'inde besteci olmuştur.²⁶⁷

Beethoven, *hür* ve romantik bir idealistin “cennette duyacağına” inanan suretidir; ismi, kendisiyle başlayan yeni bir dönemin sembolüdür. Tuhaftır ki, yaşadığı son âna dek şair Iuvenalis gibi “*Ne işim var benim Roma’da?*” sorunun cevabını arayan biri olarak alternatif bir Roma’da varoluş mücadelesi vermiş, ölürken -şuuraltında birikmiş, kadim medya formlarının şekillendirdiği kültürle beslenmesi sebebiyle- alıntı yapmak için seçtiği *Latince* ifade, hayatı boyunca mücadele ettiği sistemi yapıtaşlarına dek şekillendiren, Roma işgali karşısındaki en başarılı kavmin lisanı *Almanca*’yı dahi değiştirecek sosyal dinamikleri ve de müesseseleri temelden inşa eden *Roma vatandaşı*nın ölmeden evvelki sözlerinin varyasyonudur: *Alkışlayın dostlar, komedi sona erdi.* (“*Plaudite, amici, comoedia finita est.*”)²⁶⁸

* Viyana Kongresi’ndeki tavrı, Beethoven’ın bu iradesinin açık ilânıdır.

²⁶⁷ *Ibid.*, s. 52-53.

²⁶⁸ *Ibid.*, s. 204 *cf.* Suetonius, *op. cit.*, s. 151: “... bir ayna istedi, saçının taranmasını ve çenesinin kapatılmasını buyurdu, arkadaşlarını yanına çağırıp, ‘*Sizce yaşam komedisini baştan sona iyi oynadım mı?*’ [“*Επει δὲ πάνυ καλῶς πέπαισται, δότε κρότον. Καὶ πάντες ἡμᾶς μετὰ χαρᾶς προπέμψατε.*”] diye sorduktan sonra, kapanış sahnesini ekledi: ‘İyi oynadıysam, alkışlayın/ Hepiniz beni sevinçle uğurlayın.’”

İKİNCİ BÖLÜM

BATI-DOĞU EKSENİNDE TÜRKÇE

Türklerin tarihi, Türkçe'nin de tarihi ve hikayesidir. *Türkçe'nin hikayesi* ise, farklı kültür katmanlarından oluşan kaide üzerinde konumlanmaktadır.

Genetik miras mühim olmakla birlikte, belirli coğrafyalar dahilinde oluşan *kültür kalıpları*, davranış kalıplarının ve hatta insanın maddi-manevi şekil almasında daha mühim ve etkilidir. İnsan, varlığını sürdürdüğü her yerde birbirine benzeyen ya da benzemeyen farklı kültür dinamikleri meydana getirmiştir. Bu farklı kültürler, -insanın *tabiatı* ve sosyal *ihtiyaçları* gereği- daima birbirleriyle etkileşim halinde olmuştur. *Kültür*, beslenme farklılıklarından günlük davranışlara kadar etki eden ve *fertleri*, aileleri, cemiyetleri, milletleri biçimlendiren temel kalıptır. Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*'nde şu fikri savunmaktadır:

“Şimdiki zaman, geçmiş yüzyıllardan, hatta ‘insanlığın günümüze dek yaşadığı tarihsel evrim’in tümünden beslenmektedir. Hepimizin, [...] dünya tarihini her şeyin [savaşlar, çarpışmalar, zirve toplantıları, siyasal bunalımlar, devrim günleri, devrimler, ekonomik düzensizlikler, fikirler, entelektüel ve sanatsal modalar] birbiri ardına geldiği veya birbirine çarptığı hızlı bir film gibi görme eğilimine sahip olmamıza rağmen, şimdiki zamanın böylesine bir yaşanmış zaman boyutunu içermesi size saçma gelmemelidir. [...] uygarlıkların hayatı psikik veya dinsel tutumlar, aslında görünüşte daha az bir değişmezliğe sahiptir, ama insan kuşakları birbirini izlerken, onlar da fazlasıyla değişmektedir. Bu durum, hayatımıza eklenen dünyayı biçimlendiren bu derin güçlerin önemini azaltmak yerine artırmaktadır. [...] yakın bir geçmişle, az veya çok uzak bir geçmiş, şimdiki zamanın çoğulluğu içinde birbirine karışmaktadır; yakın bir tarih, bize doğru hızlı adımlarla koşarken, uzak bir tarih, bize yavaş adımlarla eşlik etmektedir.”²⁶⁹

İbrahim Kafesoğlu'nun, ele aldığı şekliyle *kültür*, bir topluluğa has sosyal davranışların bütününe ifade etmekte iken *medeniyet*, daha kapsayıcı ve geneldir: *Medeniyet*, insan ırkının farklı kültürlerinin beslediği havuz vasfındadır. Kültürlerin doğuşunda, *coğrafyalar* ve bu coğrafyada yaşayan insanların hayat pratikleri büyük önem taşımaktadır.²⁷⁰ İnsan, kendisinde doğuştan mevcut bulunan birtakım güdülere sahiptir: Dünyaya geldiği ilk andan itibaren *insan* çevresini *taklit* etmektedir. Ebeveynini taklit ederek, konuşmayı yürümeyi ve *ihtiyaç* olarak hissettiği diğer

²⁶⁹ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Yayınları, 2014, s. 24-25.

²⁷⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003, s. 16.

meselerini çözmek için insan tarafından kullanılan en önemli içgüdüsel tavidir. Bu durum, şuuraltıdaki bir *güç* ihtiyacıdır, güçlenme arzudur. İnsan, *güçlenmek amacıyla*; önce yakın çevresini, ardından mesajına maruz kaldığı, iletişim ve etkilileşim halinde olduğu ve zihninde “güçlü” olduğu intibasını uyandıran şahısları ya da müesseseleri taklit etmektedir.

Türkçe gibi antik çağlardan modern çağa dek farklı coğrafyalarda varlığını sürdürmüş bir dil, nüans bakımından da başka birçok konuda olduğu gibi oldukça zengindir. Bu durum kimi zaman bir handicap olarak da belirebilmektedir. Öyle ki, dünya üzerinde gidilmedik coğrafya bırakmayan Türk Milletinin dili Türkçe’nin de bu göç halinin verdiği gelişim imkanlarından yararlandığı gibi zararlarını da gördüğü açıktır.

Tarih boyunca sosyal ve kültürel konularda gösterdiği *adaptasyon* başarıları ve kısa sayılacak zaman diliminde çok köklü değişimler yapabilme kapasitesindeki kültür dokuları ile Türkler, dağıldıkları geniş coğrafya dahilinde karşılaştıkları kültürlerle kaynaşmış ve her dönemde farklı çehrelere bürünebilmişlerdir. Türkler, gittikleri yerlerdeki farklı kültürlerle karşılaştıklarında, kimi zaman asimile olmuşlar, kimi zamansa *eklektik* ve *melez* bir kültür formu geliştirerek güçlenmişlerdir.²⁷¹ Türk kültürünün de diğer kültürlerde olduğu gibi karakteristik yapıları vardır. Varlığı gereği, bu denli mobilize yaşamış kitlenin kültür dokusundaki değişmez özelliklerin uzun zaman diliminde tamamen aynı kalması ise ilginçtir.

Dilin değişimi, kültür dokusunda da sürekli bir değişim meydana getirmiştir.

Asia Minor ya da Anadolu, coğrafi olarak bir kesişme ve geçiş bölgesidir; bu nedenle çağlar boyu farklı kavimler ve çeşitli kültürler için köprü işlevi görmüştür. Anadolu coğrafyası etrafında şekillenen antik kültürlerden biri Sümerlerdir. “İzole diller” kategorisinde kabul edilen Sümerce, Anadolu coğrafyasında özgün ve önemli bir yere sahiptir. Milattan önce 2000’li yıllarda tarih sahnesindeki yerini Akkادلara bırakarak silinmişse de, Mezopotamya’da silinmez izler ve binlerce yıl sonra bulunan yazışma metinleri bırakmışlardır.

²⁷¹ Christopher Kelly, **Attila**, Çev.: Turhan Kaçar, İstanbul, Alfa Yayınları, 2016, s. 72-73.

Osman Nedim Tuna tarafından, *linguistic criteria*'ya sadık kalınarak incelenen, Sümerce ile Türkçe ve Sümerler ile Türkler arasında dil bakımından tarihi bir ilgi bulunduğu savunulmaktadır. Sümer tabletlerinde, Sümer diline aktarılan Türkçe kökenli kelimelerin varlıklarıyla ortalama bir yaş hesaplaması yapılarak, Türkçe'nin asgari 8500 senelik bir geçmişi olduğu ifade edilmektedir. Yine kendisinin de çalıştığı ve tam olarak ispatlanmamış *Altay Dili Teorisi* paralelinde, yaşayan diller arasında en eski belgeye sahip dilin Türkçe olduğu tezini savunmaktadır.²⁷²

Türk kavmine ait *metin* niteliği taşıyan en eski belge Orhun Kitabeleri'dir. Oysa büyük bir imparatorluk kurmuş olan Asya Hunları ya da Avrupa içlerine uzanan Hunlar'ın *Tanrı'nın Kırbağı* (Flagellum Dei) olarak anılan Attila döneminden Türklere ait herhangi bir metin bulunmamasına rağmen, muhatapları Çin²⁷³ ve Roma İmparatorluğu kaynaklarında²⁷⁴ ise düşman Türklerin varlıklarından açıkça söz edilmektedir. Hunların, bir organizasyon olarak varlıkları bilinmekle birlikte, kullandıkları dil bilinmemekte, buna rağmen runik yazı ve Türk dilleri dahilinde bir dil vasıtasıyla iletişim kurdukları kabul edilmektedir. Net olmamakla birlikte, miladın ilk asrına uzanan bir geçmişi olduğu savunulan *Göktürk* yazı dilinin Orhun Kitabelerinde kullanıldığı tarih VIII. asrın ilk yarısına denk düşmektedir.²⁷⁵ Yenisey'deki bulgular ise daha da eskiye gitmektedir²⁷⁶; Kazakistan'da yapılan araştırmalarda açığa çıkan ve *Esik Kurganı* olarak bilinen başka bir arkeolojik keşifte, yaşadığı dönemde *yönetici sınıfa* mensup olduğu anlaşılan gizemli bir kişinin kabrindeki gümüş tasta Orhun kitabelerindeki yazıya benzer harfler kullanılarak yazılmış kısa bir yazı bulunmuştur. Kabri bulunan kişinin yaşadığı dönem Orhun Kitabelerinden yaklaşık 1100 yıl öncedir, kaptaki yazılar ise Orhun-Yenisey yazısının bir prototipi sayılmaktadır.²⁷⁷ Kurgandaki kişi genetik olarak Türk olmasa yahut

²⁷² Osman Nedim Tuna, *Sümer-Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, Ankara, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1989, s. 289.

²⁷³ Kafesoğlu, *op. cit.*, s. 45-51.

²⁷⁴ Richard N. Frye, "Pre-Islamic and early Islamic cultures in Central Asia", *Turko-Persia in Historical Perspective*, Ed.: Robert L. Canfield, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, s. 35-49.

²⁷⁵ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, 32. bs., İstanbul, 2004, s. xvi.

²⁷⁶ *Ibid.*, s. xix.

²⁷⁷ İlhami Durmuş, "Eski Türklerde Yazı", *Milli Folklor*, Ankara, 1994, s.38.

kavim organizasyonunun parçası olmasa bile, tüm bulgular değerlendirildiğinde, bulgulardaki motif ve figürlerin bölgeye *hakim kültür dokusunu* yoğun şekilde yansıttığı görülmektedir. Orta Asya kültürüne hakim sosyokültürel dokunun yoğun şekilde Türklere ait olduğu açıktır.

Doğu'nun başka kültür yapılarında görüldüğü gibi, Türklerde *söze* dayalı bir edebi yapı olduğu da bilinmektedir. Destanlar ve efsaneler gibi epik dokuda ve myth kaynaklı kurgulara dayalı sözlü iletişim, kadim Türk kültürünün nüvesidir.²⁷⁸ Zamanla *Bozkurt*, *Sihirli Geyik* gibi destanlar farklı kalıplarda günlük hayatta kullanılan sıradan eşya üzerine işlenen sanatsal motiflere dönüşmüştür. Müzik de dönemin Türk kültüründe önemli bir yer tutmaktadır.²⁷⁹ Bölgenin diğer büyük gücü Çin'deki gibi olmamakla birlikte, belirli bir yazılı iletişimin gerekliliği yine mantığın gereğidir. Bulundukları coğrafyanın politik kurumları arasında üst düzey diplomatik ilişkiler kurulduğu²⁸⁰ ve dönemlerinin diplomatları olan elçilerin, *söze dayalı* bir iletişim temelli bile olsa, yazıyla da desteklenmesi gerektiği şüphe götürmez. Yazılı edebiyatın belli bir düzeye ulaşması ve derinleşmesi içinse, çoğu zaman yerleşik hayata geçilmesi lazım geldiği de başka bir bilimsel gerçektir.

Dilin değişimi, kültür dokusunda da sürekli bir değişim meydana getirmiştir. Farklı coğrafyalarda, o bölgeleri kontrol eden en önemli politik güçlerle mücadeleye girişerek yaşamaya çalışan bir millet, şüphesiz ki yazı dilini de kullanmıştır. Öyle ki, yine devlet sistemlerinin ve kültürel algılarının gereği olarak birbirinden değişik alfabeler benimsemişler, varoluş mücadelesi verilen yeni bölgelerin lisanını anlamak maksadıyla entellektüel hamleler yapmışlardır. Bilim dünyasında kabul gören, Türklere ait en eski belgeler nitelik olarak bir siyasi tarih metni olan Orhun Kitabeleri ve Türk dilinin ilk sözlüğü Divan-ı Lugati't-Türk eserleridir. Bu metinler sırasıyla 730²⁸¹, 1070²⁸² senelerine aittir. Takriben bin sene sonranın ürünü Kamus-ı Türkî'de katlanarak artmış olan kelime adedi olarak dahi tahayyül ve

²⁷⁸ Kafesoğlu, *op. cit.*, s. 330.

²⁷⁹ *Ibid.*, s. 342-243.

²⁸⁰ *Ibid.*, s. 336.

²⁸¹ Ergin, *op. cit.*, s. xvi.

²⁸² Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, Hazır.: Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Erkoyunlu, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015, s. xxv.

tefekkür sarmalı, Selçuklu hanedanından Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anlarına, kültürel zirve noktası klasik çağdan yıkılışına dek, fikir yapısı ve kültür üretimindeki sürekli zenginleşmenin tezahürlerini de göstermektedir.

Teşkilat kabiliyeti yüksek ve devlet geleneği sağlam, kendilerine has başka tür bir kültür yapısına sahip olan Türklerin, yazılı iletişim yerine söze dayalı iletişimi tercih ettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Durağan bir hayat tarzından farklı olarak, son derece hızlı ve organize şekilde, bilinen -hattâ *bilinmeyen*- dünyadaki farklı coğrafyalara sürekli ve kitlesel bir göç halinde yaşayan Türkler için bu durum son derece normaldir.

Türklerin değişen zekası, hayatta kalma temalı korku-güvensizlik sarmalında şekillenirken, paradigma ve medya değişimi ile devlet mekanizmasını da, tıpkı kendisi gibi dönüştürecek kritik seçimler yapmak zorunda kalmıştır. F. W. Radloff tarafından da belirtildiği gibi, İslamlık evvelinde -ve belki bu yeni dini de yeni bir tür *tehdit* olarak algılayan- Kağan tarafından bir *üst kültür* pratiği olarak *yazı* dilinin kullanıldığı uyarı metni Orhun Kitabeleri, “Çin kağanından” *resimci* getirilmesi sonrası, devlet organizasyonu içinden Yollug Tigin tarafından *şiiir formu* kullanılarak yazılmıştır: “[... Bilge] Kagan b[itigin] Yol[l]ug Tigin bitidim./ Bunça barkıg bedizig uzug [... k]agan atısı Yol[l]ug Tigin men ay artukı tört kün [olu]rup bitidim, bedizetim.” – (Bilge Kağan kitâbesini Yollug Tigin, yazdım. Bunca türbeyi, resimi, sanatı ... kağanın yeğeni Yollug Tigin ben bir ay dört gün oturup *yazdım, resimledim.*)²⁸³

Türklerin eski organizasyonlarından yenilerine geçecek olan en mühin sosyal dinamik, Türkçe'nin en eski metninin dahi teması olan *dejenerasyondur*.

²⁸³ Ergin, **op. cit.**, s. 62-63: Kitabe, karma medya ile üst düzeyde Türkçe'nin kullanıldığı bir artefekt olmasının yanı sıra, aynı niteliklerdeki geniş bir grubun mensuplarına hitaben ilk kez “Türk” kelimesinin tercih edilmesi sebebiyle de özgündür.

2.1. Pax Turcica Dokusu

“İ’tikādumca gazā eyledüm inşāallah”

“Sihâm-ı Kazā”; Nef’î

“Bir yağız çehre, çatılmış iki hançer kaşlar;

Yine hançer gibi keskin iki mânâlı nazar...

Yâd-ı ûlvîsi hayâlimde bu simâyı taşır,

Bence Nef’î’ye bu sîmâ-yı mehâbet yaraşır.”

“Nef’î’, Rübâb-ı Şikeste”; Tefîk Fikret

“Dilinden dolayı sağ

ve dili yüzünden ölü.”

“IV. Murat”; Turan Oflazoğlu

Doğu-Batı düzleminde hayatta kalma temalı arayışlar, bazen organik bağları olmayan kültürlerin bir ortak lisan kullanarak iletişim kurmalarını mümkün kılmıştır.

Orijinal ve ideal formu Augustus Caesar modelinde şekillenen devlet pratikleri, ilk global şehir *Roma* ideasına ait kurumların ve insanların hayatta kalma ihtiyaçlarına ve mücadelelerine uygun şekilde batı-doğu ekseninde evrim geçirmiştir. Caesar Diocletianus’tan, Constantinopolis’in kurucusu Constantinus Magnus’a ve onların makamını bir *İslam Roma*’sına çeviren “Kayser-i Rum”²⁸⁴ Sultan II. Mehmet’e kadar geçen bin seneyi aşkın zaman zarfı sonrasında büyük bir metamorfoz söz konusudur. “İki Denizin Hakimi” sıfatıyla Doğu’da kurulan Roma’yı yeni bir forma iten temel motivasyon, şehri fetheden ismin teslim görüşmelerindeki veciz ifadesinde belirtildiği* gibi, daima artan hayatta kalma mücadelesi ile bütünleşik, kendini gerçekleştirme içgüdüsüdür.

Türklerin en özgün ve deneysel devlet modeli olan *Osmanlı İmparatorluğu*, *Pax Turcica* olmak iradesini en çok “Fâtih” (II. Mehmet) şahsında ve çağında göstermiş, öncelikli olarak Anadolu coğrafyasında şekillenmesinin ardından değişik safhalarda Anadolu’yu çevreleyen geniş bir coğrafyada asırlarca hayat alanı elde etmiştir.

²⁸⁴ Johannes Koder, “Romaioi and Teukroi, Hellenes and Barbaroi, Europe and Asia: Mehmed the Conqueror Kayser-i Rum and Sultan al-barrayn wa-l-bahrayn”, *Athens Dialogues*, (Çevrimiçi) <http://athensdialogues.chs.harvard.edu/cgi-bin/WebObjects/athensdialogues.woa/wa/dist?dis=21>, 01 Şubat 2021.

* “Ya ben şehri zabtederim, yahut şehir beni ölü veya diri olarak zabteder.”

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Yahya Kemal ile sohbetlerinden aktardığı “Eski İstanbul bir ud sesindedir,”²⁸⁵ tespitinde, karakteristik parçaların, anafikri-mesajın bütününe aktarabilme özellikleri de vurgulanmaktadır. “*Mesnevî ve cihad*” sembollerine uygun motivasyon asli dayanağı din seçimidir.

Yeni tip bir İslam devleti ve alternatif bir Roma imparatorluğu olarak Osmanlı Devlet modeli muazzam bir dinamizm ile ve merkezi kontrol mantığıyla kurulmuş bir devlet sistemidir. İşbu devlet, mekanizmanın temelini oluşturan kendisinden evvelki iki modelin hybrid versiyonu olarak, İslam ve Roma replikalarının başarısızlıklarının ve handikaplarının kurucu liderleri tarafından etüd edilerek kendi özgün yapısı kurgulamış bir müessesedir. Yönetici sınıfa intisapla, elitist bir sosyal organizasyonun ve Türk sosyopolitik dokusunun tepe noktasına yükselmek ve sosyal mobilizasyon, sanatkar kumaşını satan insan için, yalnız ve ancak duymak istenenlerin söylenmesi temelinde şekillenen sanatsal pratiklerin icrası ile mümkündür. Temelde köleci bir yapısı olmakla birlikte, dikey sosyal hareketliliğin (kuşakiçi ve kuşaklar arası olarak) yüksek frekansta görüldüğü meritokratik sistemde kullanılan insan sermayesi, reel hayatta adeta *pseudo-kapitalizm* ve *bireyci kollektivizm* gibi tasnif edilebilecek konformist ve kollektif hareket kabiliyeti olmayan, şahıs temelli bir nitelik kazanmıştır. Zevk, haz ve neşe ile günah ve suç arasında kalan elit ve kitle eğlencesi havas ve avam şeklinde keskin şekilde ayrılmıştır.

Nef'î, “Derdim nice bir sînde pinhân ederim ben/ Bir âh ile bu âlemi vîrân ederim ben” derken, maksadını saklamaz: “Âh ile komam dilleri zülfünde huzûra/ Cemiyet-i ağyârı perîşân ederim ben” iddiasındaki şair, gazelinde kendine güvenle “*Baştan başa dünyâyı gülistân ederim ben*” diyerek yapabileceklerine dair tarihe not düşmeyi de ihmal etmemiştir.²⁸⁶

²⁸⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Yahya Kemal**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2017, s. 29: “Bir gün Yahya Kemal’e ‘Neydi bu eskilerin hayatı acaba?’ diye sormuştum. Gülerek, ‘Gayet basit, dedi, pilav yiyerek ve *Mesnevî* okuyarak. Medeniyetimiz pilav ve *Mesnevî* medeniyetiydi’ dedi. Birkaç yıl sonra Bağlarbaşı’ndan Karacaahmet’e doğru inen yolda, -kim bilir hangi vesile ile- canlanan maziye yakalama arzusuyla aynı düşünceye döndü. ‘Medeniyetimiz *Mesnevî* ve *cihat* medeniyetiydi’ dedi.”

²⁸⁶ Metin Akkuş, **Nef’î Dîvânı**, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2018, s. 276-277.

*Okçu Nef'î**, iletişim teknikleri açısından zamanı için son derece avangard sayılacak bir deneme ile *Sihâm-ı Kazâ* isimli hiciv mecmuasını kalem almıştır. *Gazâ* iradesi ve iştahı ile taarruz eden ve bu faaliyetini tematik olarak bir savaş dekorunda ifaeden şairin esas maksadının, şahit olduğu çürümüşlük ile mücadele olduğu açıktır. Basın tarihinde hakettiği yeri alamayan Nef'î, yaşadığı dönemde dünyanın herhangi coğrafyasında henüz bir örneği bulunmayan ve sonradan *iv. kuvvet* olduğu kabul edilecek medya pratiklerinin, kimi zaman ad hominem ve bazen oldukça yoğun, galiz ifadelerden mürekkep şekilde, iktidar paydaşlarını hicvetmiştir.

Nef'î, bir *memurdur*; caize²⁸⁷ olarak müreffeh bir hayat yaşar ve içinde bulunduğu yapının şahir olduğu arazlarına dair herhangi söz söylemeden rahatça yaşayabilecek iken, tabiatına göre uzun sayılabilecek hayatının son döneminde siyasi bir cinayetin aktörüne dönüşmüştür. Uzunçarşılı, saray ve cemiyet hayatı içindeki ihtiyaçlara dönük harcama kalemlerini makalesinde göstermiş, bununla birlikte bu ve benzeri yapıların, muhtelif eğlence ihtiyaçlarına ait menüyü Reşad Ekrem Koçu'nun *Dalkavuklar* makalesinde bulmak mümkündür.²⁸⁸

Nef'î, determinist ve fatalist nitelikli, tek kişilik bir mücadelesinde gerçekten yalnız sayılmaz, zira deneysel *iv. kuvvet* projesi başarısızlıkla sonuçlanmış olsa dahi, “*Ne gam pür âteş-i hevl olsa da gavgâ-yı hürriyet/ Kaçar mı merd olan bir cân için meydân-ı gayretten/ Kemend-i cân-güdâzı ejder-i kahr olsa cellâdın/ Müreccahdır yine bin kerre zencîr-i esâretten./ Felek her türlü esbâb-ı cefâsın toptasın gelsin/ Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azîmetten*” diyen Nâmîk Kemâl ya da ona özel şiir yazan Tevfik Fikret gibi meslekdaşları tarafından başarmak istediği anlaşılmıştır.

* *Şeyh Hamdullah* gibi gerçek mânâda da okçuluk ile uğraşmış olup olmadığı bilinmeyen Nef'î Ömer Efendi'nin, hattat ve/ veya kâtip olması ihtimâli daha yüksektir.

²⁸⁷ Ebüzziya Tevfik, *Nef'î*, Ed.: Furkan Öztürk, İstanbul, DBY Yayınları, 2016, s. 60: “1000 frengi altun [...], 10 top frengi elvan kumaş, 10 tonluk elvan çuha, 1 sırt semmur kürk, 1 küheylan at [...], 1 çerkes köle [...], 4 adet müzerkeş Cezâyir ihrâmı” İlyas Paşa'dan kasîde karşılığı alınan câize.

²⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı”, TTK Belleten, XLI/161, 1977, <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1443/tur>, (Çevrimiçi), 01 Eylül 2021; cf. Reşad Ekrem Koçu, *Tarihîmizde Garip Vakalar*, İstanbul, Doğan Kitap, 2016, s. 11-13. II. Murad'ın şâirlere özel iltifatı olarak, maaşlı vazifesi-memuriyeti olmayan şâirlere, kendisi de şâir olan sultan tarafından ayda biner akça verilmesi emri bilinmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUMEDIUM

Sosyal ihtiyaçlardan *iletişim* dahilinde *bilimsel* bir araştırma yaparken, bilhassa sanatsal derinliği ve üretimi analiz etme gayesi olan bir çalışmada *ruhu* görmezden gelmek, araştırmacıyı şüphesiz ve her halde eksiklere ve hatalara mahkum bırakacaktır.

Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji ve Şiir İlişkisi* başlıklı makalede, “*sanat*, doğası gereği bir bilim değildir, *bilim* de doğası gereği *sanat* değildir; her iki zihin alanında da hakkı saklı tutulan, yalnızca kendilerine özgü ve yalnızca kendi koşullarıyla açıklanabilen bir şey vardır.” demektedir.²⁸⁹ Jung için, S. Freud tarafından geliştirilen ve belli başlı vakalarda uygulanması hususunda da münasip bulunduğu *indirgeyici metodun* (Reduktiv) hangi noktada aksadığı açıktır: *Semboller*.²⁹⁰

Humedium, bir Roma replikası olan klasik Osmanlı’daki şiir kültürünün, modernitede, muadil Avrupa şehirlerindeki yeni-Roma pratiklerine ve mutasyonuna uygun olarak yapılacak bir bütünlemedir.

Teknik olarak, *humedium*, kendisi dahi bir medya formuna dönüşmüş bir ismin filtresinden, aktörün hayatta kalmaya çalıştığı ortamı ve etkileşime girdiği iktidar merkezleri suretlerini, şahıs kesitlemek metoduyla izlemektir. Geçmiş zamana dair arketip medya formları ve hikaye anlatan medya unsurları olarak, Sihâm-ı Kazâ’dan tematik başlıklar seçilmiştir. Orijinal replika olan Osmanlı’nın sosyopolitik dokusunun tasviri için, şair Nef’î’nin şahsi mücadelesindeki seyrin ve sosyal etkileşimin muhatapları şahıslara ait tasvirlerin belirlenmesi, kesitlemenin dayanaklarından biridir. Buna bağlı olarak, replikanın metamorfozu dahilinde, Cumhuriyet Türkiye’si iktidar suretlerine evrilen şahıslar esas kabul edilmiştir. Arketip medya formları hükmündeki isimlerin tasviri, aynı zamanda Sihâm-ı Kazâ’ya paralel, bir dönemin ve sosyokültürel dokunun tasviridir. Sembolik

²⁸⁹ Carl Gustav Jung, *Ruh: İnsan, Sanat, Edebiyat*, op. cit., s. 90.

²⁹⁰ *Ibid.*, s. 95: Jung’a göre, bilinçdışı arka-plan hakkında çok önemli ipuçları veren doğrudan ürünler (örneğin, *rüyalar*) gibi veriler toplanarak, bu malzeme yığını ile yapılacak analizle, temel içgüdüsel süreçleri yeniden inşa etmektir. Oysa bunlar semboller değil, *septomlar* olarak kullanılmalıdır.

isimlerin, Akşam Gazetesi dönemi köşe yazılarında Engin Ardıç'ın gözlemlerinde -daha- bağımsız şekilde yorumladığı haber-hikaye aktörü humedium, tecrübelerden kesitlenen bir sosyal dokunun da karakteristik öğeleridir. Bu noktadan hareketle, fikir verecek ölçüde *şahıs kesitleme* yapılmıştır.

Memur olmak fikrinden adeta korkan ve kaçan yazar Engin Ardıç, kariyerinin son evresinde bir devlet kurumu olarak Sabah gazetesi bünyesinde çalışırken adı konmamış bir memura evrilmiştir ve daima aradığı ve *Abdülcanbaz* denemesinden, *Nokta* tecrübesine yahut Ferhan Şensoy (ve benzeri) ikili ilişkilerinde bulamadığı topluluk mensubiyeti ihtiyacını, modernitede halkın da belirleyici olduğu arzu ve isteklere göre şekillenen entellektüel etkileşim sonucunda bulacaktır.

Nef'i'nin tavrı ise Ardıç'ınkinden tamamen farklıdır; ki bu, şüphesiz dönemi ile de alakalıdır: Şair, henüz reaksiyon verme imkanı bulunmayan bir sosyal dokuda, çok şey yapabileceğine kani olarak, saray hayatının bir parçası yahut Farsça divan sahibi bir yazar olarak, elitlerin kullandığı sofistike lisan yerine halkın konuştuğu Türkçe'yi kullanmayı tercih etmiştir.

3.1. Nef'î – Engin Ardıc Modellemesinde Muktedir Sûretlerin Şerh/Analizi

“Wer den Dichter will verstehen/ Kim ki anlamak ister şâiri,
Muß in Dichters Lande gehen./ o şâirin diyârına gitmeli.
Er im Orient sich freue./ Şark'ta görecektir neş'e ile:
Daß das Alte sei das Neue./ dönmektedir eski yeniye...”
“West-oestlicher Divan”; Johann Wolfgang von Goethe

“Ah! peut-on être heureux,
Quand on forme d'autres vœux?”
Forêts Paisibles | “Les Indes Galantes”; Jean-Philippe Rameau & Louis Fuzelier

“Hayvan Engin'in ağzında pipo, [...] Boş şişeler, kafalar dumanlı,
ortada midye dolma, hepimizin başında kalpak.”
“Kalemimin Sapını Gülle Donattım”; Ferhan Şensoy

Norman Fairclough, *Analysing Discourse*'ta, metne hakim olan anlamı başlıca üç parçaya ayırmaktadır: *eylem, temsil, kimlik*. Ayrımına tabi bu üç parça “tür, söylem, stil” olarak birbirlerinden oldukça farklı olmakla birlikte, kompleks bir bağ ile *diyalektik* bir ilişki oluşturmaktadır. Öte yandan Karl Marx, Antonio Gramsci, Michel Foucault *geleneğine* paralel bakış açısı ile Fairclough, geliştirdiği metin çözümleme metodunda “küresel kapital” eleştirisini Marxist perspektif üzerine oturtarak ve ona vurgu yaparak, eleştirel söylem analisti olarak gördüğü Marx'ı temel kaynak noktasında değerlendirmektedir.²⁹¹ Eleştirel söylem analizi, “tüm maddi toplumsal süreçlerin vazgeçilmez ögesi olarak göstergesel süreç anlayışına dayanmaktadır.” Buna göre, “*etkinlikler, özneler ve onların toplumsal ilişkileri, araçlar, nesneler, zaman ve uzam, bilinç biçimleri, değerler ve söylem*”, farklı toplumsal öğelerin tüm pratiklerinin bir özeti olarak karşımıza çıkmaktadır; ki pratikler, birbirine *diyalektik* olarak bağlantılıdır.²⁹²

Bununla birlikte, Fairclough, bu birbirine bağlı *ağlar* bütünü dahilinde, “*disiplinlerötesi* bir metodla disiplinler arasında” çalışmayı cazip bulmaktadır.²⁹³ Fairclough, *dilin*, modernitede geçmişten daha önemli bir konuma sahip olduğunu

²⁹¹ Norman Fairclough, *Analysing Discourse*, New York, Routledge, 2003, s. 27: “Major types of text meaning; Action, Representation, Identification.”; “[...] three aspects of meaning [and genres, discourses and styles] were quite separate from one another, but the relation between them is a rather more subtle and complex one – a dialectical relation.”; “The concept of ‘hegemony’ is central to the version of Marxism associated with Antonio Gramsci.”

²⁹² Norman Fairclough, “Söylemin Diyalektiği”, *Söylem ve İdeoloji*, Ed.: Barış Çoban, İstanbul, Su Yayınevi, 2015, s. 137.

²⁹³ *Ibid.*

vurgularken, sosyologların bu durumun farkında olmalarına rağmen, “kuramlarının ve yöntemlerinin” yeterli olmadığı kanaatini belirtmektedir.²⁹⁴ Söylem çok cepheli ve yönlüdür; Fairclough, Marx’ın kapitalizm eleştirisini *tek* ve *en tatminkar* eleştiri olarak görmektedir, tatmin edici düzeyde tanımlanmadığını düşündüğü nokta ise, kapitalizmin analiz metodunda dil eleştirisinin konumudur.²⁹⁵ Fairclough, *haberin* (report), habere *konu* teşkil eden ve *metni* oluşturan duruma *görece sadık* kalınarak yapıldığını savunmaktadır.²⁹⁶ *Metinlerarası filtre*, “kapitalizmin” yakın dönem pratiklerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Marx’ın diyalektik metodunu kullanarak, dil çözümlemeleri yapmaktan yana olan Fairclough’a göre, ESA, *Manifesto* ilanından sonra Fairclough, bu analizin birbirine bağlı “sosyalhayat ağları” dahilinde etkileşim halindeki sekiz *diyalektik ilişki pratiği* kapsamında yapılmasının gereğini vurgulamaktadır: *Fiiller, Mevzular ve bunların sosyal ilişkileri, Araçlar, Amaçlar, Zaman ve Mekan, Bilinç yapıları, Değerler, Söylem*.²⁹⁷

Teun Adrianus van Dijk tarafından geliştirilen ESA metodu, Max Weber ve Pierre Bourdieu perspektifine yakınlığı sayesinde, geniş bir manevra imkanı yaratmaktadır. Batı-Doğu kültür ekseninde, insanın özündeki birliğe istinaden, van Dijk metodu, medeniyet binasının farklı kültür dinamikleri arasında fonksiyonel bir koridor yahut bir hürriyet alanı vasfındadır.

van Dijk tarafından, *Frankfurt Okulu* ve Fairclough’tan kaynak alarak geliştirmiş olsa da ESA, aslında bir *metod* olmaktan öte, çeşitli disiplinlerden beslenen bir “*farklılık talebi*” olarak ileri çıkmaktadır: van Dijk, birbirine benzeyen, mukallit ve birtakım “üstadlara” râm (yahut *mürit*) olarak yapılan işleri *nadiren orijinal* bulduğunu ve eklektik şekilde gelişmeden, iyi bir bilimsanı olunmayacağı gibi, iyi analiz de yapılamayacağını belirterek, ESA’nın farklı ve çeşitli disiplinlerle desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁹⁸ ESA, “tavır sahibi” bir söylem analizi

²⁹⁴ *Ibid.*, s. 146.

²⁹⁵ *Ibid.*, s. 147-149.

²⁹⁶ Norman Fairclough, *Analysing Discourse*, s. 49.

²⁹⁷ *Ibid.*, s. 205.

²⁹⁸ Ruth Wodak & Michael Meyer, *op. cit.*, s. 95-96: “ESA nedir? [...] ESA araştırmalardan -kılavuzluk eden- bir başka araştırma değildir. [Dönüşümlü bir lisan] yahut sistemli bir dilbilim veya

olarak, uygulayıcısına hürriyet alanı yaratarak, söz konusu “boşluğun” *yaratıcılık* ve *farklılık* ile doldurulması amacını taşımaktadır.

Temelde “*söylem, idrak, cemiyet*” kaidesine oturan ESA’nın, her şekilde tam ve mükemmel bir analiz olduğunu iddia etmek mümkün değildir, zira “kısa bir paragrafın *eksiksiz* bir *analizi* için, aylarca uğraşılması ve yüzlerce sayfa tüketmek mümkündür: “Hacmi büyük bir metin veya konuşmanın analizi mümkün değildir.” Dolayısıyla, ESA çalışmasında başarılı bir analiz için ‘amaca uygun’ yapıların (structure) seçilmesi zorunludur.”²⁹⁹ ESA, metin-bağlam (“*text-context*”), olarak metin ile metnin *dışında kalan* ve mesajın iletileceği *kişinin zihninde oluşturulacak* (imaginative) *mesaj alanının* bütününe anlamak ve anlamlandırmak üzerine kuruludur. “Güç, *kontrol ihtiyacını* kapsamaktadır; ki bu, çoğu zaman bir grubun-cemiyetin diğerleri üzerindeki hakimiyetini (*tahakküm*) ifade etmektedir.”³⁰⁰

Başka bir açıdan değerlendirildiğinde, van Dijk, *güç* kavramını analiz ederken belirgin *tavrına* rağmen, ESA’nın *kritik hedeflerinin* -yalnız ve ancak yerel ve global (*local & global context*) bağlamda değerlendirilen yapılar dahilinde gerçekleştirilebileceğini belirtirken³⁰¹, “*Marx’a muhalif* ya da *Marx’tan mülhem*” geleneksel fikriyatın tersine, *ideolojilerin* her zaman *kötü olmadığını* ve bunun mutlaka *yanlış şuur* (false consciousness) yaratmadığını savunmaktadır. İdeolojiler iyi veya kötü olabilmektedirler, fakat bu durumu tespit eden yegane ölçü, *sosyal pratikler bütünü*nün sonuçlarıdır. Söz konusu *pratikler bütünü*, lokal ya da global olabildiği gibi, *bağlam modelleri* makro ve mikro (“*macro & micro context models*”) da olabilmektedir.³⁰²

Güç, hakimiyet ve sosyal eşitsizlik üzerine analizler yapan Teun van Dijk’a göre, *ideolojiler*, sosyal grupların *temelini* teşkil etmektedir: “sosyalistler, neoliberaler, çevreciler, feministler ve antifeministler” ve diğerleri buna örnektir.

bir söylem analizi altdisiplini de, söylem psikolojisi ya da konuşma analizleri de değildir. Sosyal meselelere kolaylıkla uygulanabilir bir metod yahut teori de sayılmaz. NSA, sosyalbilimlerdeki herhangi bir yaklaşımla ve altdisiplinle aktarılabilir, onunla birleşebilir.”

²⁹⁹ *Ibid.*, s. 99.

³⁰⁰ Teun A. van Dijk, “Principles of Critical Discourse Analysis”, *Discourse & Society*, vol. 4, no. 2, 1993, s. 249–283. JSTOR, www.jstor.org/stable/42888777, (Çevrimiçi), 21 Aralık 2020.

³⁰¹ Wodak & Meyer, *op. cit.*, s. 108.

³⁰² van Dijk, *op. cit.* * “*Dominance*”: Metinde “*gücün kötüye kullanılması*” olarak geçmektedir.

van Dijk, *söylem ve cemiyet ilişkisinin teorik çerçevesini*, sosyal yapı ile söyleme ait iki yol üzerinden yapılabileceğini vurgulayarak tamamlamaktadır: cemiyetleri temsil niteliğini haiz *tasvirlerin ve mümessili* olma vasfını taşıdıkları sosyal yapının (*grup* veya *organizasyonun*) tipik (ya da *sembolik*) isimlerinin, -kısaca- *aktörlerin*, etkileşim ve durum sarmalında lokal ve mikro ölçekte analizi.³⁰³ Sosyal hayatın öne çıkan güç etkileşimi içindeki cemiyetlerin en küçük birimleri ve tipik örnekleri olarak öne çıkan farklı şahıslar ya da *isimler* yahut *aktörler*, çeşitli *araçlara* evrilerek farklı fonksiyonlar taşımaktadır; söylem ve üreticileri, içinde bulundukları toplumdan soyutlanamayacaklardır. *İdeolojik kare* ise şu ilkeler toplamı üzerinedir: “*Bizim* hakkımızda olumlu şeyleri vurgula; *Onlar* hakkında olumsuz şeyleri vurgula; *Bizim* hakkımızda olumsuz şeyleri vurgulama; *Onlar* hakkında olumlu şeyleri vurgulama.”³⁰⁴

Bu *vurgu*, üslup ve dil, ideoloji araçlarının kullanıcılarının ve sahiplerinin, başlıca manipülasyon şeklini oluşturmaktadır. Bu şekliyle, *hazır bir metod* vasfından öte, bir *disiplin* olarak NSA, van Dijk’ın yine Bourdieu perspektifinden hareketle, *güç* kavramı paralelinde, metin içindeki *hakiki mesajın* ne olduğunun analizidir; haberin kendisi dahi, bir söylem türüdür.³⁰⁵

Teun van Dijk, yine *tematik* ve *şematik* olarak ikiye ayırdığı yapılardan bahsetmektedir: *Tematik* olarak, “*macrostructure*” ve “*microstructure*” mühimdir. Hiyerarşik (hierarchical structure) yapılar, “*biz-onlar*” kutuplarının *ideolojik* çatışmasının nüvesidir: “*başlık*, *spot* ve *haber* girişleri” dahi yapı dahilindedir. *Şematik* analiz için “durumsallık ve yorumlar yanında, *arka plan* bilgisi, *bağlam* ve *tarih bilgisi*, sonuçlar, haber kaynakları ve *alıntılar* da önemlidir.” van Dijk’ın “*varsayımsal*” haber şeması bir bütün halinde bu şekilde oluşturmaktadır.³⁰⁶

³⁰³ Wodak & Meyer, **op. cit.**, s. 115-117: “Actors [...] are constituent categories of social situations, and as parts of communicative situations, they have various communicative roles, such as various types of speakers, writers or producers, and various types of recipients. They may be locally defined as individuals or globally in terms of groups, organizations or institutions.”

³⁰⁴ Teun van Dijk, “Söylem ve İdeoloji”, **Söylem ve İdeoloji**, Ed.: Barış Çoban, İstanbul, Su Yayınevi, 2015, s. 53-54.

³⁰⁵ Yasemin G. İnceoğlu & Nebahat A. Çomak, **Metin Çözümlemeleri**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2009, s. 30.

³⁰⁶ **Ibid.**, s. 31-32.

Yasemin G. İnceoğlu ve Nebahat A. Çomak, medya metnlerinin güçlerini kelimelerden aldığını ve *mesaj*, alıcılara ulaştırılmadan evvel, dile çeşitli durumlara göre ve bir “dizge sistemi” şeklinde içerik ve konum kazandırıldığını savunmaktadır.³⁰⁷ Çalışmada yapılan *örnekte*, “üretilmiş (ve tüketilmiş)” medya metnlerinin ulusal medya kanallarından *herhangi bir zaman sınırlaması ve ölçü dahilinde olmayan kelimeler ve kelime kalıplarından* -birtakım karakteristik unsurları içermeleri sebebiyle- öne çıkanlar *çeşitli kategorilere* ayrılmıştır:

“Haber Raporu ‘News Report’ (ikiye ayrılır)

1. Özet ‘Summary’

2. Hikaye ‘Story’

Özet ‘Summary’ (ikiye ayrılır)

1. Üst Başlık ‘Headline’

2. Başlık ‘Lead’

Hikaye ‘Story’ (ikiye ayrılır)

1. Durumsallık ‘Situation’

2. Yorumsallık ‘Comments’

Durumsallık ‘Situation’ (ikiye ayrılır)

1. Bölüm veya Olay ‘Episode’

2. Art Plan Bilgisi ‘Background’

Art Alan Bilgisi ‘Background’ (ikiye ayrılır)

1. Bağlam ‘Context’

2. Tarih ‘History’

Bağlam ‘Context’ (ikiye ayrılır)

1. Şartlar ya da Koşullar ‘Circumstances’

2. Önceki Olaylar-Hadiseler ‘Previous Events’

Yorumsallık ‘Comments’ (ikiye ayrılır)

1. Sözel Tepkiler ‘Verbal Reactions’

2. Son Kanaat/ Kanı ‘Conclusions’

Son Kanaat/Kanı ‘Conclusions’ (ikiye ayrılır)

1. Beklentiler ‘Expectations’

2. Değerlendirmeler ‘Evaluations’”³⁰⁸

Analiz için seçilen *metin parçaları* (“seçilmiş medya metinleri”), mesaj olarak *medya* kanalı ile kitlelere iletiildiği anda, alıcıdaki *karşılığı* ve alıcı *etkileşimi* doğrultusunda, yeni söylemler oluşturacak ve kitlelerin zihinlerinde referans merkezlerine dönüşecektir. Bu sebeple, “metnin/metinlerin açık dilsel yapılarından, örtük ideolojik yapılarına ulaşmak amaçlanmaktadır.”³⁰⁹

³⁰⁷ *Ibid.*, s. 35.

³⁰⁸ *Ibid.*, s. 36.

³⁰⁹ *Ibid.*, s. 44: “*Söylem*, dilin somut, yaşayan bir bütün olarak [anlaşılmasıdır]. ‘*Söylemselleşme*’ bireysel ve toplumsal amaçlar, bakış açıları, niyetler ve çıkarlar bağlamında gerçekleşen eylemlerdir.”

“Söylemselleşme”, “kesitlerarası ilişkilerden doğmakta”, cümleyi aşmaktadır. *İnceoğlu* ve *Çomak*, açık dilsel yapılardan, örtük ideolojik yapılara ulaşmak amacıyla, özgün ve yeni bir metod geliştirerek, buna Eleştirel Söylem Analizinde “*Devingen Anlambilim Düzlemleri*” ismini vermişler ve onlarca adeddeki farklı başlıklar altında kategorize etmişlerdir.³¹⁰ Bu çalışma yardımıyla, “söylemi oluşturan bireyin kendi ideolojilerine koşut/karşıt olduğunu düşündüğü söylemlerarası göndermelerden açık veya örtük biçimde yararlanma sürecinde, kişi, süre ve uzam etkenleriyle hesaplaşma” tavrının açığa çıktığı savunulmuştur.³¹¹

“Lisan asla masum değildir.” önermesinin sahibi Roland Barthes ise, “Göstergebilimsel Serüven” adıyla Türkçeleştirilen *L’aventure sémiologique*’te -Ferdinand de Saussure’den alıntıyla- “dayanağı uzam olan, eklemler halindeki göstergeler bileşimi, ‘söz zinciri’nin”, bir öge olarak, kendinden önceki zıt öğelerle bir bütünlük kurulması durumunda değerlendirileceğini savunur. *Çağrışımlar*, düzlem formundaki (ve söylem dışındaki), bağıntı öbekleridir; her öbek bir “bellek hazinesi” oluşturmaktadır.³¹²

Sémiologie ilkelerini sıralayan Barthes’ın, “Anlatının Yapısal Çözümlemesine Giriş” başlıklı makalesindeki *İşlemsel Düzenlemeler* parametresi önemlidir: Burada, anlatının yapısal çözümlemesinin kökeni olan anlatı ve metinlerin çözümlemesine yön veren anlayışın uzaktaki temelinde Aristoteles’in *Poetik* ve *Retorik* ayrımı olduğunu³¹³ kabul eden Barthes, genel ilkeler olarak *biçimselleştirme*, *ayırıcılık* ve *çoğulluk* ilkelerini sıraladıktan sonra³¹⁴, eklediği *işlemsel düzenlemeler* başlığında,

³¹⁰ *Ibid.*, s. 44-45.

³¹¹ *Ibid.*, s. 73.

³¹² Roland Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*, Çev.: Mehmet & Sema Rifat, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 61-62.

³¹³ *Ibid.*, s. 145-146.

³¹⁴ *Ibid.*, s. 149-155-157: “[...] *Kesitleme işlemi*, [...] tümüyle keyfi olarak yapılabilir. [...] böylece üzerinde çalışacağımız [parçalar] elde edilmiş olur.” Burada Barthes’ın yaptığı bir hatâyı düzelttiklerini ifade eden çevirmen, orijinal metinde İncil’deki verset muadilinin Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetler olarak verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Barthes’a göre, her âyet, veya bu metin kesitleri, bir “okumabirim”dir. Döküm, -context ya da bağlam dahilindeki- mânâ taramasıdır. Düzenleme ise, ayrı görülen birimlerin tezatlarıyla, karakteristik unsurları ve hattâ başka metinlere “metinlerarası ilişkiler (ya da metinlerarasılık)” dahilinde yapılan değerlendirmelerdir: Bunun başarılı şekilde uygulanması için, kültür dokusuna gönderme yapan metinler seçmek ve bu seçilenlerden sonra gelen metinleri de değerlendirmek gerekmektedir, zîrâ “bir metnin kaynakları, yalnızca kendinden önce gelenler değil, aynı zamanda kendinden sonra gelenlerdir.”

bunun bir “[*metod*]” olduğu konusundaki *şüphelerinden* dolayı söz konusu haliyle kullanmayı tercih ettiğini belirterek, metnin *kesitleme*, *döküm* ve *düzenleme* olarak üç işleme ayrılması gerektiğini belirtmektedir.

Edgar Allan Poe’nun *The Facts in the Case of M. Valdemar* isimli eserini seçtiği *Metinsel Çözümleme* bölümünde C. Baudelaire’in Fransızca’ya *çevirdiği* metnin analizinden evvel, Edgar Poe’dan ya da bağlı olduğu edebi akımdan ya da metnin bir çeviri olması gibi detaylardan münezzeh şekilde değerlendireceğini belirttikten sonra, Barthes, çözümlenecek metnin şiirsel olmadığını, politikadan yahut aşktan veya toplumdan söz etmek yerine, ölümü anlattığını ifade etmektedir.³¹⁵

Seçilen metnin *bilinçli* olarak seçilip seçilmediğinden emin olmayan Barthes için, işbu analiz temelde haz amacı taşımaktadır: Sözlü anlatıya uygulanan *yapısal* ve yazılı anlatıya uygulanan *metinsel* analizler olarak ikiye ayrılan çözümleme dahilinde, birtakım *işlemsel düzenlemelere* uyulmaktaysa da, bunların herhangi bir *metodik* iddia taşımadığı vurgulanmaktadır³¹⁶ ve buna göre:

- “1. Önerilen metin bir cümle, cümle parçası ya da üç-dört cümlelik bir öbek olarak numaralandırılmış şekilde *lexies* olarak adlandırılan *okumabirimler* halinde ayrılacaktır.
2. Her okumabirim için, metinde yaratılan anlamlar bütünü gözlemlenecektir, ki buna *yananlamlar*, *çağrışımlar* ve hatta *ilişkiler* dahildir.
3. Ağır çekim bir filme benzer şekilde, tematik anlam yahut retorik ile ilgili yığınlarını açmak yerine, *metni* -“katlarını”- *açma* amacı güdülecektir.*
4. Tespitlerdeki, “*unutulacak*” anlamlar dahi *okumanın bir parçasıdır*. Metni temellendiren asli unsurun, metnin başka metinlere ya da kodlara ve göstergelere açılma noktası; *metinlerarası ilişki* ve dolayısıyla önem teşkil eden esasın *varışlardan ziyade kalkışlar* olduğu, bir postulat’dır.”³¹⁷

³¹⁵ *Ibid.*, s. 174-175.

³¹⁶ *Ibid.*, s. 170-171.

* Bu, “[...] metnin yapısını yeniden oluşturmayı değil de yapılanmasını izlemeyi amaçladığımız ve okumanın yapılanmasının, ‘kompozisyon’un [retorikle ilgili ve klasik nitelikli kavram] yapılanmasından daha önemli olduğunu kabul ettiğimiz anlamına gelir.”

³¹⁷ *Ibid.*, s. 172-174.

*“Peder degül bu belâ-yı siyahdur başuma
Sözüm yerinde n’ola güç gelürse ger hâna”³¹⁸*

1. “[Özel sektörde de işçiyi ucuza kapatma girişiminin göstergesi ‘fedakarlık bekliyoruz’ ağızlarıdır, ya da ‘bizimle çalışmak ayrıcalıktır’ şeklindeki eşek tuzağı. Hele basında bunu çok yaparlar.]
İsmet Paşa, savaş yıllarında memura gaz, bez, sabun falan dağıtır, hem kendini ayrıcalıklı hissetmesini sağlar, hem de devletin temel direği olduğunu düşündürdü.
Üç otuz para alır olmanın teselli yolu da tutumluluktur.
Tutumluluk, bir yoksul ideolojisi. Yoksullukla başa çıkamayınca, onu ‘içselleştirir’, ondan keyif duymaya başlarsın [‘dertleri zevk edinme’ yaklaşımı]... Tıpkı, dayak yemekten kurtulamayınca ‘mazoşist’ olduğun gibi.”³¹⁹

*“Kim görür da’vamız ışıklar ile
Mülhid-i her diyâre aşk olsun”³²⁰*

2. “Bu arkadaşlar memur değiller, bunlar basın emekçileri, ama ruhları memur. Hepsi de CHP amigosu zaten.
Pardon, ‘eski usul memur’, İsmet Paşa çocukları...
Bunlar harcama sevmeyenler. Harcama yapamadıkları için adını tutumluluk koydukları cimriliği ‘içselleştirmişlerdir’.. Psikoloji biliminde buna ‘interiorization’ deniyor, dertleri zevk edinmek hani... Acı çekmekten kurtulamayınca, acı çekmenin ne güzel olduğunu kabul etmek... İster bilinçaltında, isterse ‘rationalization’ yöntemiyle bilinçüstünde.
Zülfü Livaneli’nin o pek güzel deyişiyle ‘yoksulluğu uzun ve sinsî bir hastalık gibi yıllarca taşımak’, ve bu kasnağı kıramadığı için de yoksulluğun felsefesini yapmaya başlamak, onu erdem saymak.
Eh, Gül’e çamur atan arkadaşlar da yaşını başını almış, ama meslek hayatları boyunca pek de para kazanamamış emekçiler... İşin matrağı, Deniz Baykal’ın bir sürü para harcayıp CHP Genel Merkezi’ni dayayıp döşemesine de kızıyorlar! [...]
Ayakkabıya pençe yaptırılan, gömlek yakası tersyüz edilen, aynı iplikten aranıp bulunup pantolon ördürülen bir devrin çocuklarıdır. Müşterilerine şirin görünmek için de bunun nostaljisini yapacaklar, tüketime küfür edecekler, her seçimi de kaybedeceklerdir.
Kayserili tornacının oğlu Abdullah, köşke para harcıyor... Yakışmamış... Eleştiriliyor... Amaç üzüm yemek değil, beğenmedikleri bağcıyı dövmek.”³²¹
3. “Bazı gazeteci arkadaşlar da buna benzer bir ‘yanılma tiryakiliği’ geliştirdiler, yanıla yanıla bunu sevmeye başladılar. Yanılmadan edemiyorlar.
Deniz Baykal’a ateş püskürüyorlar [her seçimde olduğu gibi]... Baykal bir bıraksa ‘CHP şahlanacak, oylarını ikiye katlayacak, iktidara gelecek’... Çünkü halk sol istiyormuş. Tabii, CHP’nin sağa kaydığını söyleyenlerin yanısıra, bu partiye hâlâ utanmadan ve sıkılmadan sol diyenler bile var [emekli memur gazeteleri]... Bu arada birçok sersem de, bizim yıllardır

³¹⁸ Metin Akkuş, **Nef’î ve Sihâm-ı Kazâ**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1998, s. 146: *Şiirler ve köşe yazıları* başlıkları tema-içerik paralelliği perspektife sâdık kalınarak kullanılmıştır.

³¹⁹ Engin Ardiç, “Küçük memuru az paraya razı etmenin yollarından biri”, Akşam, 30 Ağustos 2006.

³²⁰ Metin Akkuş, **op. cit.**, s. 190.

³²¹ Engin Ardiç, “Abdullah Gül cumhurbaşkanlığı köşkünde ‘tamirat ve tadilat’ yaptırıyormuş,” Akşam, 22 Ekim 2007.

yazdığımız gerçeği, yani ‘Baykal’ın aslında iktidara gelmek melmek istemediğini, ölünceye kadar ana muhalefet lideri konumundan çok memnun olduğunu’ yeni yeni anlamaya başladı...

Kimisi de ufaktan ufaktan gene Mustafa Sarıgül ismini ısıtmaya çalışıyor, o adamın da neresinin sol olduğunu bugüne kadar anlayabilmiş değiliz. Şunların birine sarmısak, birine soğan assalar belki işimiz kolaylaşacak.

Hayatımda ilk kez pantolon diktirmeye gittiğimde, terzi Nazmi bana ‘abi sağcı mısın solcu mu’ diye sormuştu, ne demek istediğini önce anlayamamıştım...

Bunlar da olsalar olsalar ‘pantolon solcusu’ olurlar, o kadar!

CHP’yi ne Mustafa Sarıgül kurtarabilir, ne Mahzun Kırmızıgül, ne de Yılmaz Morgül.

CHP sağa da kaysa iktidara gelemmez, sola da kaysa iktidara gelemmez, ortada da dursa iktidara gelemmez, amuda da kalksa iktidara gelemmez.”³²²

4. “Eskiden Türkiye’de ticaret ahlakı yoktu.

Osmanlı ahlakı çökmüş, gayrimüslimlerin çok köklü Hristiyan ya da Yahudi ahlakı yokedilmiş, memleketi yöneten anlı şanlı bürokrasi, yerine yeni bir ahlak sistemi kuramamıştı. Geçerli olan ‘rüşvet yememeye’ dayalı, ‘ne kendisi gönenen, ne de kimseyi gönendiren’ mazbut, yoksul ve mihşicî bir ahlak düzeniydi ama bununla da ekonomik gelişme sağlanamıyordu.

Çetin Altan’ın babasının ‘kendisinden bir lira fazla kazanana hırsız, kendisinden bir lira az kazanana ayaktakımı gözüyle bakan’ memur zihniyetiyle, sağlanamazdı da.

Ticaret ahlakı kurulamamıştı, çünkü yöneticiler bir burjuva sınıfının doğmasına izin vermemişlerdi. Aslında korktukları burjuva sınıfı değil, sanayileşmeyle şehirlere gelip işçi sınıfına dönüşecek olan köylülerdi. Maazaallah, sonra sosyalizm falan da çıkardı ortaya!... ‘Devrimlerin tutması’ için, Türkiye’de sınıfların oluşmaması gerekiyordu. ‘İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle’ palavrası, elbette bürokrat diktasının sürebilmesi için de şarttı. Yoksulluğu erdem sanan bu ‘bozkır murluğuna’, aptal solcularımız da destek verdiler. Onlar da kuzeydeki model olan ‘Bolşevik yokluklarını ve darlıklarını’ matah kabul etmişler, eşitlik dengesini hep ‘aşağılarda’ kurmayı özlemişlerdi.

Dolayısıyla, ‘işçi kültürü’ de oluşamadı. İşçiler, işçi değil, ‘fabrikada işleyen köylü’ olarak kaldılar. Grevlerde davul zurnayla halay çektiler. İngiltere’de ya da Fransa’da grev yapan hiçbir işçi Midlands ya da Auvergne bölgesinin ‘halk danslarını’ oynamıyordu... [...]

‘Ne gerek var efendim’ diyerek eve bir buzdolabı alınmasına bile karşı çıkan ‘İsmet Paşa yetiştirmesi’ zavallılar da birer birer tarihe karışıyorlar. Kendileri çeşitli dünya başkentlerinde fink atıp halka ‘memur mazbutluğu’ önerenler yani onların çocukları da çekilip gideceklerdir. Halkı aç bıraktılar, halk da onları kovdu. Türkiye’de yeni ve daha ileri bir dönem başlamıştır ve hiçkimsenin gücü, tarihin çarkını ‘kırklı yıllara’ çevirmeye yetmeyecektir. Savulun ulan, Türk burjuvası -nihayet- geliyor! Burjuva gelirse, ardından adam gibi bir işçi sınıfı da -nihayet- gelecektir. [...]”³²³

5. “Bir memur çocuğu olarak [ben de öyleyim] ilkençliğinde Türkiye’nin ‘derinlerinde’ neler olup bittiğini, ‘sahne gerisindeki ilişkileri’ kavrayamamış olmaktan yakınıyor. Tarikat dünyasını, bu ilişkilerin siyaseti ve ticareti nasıl belirlediğini görememiş. Çünkü cumhuriyet rejimi, daha doğrusu ‘devrim kültürü’ ona bu dünyayı göstermemiş.

³²² Engin Ardıç, “Dertleri zevk edinmek kavramı vardır ya, halkımızın ‘sado/mazo’ özelliğini yansıtır...”, Akşam, 25 Temmuz 2007.

³²³ Engin Ardıç, “Hiç unutmam, Beyoğlu’nun göbeğinde şakır şakır seks filmi oynatılıyor...”, Akşam, 02 Ekim 2007.

Çünkü yoksayılıyordu... Artık ortadan kalkmış olduğu kabul ediliyordu...

Livaneli'nin dediği gibi, 'toplumun hafızası sıfırlanmak' istenmiş ve bunda başarılı olunduğu da sanılmıştı!

Çünkü ülkeyi kurtarıp cumhuriyeti kuranlar da bürokratlardı ve sosyoloji bilmiyorlardı. [...] 'Toplum mühendisliği' yapılarak bir tür 'tabula rasa' yani boş defter, beyaz sayfa yaratılabileceği sanıldı.

Cumhuriyet yönetimi, tekke ve zaviyeleri kapatıp [tekkeyi anladık da, şu 'zaviyenin' ne olduğunu bir çırpıda söyleyebilecek Kemalist var mı aranızda?] din işlerini de başbakanlığa bağlı bir yüksek bürokratin emrine verince, toplumun diplerini temizlemiş olacağını sandı. İşte bu nedenle memurlar, Adnan Menderes de seçimleri kazanınca çok şaşırdılar, Süleyman Demirel de, Turgut Özal da, Recep Tayyip Erdoğan da... Ve bunu 'karşıdevrim' olarak algılamakta ısrar ettiler. [Üstüne üstlük, birçok saftırık, bu köylü kitlesiyle sosyalist devrim yapacağını da sanmadı mı? Birçok çocuk bu aymazlık uğruna bok yoluna gitmedi mi?] Aslında halk, kendi gerçeklerini yoksaymış, bastırmış olan bürokrasiye tepki gösteriyordu. Bu bir Osmanlı tepkisiydi. Çünkü halk iliklerine kadar Müslüman ve iliklerine kadar Osmanlı'ydı.

Aydınlar da, artık bürokrasinin kanatları altında 'fevkalade iltifata mazhar' olamadıkları, olamayacakları için ağlıyorlardı.

Bugün de darbe isteyen bazı Ankara çemişlerinin öfkesinin temelinde bu yatar."³²⁴

6. "[...] Roman, düzenli orduya geçildiği zaman bitiyordu. Çünkü bundan sonrası romancılık sanatı açısından ilginç değildi, roman malzemesi değil, tarihi. Atatürk'ü roman kahramanı yapıp ona destan yazmayı da, Kemal Tahir gibi büyük bir romancı değil, Attila İlhan gibi kötü bir romancı yapabilirdi ancak!

Rahmetli Kaptan'ın son yıllarında bizi şaşkınlıktan şaşkınlığa düşürerek yazdığı bu tür kötü romanlar bana hep Aka Gündüz'ü falan hatırlatıyor... [...]

Filmini yapsalar bunun da 'Kurtuluş müsameresinden' bir farkı olacak mıdır? Yeri cennet olsun, ölmeseydi ben ondan 'Bir Zabit Sevdim, yahut Aşkım Silahımdır' gibi eserler de bekliyordum! Gerçi o zaman düzey Aka Gündüz'den de aşağıya, Ethem İzzet Benice'ye falan düşecekti ama... -Hilmi Yavuz ile Ahmet Kekeç bu paragrafı okuyunca çok güleceklerdir- 'Çankaya Yıldızı, yahut Mavi Gözleri Çakmak Çakmak'ı' adında bir eser de düşünülebilir, onu da Turgut Özakman yazsın!"³²⁵

7. "[...] 'Les Annees Sandwiches'... Orada Roberts her insanın hayatında 'sıkıştırılmış' bir parlak dönem olduğunu, bunu gelip geçeceğini söylüyordu. Sandviç yıllar...

Ben bunu doksanlarda yaşadım. Kabaca 1988-98 arası da, benim sandviç yıllarım oldu. Geçti. Doydum.

Şimdi artık 'eski havam' yok. Fakat ben buna üzülmiyorum, tam tersine seviniyorum.

Altı yıldır televizyona bilerek ve isteyerek, özellikle çıkmıyorum, kendimi lumpenlere unutturmak için. Çünkü sokakta yürüyümez hale gelmişim. Şimdi artık yalnızca tanınması gerekenler tanıyorlar, ben de hem rahata hem huzura kavuştum.

Eski havan gitmiş olabilir, olgunlukla karşılayacaksın. Ekşimeyeceksin. Öğrenci yetiştirmekle her zaman övünürdün, bayrağı gençlere devredip 'manevi babayı' oynayacaksın.

³²⁴ Engin Ardıç, "Sevgili dostumuz Zülfü Livaneli genellikle çarçur yazılar yazar ve kendi reklamını yapar...", Akşam, 12 Nisan 2007.

³²⁵ Engin Ardıç, "Güncel olmayan bir konuya değineceğim, okumazsanız okumayın...", Akşam, 22 Şubat 2007.

[...] şu komünizm konusunda da ‘yanılmışım’ diyebilecek noktaya gel artık.
Fidel Castro’yu savunmak için lafı eveleyip geveleyip gülünç olma.
Belki o zaman kırk beş yıllık dostunu da her akşam yüzlerce kişi önünde kırmazsın.
Şimdi bunu okuyunca kızacaksın, bana ‘eşşoğlueşşek’ diyeceksin. De, zarar yok. Daha
doğrusu birtakım Galatasaraylı hıyarlar sana telefon edip ‘Engin gene senin hakkında neler
yazmış’ diye üfürecekler. Zarar yok. [...]”³²⁶

8. “Hani şu kendilerine oy vermeyen halkı ‘mantıksız’ bulan kişi... Deniz Baykal’ın sağ kolu...
İşin kötüsü, Galatasaray’dan da ağabeyim. Eskiden 12-Edebiyat sınıfının neredeyse yarısı
hariciyeciydi olurdu, Öymen de geleneği bozmayanlardan. [Bizim sınıfın ‘gelenekselleri’ Ahmet
Ferit Ülker, Celalettin Kart, Ahmet Üzümcü ve Akın Algan. Onlar büyük adam oldular, ben
serseri oldum. Bir de ‘Kalın Tarık’ var ki, Tarık Papuçcuoğlu, hem fabrikatör hem aktör, o
benden beter! Fakat en başarılı sınıf arkadaşım da Turgay Kıran, kulübü de takımı da
batıranlardan!]
Onur Öymen’in bir de oğlu varmış, Burak Öymen.
Fakat o babası gibi memur olup sonra da madara olmaya yanaşmamış.[...]”³²⁷

*“Köhne resmi kalemi tâzeliğindeydi anun
Kim elindeydi asâ-yı rehi pîrân-ı dalât”*³²⁸

9. “Eskiden köşe yazarlığı diye bir kavram yoktu, ona ‘fıkra yazarlığı’ denirdi, ve bu bize
ortaokulda, altmışlı yılların başlarında Türkçe hocamız tarafından bir ‘yazı türü’ olarak
öğretilmişti. O zamanların gözde örnekleri de elbette Burhan Felek, Refii Cevat Ulunay,
Bedii Faik falan... Sizin kuşak Kadircan Kafilı’yı da bilemeyecektir, çok ünlü ve etkili bir
imzaydı.
Önceleri bu işi ‘edipler’ yaparlardı, öyle ya, bir yazı türü olduğuna göre... Cevat Fehmi
Başkut ilk aklıma gelendir. Haldun Taner’in bile bir dönem Tercüman gazetesinde başyazar
olduğunu bilir misin?
Meslekten gazeteciler de onlardan hiç aşağı kalmıyorlardı ama... Zekeriya Sertel’den başla,
Naci Sadullah, Vâlâ Nurettin, Ecvet Güresin, İlhan Selçuk, şimdilerde kimseciklerin
hatırlamadığı, gençliğimizin çok ünlü ve çok önemli ismi İlhami Soysal, daha sonra Teoman
Erel, say sayabildiğin kadar.
Habercilikten gelip yazarlığı deneyenler de vardı, Örsan Öymen gibi, edebiyata açılmaya
çalışanlar da, örneğin Çetin Altan, Refik Erduran, edebiyatçı kimliğini piç edip gazetecilikte
karar kılan da, örneğin Attila İlhan... Basına üniversiteden atlayanlar vardı, Mümtaz Soysal,
Uğur Mumcu.
Politikaya demir atanlar da olmuştur, Bülent Ecevit, Ahmet Tan, hem mesleği hem politikayı
harmanlayanlar da, Metin Toker falan.
Sırf yönetici oldukları için ‘yazarlık da yapmak zorunda kalanlar’ vardı, diyelim Abdi İpekçi,
diyelim Ertuğrul Özkök.
[...] Babıali patronları, köşe yazarlarının ‘patronu da gazeteyi de aşan’ gücünden rahatsızlık
duymaya başladılar.
Tıpkı Turgut Özal’ın ‘sarı basın kartının etkinliğini kırmak için’ ota boka sarı basın kartı
dağıtmaya başlaması gibi, patronlar da bir ‘köşe yazarı enflasyonu’ yarattılar. Böylece
yazıların kalitesi düştü ama köşe yazarlarının tekeli de kırıldı.

³²⁶ Engin Ardiç, “Ferhan, yapma... Hepimizi üzüyorsun...”, Akşam, 01 Şubat 2006.

³²⁷ Engin Ardiç, “Onur Öymen var ya... Emekli memur...”, Akşam, 04 Ağustos 2007.

³²⁸ Metin Akkuş, **Nef’î ve Sihâm-ı Kazâ**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1998, s. 187.

İşte, ‘gazeteci olmayan gazeteciler dönemi’ de böyle başladı.

Önceleri emekli memurları denediler. Ne kadar büyükelçi, banka müdürü, Şura-yı Devlet azası falan filan eskisi varsa, bir de baktık, yazı yazıyorlar. Yazıyorlar da yazamıyorlar ama, zarar yok!

Hani, bazı emekli paşaların, çok ilgisiz bazı büyük şirketlerin yönetim kurullarına girmeleri gibi bir şey...

Bu kesmeyince, magazin dünyasına yöneldiler.

Gazete köşelerini, mankenler, şarkıcılar, türkücüler, aktrisler, Emin Çölaşan’ın deyimiyle ‘esmer ve sarışın bombalar’ kapladı.[...]

Eh, bu kadar güzel kadının yanında benim gibi tipsiz herifler de birşeyler yapmaya çalışıyorlar işte...

Bırak haber tutmayı, haber gizlemeyi, ‘manipülasyon’ yapmayı, amigoluk etmeyi, biz bu piyasada ‘falanca süpermarkette imza günüm var, mutlaka beklerim’ reklamı yapan da gördük, ‘şu gün şurada konserim var, yeni albümüm de çıktı, gelmezseniz, almazsanız vallahi darılırım’ bezirgânlığı edeni de. Bundan utanmadılar ve sıkılmadılar.

Sevgili Oray, Zülfü Livaneli dostumuz ‘türkücülükteki başarısı ve de Zafer Mutlu’yla arkadaşlıktaki başarısı’ sayesinde köşe yazarı olmuştur. [...]³²⁹

10. “[...] hem liberal geçiniyor hem bürokrasiyle dirsek temasında... Hem faşistlerle kavga ediyor hem dincileri darbeyle korkutmaya çalışıyor...

[Zülfü Livaneli de böyle bir garip, ne zaman birileri işine gelmeyen bir şeyler yazsa hemen ‘öleceksin, unutulacaksın, adını anmayacaklar, seni huysuz ve kavgacı bilecekler, oysa bak, ben ne kadar sakın bir adamım, ben sanat eserleri ürettim, beni Avrupa’da herkes tanır, şu ölümlü dünyada niye benim dalgamı taşıyorsunuz yahu, bırakın da ticaretimi yürüteyim’ gibilerden üstü kapalı bir üstünlük taslaması...]

Dündar, Erdal İnönü’yü övmeye çalışmış. Geçen gün biz eleştirdik ya, hemen denge sağlanmalı, emekli memur gazetesinin okurları tatmin edilmeli... Ecevit için de bu böyle. Olabilir, arkadaş seçimde oyunu da ÖDP falan gibi partilere verecek bir adam. ‘Küpeli entellerle eski solcuların mesut bir izdivacı’ gibi duruyor, böyle tipler çok. ‘Ezeli ve ebedi muhalif’ olarak yaşarlar. [...]

Sayın sol amigolar, kimse ne Ecevit’in efendiliğini tartışma konusu yapıyor ne İnönü’nün. İlkokulda ‘hal ve gidiş’ notu vermiyoruz, politika konuşuyoruz burada.

Ama kiminize sorarsanız ‘devlet büyükleri eleştirilemez’, kiminize göre de ‘sağlığında eleştirilebilir ama hasta yatağında ayıp olur’. [...]

Bu gibi adamların Türkiye’ye çektiirdikleri sıkıntıların hesabını kim verecek Can Dündar kardeşim? Elli sene sonra birisinin çıkıp televizyona belgesel dizi yapmasını mı bekleyeceğiz tartışmak için?

Sivas katliamını, İSKİ rezilliğini, Demirel’in saçmalıklarını ‘fizikçi trene bakar gibi’ seyreden babam mıydı?

DYP-SHP iktidar ortaklığının başında 100 olan memur geçinme endeksi, koalisyonu bıraktıklarında 35’e düşmüştü, bunun hesabını memurların gazetesi sormuyor, bize düşüyor kızmak...

‘Siyasette bir bilge’ ha... Zarif, mütevazı, nüktedan, sade, gösterişsiz, çok zengin olsa da solcu, sık sık geçirse de efendi bir adam...

Yazık, yazık, bunlara oy veren ve sizin de gazetenizi alıp okuyan memurlara yazık, onlar da insan.

³²⁹ Engin Ardıç, “Sevgili Oray... Belli ki Zülfü Livaneli durmuş durmuş...”, Akşam, 28 Temmuz 2007.

Vallahi bak, ben efendi bir adam sayılmam, ağzı bozuk serserinin tekiyim... Paşa çocuğu değilim, hayatın kıcına parmak atmış adamım... Argoyu Erdal İnönü gibi Hulki Aktunç'un büyük sözlüğünden değil, Beşiktaş Balıkpazarı'nda öğrendim, çarşı çetesinin yatağında... Ama kendi mesleğimde başarılı olmadığımı, tuttuğum her işi koparmadığımı kimse söyleyemez. Ölünce unutulacağım, evet, Livaneli haklı, ama hiç olmazsa arkamdan kimse 'çok efendi adamdı ama her işi yüzüne gözüne bulaştırdı' diyemez... Huysuz ve kavgacıydı derler, yeteneksizdi diyemezler. Hangisi makbul? Tercih sizin. Ben 'sahte kahraman' olarak ansiklopedilere geçmektense, diyeceğimi dedikten sonra sessizce yok olmayı yeğlerim. Al bu da bir tür çelebilik olsun...³³⁰

*“Akıl ile yok alakası ama
Gerçi destârı mukalî görünür”³³¹*

11. “Marx’a ve Engels’e nasıl hakaret ettiklerinin farkında değiller gariplerim [...] Ancak bugün İstanbul’da, Caddebostan’da bir ‘don eylemi’ var, kayıtsız kalamadım. Don konusu da bıktırdı ama fırlamalığı severim. Donla denize girecekler. [...] Eylemi şu ünlü Leman Dergisi düzenliyor. Her yıl en kötü karneyi getiren öğrenciye de bisiklet alırlar. Bunları ‘fazla çiğ’ bulan bir kesim arkadaşları da ayrılıp Penguen Dergisi’ni kurmuşlardı, belki bilirsiniz. Onlar da solcu ama daha bir ‘çelebice’ yazıp çiziyorlar. Leman, azıcık komünistlik, azıcık Kürtçülük, azıcık marjinallik eden bir dergi. Birinci Körfez Savaşı sırasında Saddam’ı tutmuşlardı. Bir ara ‘Apoculuk’ da ettiler, adam Marksist-Leninist olduğunu söylüyordu ya... İşe bakın, bizim Nihat Genç de orada yazıyor. Yani modern milliyetçi-muhafazakâr ve ‘punk ülkücü’ bir yanı da var. Eskiden bu ekipte ‘metalçiler’ falan da yer alırlardı. Cinsellik anlayışları ve yaklaşımları da ‘geneleve gitmiş sivilceli ortaokul öğrencisi’ düzeyindedir. Ben de bu çorbayı her hafta hiç kaçırmam, mutlaka okurum. Hem kızarım, hem severim. Derginin yöneticileri, bugün koyacakları eylemin ‘pijamalı piknik gibi bir şey’ olacağını açıklamışlar. Amaçları elbette donla denize girilmesini savunmak değilmiş! Öp babanın elini... Peki neymiş öyleyse? ‘Halkın aşağılanması’ tepkiymiş. [...] Bu don hareketinin sloganı da, “donuna sahip çık”.
- Ula ula ula ula! Çıkın anuğa koyum.[...]
- Pis burjuvalara kılıklı apışaranızı gösterin, karıları krize girsin! Halkın gücünü görsünler. Çünkü halkın gücü, burjuvazinin villasını arabasını yerle bir eder. Emperyalizm dediğin de kâğıttan mayodur alt tarafı. Vencereemos! Vencereemos! [Engin Abi gene gâvurca bir laf etti, anlayamadık.] Benim asıl merak ettiğim, bu eyleme Kozalak da katılacak mıdır? Şambrelle dalyaparak denize girip bira şişeleriyle kendinden geçen ve pis burjuva karılarına orasını burasını gösteren Kozzi’yle dalga geçilen karikatürlerin yer aldığı bir derginin eylemine onun da katılması, Türkiye’ye yakışır bir çelişki olurdu... ‘Lumpenleri eskiden severdim, çünkü eziliyorlardı, artık nefret ediyorum, çünkü saldırganlaştılar’ diye demeç veren dergi yöneticisinin donla denize girme eylemi düzenlemesi ve bunu ‘pijamayla piknik yapmaya’ benzetmesi yeterli bir çelişki değil çünkü... Aldırmayın çocuklar, kafası karışık olan bir tek siz değilsiniz. [...]”

³³⁰ Engin Ardiç, “Can Dünder kardeşimiz çelişkili bir adam...”, Akşam, 07 Haziran 2006.

³³¹ Nef’î, *op. cit.*, s. 175.

12. “[...] Bu hanım şimdi Çankaya’ya mı çıkacak?’
‘Göbeğini kaşıyan mantıksız ayılar öyle istediler.’
‘Vay vay vay... Ordu göreve!... Atatürk sağ olsaydı böyle mi olurdu?’
‘Atatürk ölmedi ki oğlum, yüz yirmi altı yaşında.’
‘Acaba edebimizle istifa mı etsek ağabey? Kendi kendimize çok kötü film olduk yahu...’
‘Sus ve kürek çekmeye devam et.’”³³²
13. “[...] Solcu gazetenin ortakları bunlar. Yönetiyorlar, yön veriyorlar.
Paşa torunu Nazım Hikmet’in komünist olmasını kanıksamıştık, onun akrabası, ülkenin en zengin ailelerinden Aybar ailesinin çocuğu Mehmet Ali Aybar’ın sosyalist lider olmasına da şaşmamıştık, Nazım’ın üvey oğlu, ‘sıkı Stalinci’ Memet Fuat’ın Altunizade’de paşa dedesinin köşkünde geçen çocukluk anılarına da pek gülmüştük... Sonra toprak ağası Maocu da gördük.
Ben en çok, İzmirli TKP üyesi fabrikatör Boz Mehmet’i severim: İşçiler zam isteyince ‘sabredin’ dermiş, ‘devrim olunca fabrika zaten sizin!’”³³³
14. “[...] Türkiye’de ya bürokrasi sultası kurulur ya köylü çapaçulluğu.
Ya ‘memur murtluğu’ egemen olur, ya ‘varoş dinciliği’.
Bu kavga bugün, elbette Ortadoğu ortamının karmaşık görünümünün de etkisiyle, dengede durur gibi görünüyor.
Şimdilik iki tarafın da önderleri ılımlı davranır, kendi aşırılarını dizginler gibi görünüyorlar ama bu nereye kadar sürebilir?
İlk fırsatta kesin bir hesaplaşmaya gidilecektir.
Ve, kravat takma ve baş açma özgürlüğü belki sağlama alınacaktır ama Türkiye geri kayacaktır.
Çarşafı dolaşma özgürlüğü kazanılsa da sonuç farklı olmayacaktır.
İşin kötüsü, Amerikan dış politikası da ne halt edeceğini bilemediğinden, Ortadoğu’da çamura saplanıp çıkamadığından, neredeyse günlük gelişmelere göre yön değiştirdiğinden, çünkü sonuçta Amerikan yöneticileri de hırt olduklarından, ‘efendilerimiz’ de bize bir kalıp dökemiyorlar!
Yazık. Maçı ya İlhan Selçuk kazanacak, ya Fethullah Gülen.
Mehmet Barlas kaybedecek. Orhan Pamuk, Murat Belge, Mehmet Altan kaybedecekler. Bir taraf kazanırsa onları ezecek, öbür taraf kazanırsa da kullandıktan sonra atacak.
Ben mi? Ben bu düşük yoğunluklu, soğuk ve hatta gizli iç savaşta yer almak istemiyorum, çünkü iki tarafa da kuşkulu bakıyorum. Ne Kemalist dikta istiyorum ne de İslamcı dikta. Fakat üçüncü yol kesik. Ayrıca da bu ülkenin bu ikileminden sıkıldım. Ortasını bulayım dedim, akıntıya kürek çektim.
Gene de seçmek zorunda kalırsam... Rakıyı seçeceğim tabii.
Bok üstün bok rejimler olan Stalin Rusyası ile Hitler Almanyası arasında şöyle bir fark vardı: Stalin özel hayatı bütünüyle ortadan kaldırmıştı, yaşamanın zevki de pırıltısı da kalmamıştı ama Hitler yönetiminde hiç olmazsa ‘kitsch’ de olsa eğlence vardı.
Allah kahretsin, bu örneği verecek duruma mı düşecektik?”³³⁴

³³² Engin Ardıç, “‘Aaa, şu adam ses sanatçısı mı? Televizyondan tanıyorum...’”, Akşam, 21 Ağustos 2007.

³³³ Engin Ardıç, “Sonradan Boğaziçi Üniversitesi’ne dönüşecek olan Robert College Yüksek Okulu’nda”, Akşam, 17 Aralık 2005.

“İttifak eylediler hep bizi hicv eylemeğe [...] Alayı bir pula değmez müteşâ’ir gidiler”³³⁵

15. “Baktım Haşmet, ‘Bak Engin’ başlıklı yazına...
Irak konusunda da bir bilgi göremedim, ‘tahsil ve terbiyen’ hakkında da...
Buna karşılık benim ‘diplomalı ama insan olamamış’ bir adam olduğumu yazmışsın, sağol.
Bundan ‘Haşmet diplomasız ama insandır’ anlamını mı çıkaralım?
Ama şunu bil ki, gene pek sevdiğin ‘isim vermeme yöntemiyle’ kastettiğin Serdar Turgut ve Oray Eğin’in ya da Mansur Forutan’ın ‘gazına gelecek’ adam da değilim. Bana durduk yerde bulaşmasaydın seninle uğraşmazdım.
Benim ‘kuyruğum sıkışınca hemen ağlamaya başladığımı ve sokak çocuğu havalarımın sahte olduğunu, gerçekte sokaklardan fena halde korktuğumu’ yazmışsın; bunun örneklerini yer ve zaman da göstererek açıklamaya mecbursun. Bok atıp da kaçmak yok, anlat da okuyucu da öğrensın benim ne korkak olduğumu!
Acaba adam dövmeğe gidip de dövmeden gelince mi sokak çocuğu havaları gerçeklik kazanır Haşmet?
‘Bizim dünyanın benim bilgimi ve kültürümü iyi değerlendirmedığını, bu yüzden hınçla dolu bir adam olduğumu’ söylüyorsun. Değerlendirdi Haşmet, merak etme... Senin şimdi şimdi ulaştığın konaklardan ben senden çok önce geçtim, haftalık dergi yazarlığına 1986 yılında, günlük fıkra yazarlığına 1989 yılında, televizyon yıldızlığına da 1992 yılında ulaştım. Türk basınında ilk yazım ne zaman yayınlanmıştı, bilir misin? 1970 yılında! [Buna da maşallah de!] Kendimi bildim bileli de hem senden daha çok okuyucu ve seyircim var, hem de senden daha fazla para kazanıyorum. Daha ne olacaktı, Pulitzer ödülü mü alacaktım?
Daha geçen gün herşeye doyduğumu, kendimle ve hayatla barıştığımı yazdım, hani sen benim yazılarımı okuyordun Haşmet? ‘Ara sıra da olsa hâlâ iyi, önemli, düşündürücü yazılar yazabildiğimi’ söylüyorsun, eksik olma.
Aynı şeyi ben de senin yazıların için söyleyebilmeyi çok isterdim...”³³⁶

16. “Oray Eğin’e de ‘zağar’ demişti.
Kendini bir kalem ustası saydığı için de bunu usturuplu yapmış, mahkemeye verilemeyecek, verilse de kazanılamayacak kıvraklıkta.
Tedbir almasına gerek yoktu, elimde kalem olduğu sürece kimseye dava açmam. Kendim oyarım.
Üzüldüm. Yok, bana hakaret etmesine değil. İsteddiği hakareti edebilir, yalan yazmamak kaydıyla.
Hasan Pulur yalan söylüyor.
Benim ‘Nutuk fetişizmini’ eleştiren cümlelerimden ‘Nutuk’un okunmasından hoşlanmamak’ anlamını çıkarmak için bir beynin nasıl kağşamış, nasıl çarpılmış olması gerekir? Nutuk’un mutlaka okunması gerektiğini her fırsatta yazan adama böyle bir haksızlık nasıl edilebilir?

³³⁴ Engin Ardıç, “Bülent Arınç kürsüye çocuk çıkarıyorum dümeniyle kazık kadar hafız çıkarmış”, Akşam, 26 Nisan 2006.

³³⁵ Nef’î, **op.cit.**, s. 231.

³³⁶ Engin Ardıç, “Popo dedim de aklıma geldi, Haşmet tarzı bir yazı deneyelim bugün...”, Akşam, 21 Ocak 2007.

Hele hele, Cumhuriyet Bayramı'nın kutlanmasına 'kızdığımı' söylemek için nasıl bir dumura, nasıl bir beyin haşlamasına uğramak gerekiyor? Gençler arasında bunun daha ağır bir deyişi de vardır.

Çünkü hepten budala olmayan her okuyucu da bilir ki, ben yıllardır Atatürk'ü ya da Atatürkçülük'ü değil, onun adına yapılan yanlışları, saçmalıkları, küçüklükleri eleştiriyorum. Evet, dalga geçiyorum Hasan Pulur... Nutuk'la değil, senin gibilerle... Bunu anlamayacak kadar kafasız, bu kadar lafı kışından dinler olamazsın. Demek ki, bile bile yapıyorsun. Hınzırlık ediyorsun.[...]

Hasan Pulur gibi adamların dağarcıklarının ağız dardır. Dişe dokunur bir eğitim görmemişlerdir, yabancı dil de bilmezler. Yurt dışına, beleş olmadığı sürece çıkmazlar. Yaşama gustoları ya Ankara'nın Pıknık meyhanesinde, ya da İstanbul'da ellili yılların Balıkpazarı şarapçılarındaki takılır kalır. Kültür dünyaları, Varlık Yayınları'nın eski sarı kapaklı baskılarıyla tanıdık yazarların ve yayıncıların gönderdikleri gene beleş kitaplar arasına sıkışmıştır. Üstelik "zihin tembelliği" de vardır bunlarda, dağarcıklarını isteseler de dolduramazlar.

Yazılarına 'kalite' katma kaygısıyla yaptıkları alıntılar da Ziya Paşa'nın Terkib-i Bend'inden fazla ileri gitmez. Ne yani, Ted Hughes ya da Silvia Plath mı okuyacaklardı?

Eski Türkiye'nin eskimiş gazetecileridir bunlar: Kapaklandıkları gazetede çete oluşturan, patronla tavla oynayıp yakınlık kuran, hiçbir genci adam yerine koymayan, kimseye yüz vermeyen, burnundan kıl aldırmayan, adam tutup adam kaydıran, alt oyan, iç boşaltan, artık nesli tükenmek üzere olan ayrı bir ırk, bir 'eski Çağaloğlu canlısı'...

Solla molla ilgileri olmadığı halde, o eski Türkiye'de solculuk 'geçer akça' olduğu için kendilerini solcu diye yutturmayı başarmışlardı. Şimdi artık onları yalnızca 'İsmet Paşa emeklisi' memurlar okuyorlar ve bunların sayıları da gitgide azaldığından, gazetelerinin satışları da gitgide düşüyor.

Bunlara şimdilerin deyişiyle 'dibe vurmuş' tabir ediliyor. Bittiklerini kendileri de biliyorlar. Bu yüzden de, durdukları yerde huysuz yaşlılara dönüşüyorlar.

Partilerinin asla seçim kazanamayacak olmasını anlamaları da onları büsbütün hırçınlaştırıyor.

Bırakmayı bilmedikleri için de, doğal ömürlerini tamamlayıp gideceklerdir. Arkalarından elbette övgü dolu yazılar da yazılacaktır, kendi 'ihvanları' tarafından.

O arada yalan söylemeseler, iftira etmeseler, buna da şükür.

Hasan Pulur'a zaman zaman kızmakla birlikte benimkinden büyük yaşına saygı gösterir, ara sıra küçük kılçıklar atmakla yetinir, "yüreğine iner miner de sonra vicdan azabı çekerim" endişesiyle "Hasan Baba" falan diye gönlünü almaya, hoş tutmaya çalışırdım. 'Tonton şişko' görüntüsünün ardına sakladığı katı, tutucu, nobran yanını görmezden gelirdim. Değmezmiş."³³⁷

³³⁷ Engin Ardiç, "Hasan Pulur bana 'hayvan' demiş...", Akşam, 03 Kasım 2007.

1. Metinde direkt olarak isim anılmamakla birlikte, asli eleştiri baba figürüne yöneliktir. Ardıç, İsmet İnönü yönetimindeki Cumhuriyet bürokrasisine, kendi deyimiyle bir “süper sınıf” olarak bakmakta, yönetimin bir uzantısı olan memurları da buna razı geldikleri için sıklıkla eleştirmektedir. Genelde ailesinin, özelde babasının etki alanından sıyrıldığını ve gençliğinde edindiği felsefi kalıplarını -diğer rakiplerinden- daha iyi kullanarak yaptığını düşündüğü mücadelede görüşleri isabetli çıkanın kendisi olduğu kanaatindedir.

2. Ardıç, burada kendini yine sol kavramlar üzerinden, memur-bürokrasi organı olmakla suçladığı kesimin, Jung’un participation mystique kavramına uygun şekilde, ve hem de bürokrasi karşısında ve halkın yanında konum almaktadır. Ardıç’ın medyada ve ikili ilişkilerinde, zamanın ruhu gereği, sürekli olarak tesadüf ve temas ettiği solculuk iddiasındaki grup ve şahıslar genelinde, bu eleştirinin muhataplarını ne yaptıklarını bilmedikleri kanaati aktarılmaktadır. Ardıç’a göre, medyadaki Cumhuriyet Halk Partisi’ni destekleyen ve bunu öyle görünmeden yapan insanlar, aynı zamanda sol politik duruşla ilgili olarak hayatı ve muhalefet ettikleri insanların tüketim kalemlerini de haksız ve mantıksız şekilde eleştirmekle, Türk halkının hakiki ihtiyaçları yerine, kendilerinin onlara yakıştırdıkları hayata uygun yaşanmasını istemelerini sahtekar bir tavır olarak değerlendirmektedir.

3. Cumhuriyet Halk Partisi içindeki güç dengelerinin değişmeyeceğinden emin, ama daha çok, işbu parti içi güçler, basın mensuplarının arzu ettikleri şekilde başarılı dahi olsalar, Ardıç’ın Kemal Tahir “Osmanlı refleksi” olarak ifade ettiği Adalet ve Kalkınma Partisi ile özdeşleşmiş kitlenin seçimlerini ve Türk insanının sosyokültürel tercihlerinin ve hatta kendisinin, muhatapları tarafından doğru analiz edilmediğine dair bu metinde, bir dayanak olarak addettiği ustası ve onun vizyonunu -ve bazen ifade kalıplarını- alıntılادığı, kopyaladığı usta-çırak ilişkisi üzerinden kendisiyle özdeşleştirdiği bir yazarın tetkiklerini, tıpkı kendi analizlerinin görmezden geldiği gibi, umursanmamasının hadiselerin anlaşılmmasıyla eşdeğer tutulması söz konusudur.

4. “Kurucu Atalar miti” ve bürokrasi karşısında solcu tavır alan Engin Ardıç, kurucu ayarlara ve hikaye anlatıcılığına dair tenkit ettiği problemlerin derininde, ahlak felsefesi eksikliği görmektedir. Çetin Altan, Ardıç için yalnız bir yazar değil, aynı zamanda büyük bir ilham kaynağı ve usta-baba figürüdür: “*Hazineden geçinen*” kavramını sıklıkla kullanan Altan, Ardıç için bu kez olumlu bir rol oynamaktadır. Cumhuriyet bürokrasisinin, “imtiyazsız-sınıfsız kaynaşmış bir kitle” oluşturmak motivasyonu ile ve sol hareketleri engellemek için Batı ile Doğu arasında kalan insan pratiklerinin, sol ile sağ arasında da bocalayan ve teknik olarak ne yaptığıının farkında olmayan insanın temelinde olduğu iddia etmekte ve “sınıf bilinci” olmayan insana dair hayalkırıklığının yerini alacak ‘doğru’ modelin, Marxist bir perspektifle, gelecekte ‘suni’ olmadığını iddia ettiği realite kaidesi üzerine kurulu, *sınıfları olan* bir Türkiye düzeninde gerçekleşeceğini yazılmıştır.

5. Zülfü Livaneli ile diyaloga girmek, esasında onun şahsında bir kesime dair tecrübelerin aktarımıdır: Engin Ardıç, “memur çocuğu” olarak kendi geçmişindeki hataların da bilançosunu çıkartmaktadır. Bu metne hakim üslup, kendisini aldatan insanlardan-gruptan çıkış iradesidir. Şahsi gözlemleri ve tecrübeleri nihayetinde vardığı noktada, kendisini bir çıkmaz beklemektedir; ki, toplum realiteleri, dünyayı algılamaya çalışırken kullandıkları teminolojiye uygun bir ortamla paralellik göstermemektedir. Bu sebeple alternatifler üreten zihin yapıları, hadiselere dair daha sağlıklı imkanlar sağlayacaktır. Ardıç, yazıyı gençlik dönemiyle konuşur gibi yazmadıysa da, kendi çelişkilerine dair bir hesaplaşma yapmakta, ve aslında, bilanço çıkarma fiilini kendisi ile hesaplaşmada kullanmaktadır.

6. Attila İlhan, Engin Ardıç için bir başka baba figürüdür: mesleğe başladığı ilk senelerde, Attila İlhan’ın etkisinin üslubuna hakim olduğu kolaylıkla sezilmektedir; güncel yazılarında da belli orandaki izleri görülebilmektedir. Attila İlhan, yazıda, Kemal Tahir ve dönemin en çok satan yazarı Turgut Özakman ile kıyaslanmaktadır. Hakikatte bu, “Kaptan” mahlaslı büyük yazarın, Ardıç’ın beklentilerini karşılayacak şekilde – *kendi yaptığı gibi* hareket etmek yerine, başka bir yöne, üstelik temelde “diyalektik” gibi sol kavramsal akıl yürütme metodunu kullanmasına rağmen, Ardıç için absurd bir zümre organizasyonu hükmündeki, çok eleştirdiği “Ulusalcılar” ile

eşgüdümlü hareket etmesidir. Baba figürü unsuru yine öne çıkmakta, fikirlerine yön ve şekil veren bu yetenekli ve adeta uhrevi role sahip yazarın seçimlerini ve hatta yazarlık tekniklerini dahi alaylı bir dille yorumlayarak, kendi seçimlerinin isabetine vurgu yapmaktadır. Attila İlhan, Türk edebiyatının en ünlü yazarlarından, şiirdeki yeteneği kendisine büyük şöhret kazandırmış, yalnız şiir yazmakla yetinmeyerek, Türk siyasal hayatına dair teorilerini de yayımlamış ve kendi gençlik döneminde kendi neslini etkileyen bir aktör olmasının yanında, vefatından evvel de gençliği yayınlarıyla yönlendirmek maksatlı üretimde bulunmuştur. Ardic, bunu eleştirirken iki ismi anmaktadır: Hilmi Yavuz ve Ahmet Kekeç. Hilmi Yavuz, edebiyatçılığının yanı sıra, Ardic'in mesleki hayatında da önemlidir. Yazıda isminin geçmesi, Yavuz'un da sonraki arayışlarında -tıpkı kendi gibi- bir kopuş yaşaması ve Attila İlhan ile yoğun mücadelesidir. Kekeç ise, Ardic'in sonraki döneminde manevi bir benimseme ile ve baba personasına bürünerek yönlendirdiği, yeni hanesindeki aktörlerdendir. Kekeç, yazılarında Ardic'in hem üslubunu, hem de perspektifini kullanan bir köşe yazarı olarak, Ardic'a hep eksikliğini hissettiği şeylerden birini yaşatan medya figürüdür.

7. Ferhan Şensoy, Engin Ardic'in hep üyesi olmak istediği ve hiç istediği gibi karşılık bulamadığı sosyal organizasyona ait bir isimdir. Henüz Mekteb-i Sultanî yahut Galatasaray Lisesi'nde sürmekte olan öğrencilik hayatları dahilinde, Şensoy birçok yeteneği ve özelliği ile Ardic'in daima önündeki ilgi odağı, kendisini aşma hissi uyandıran dominant karakterdir. Yakın olduklarında dahi kendisine olan manevi uzaklığı ve başkalığının her an hissedilir oluşu, Ardic'in Şensoy'la ilgili (hatta bazen şahsen kendisiyle ilgisiz) yazılarında ve tavrında daima etkisi görülür durumdur; ki yazının tümünde bu hissedilmektedir. Metin kesitinde “*Galatasaraylı hıyarlar*” olarak ifade edilen, mikro ölçekli sosyal gruplarındaki Ferhan-Engin etkileşimine hakim temayülün rutin olarak Şensoy lehine (ve dolayısıyla Ardic aleyhine) olacak şekilde sonuçlanmasıdır. Bu dengenin *Ferhan*'ın muazzam çelişkilerine ve egosuna rağmen yaşanmakta oluşu da, Engin için daima muamma olarak kalan bir realitedir.

8. “Öymen” soyismi ve ailesi, aslında genellikle *yalnız* olan Engin Ardıç için Türkiye Cumhuriyeti’ne dair başka bir paradokstur. Onur Öymen, şahıs olarak mühim değildir: sembolik olarak, bir *Sultanîli* olarak kendisinden kıdemli “ağabeyi”, halka üstten bakan *Halk Fırkası* içinde faal ve eski bir üst düzey bürokrat olması hasebiyle de her şekilde hücum hisleri uyandırmaktadır. Bu kesit, önemli aileler, karşısına çıkan ve esasen denk kabul etmediği, fakat bir şekilde hemen her zaman sosyal *hiyerarşide bir üst* olarak konumlandırılan farklı ölçeklerdeki iktidar merkezlerine dair de tenkit barındırmaktadır. Mekteb-i Sultanî sonrası bürokrasiye (Ardıç terminolojisine göre) “koşulan” ve “büyük adam olan” bu gençlerin aksine, o gruba ait ol(a)mayan Engin bir *serseridir*. Havas-avam olarak iki temel blok halindeki ve kıvamını Roma replikası Osmanlı devlet pratiklerinde bulan ayırım, Engin’i kendi gençliğinde zamanın ruhunun tezahürü *solculukta* bulmasının da sebebidir. “Kısmen serseri” Kalın Tarık, Ferhan ile teşrik-i mesaisi de olan biridir; Turgay Kıran, Galatasaray *cemiyeti* içinde güçlüyse bile, Ardıç’ta karşılığı yok. Engin Ardıç’ın Galatasaray ile olan kendine has tuhaf ilişkisi, yine kendisinin sosyalizm konusundaki sevgi-nefret gelgitlerinin pasif-agresif üslubunu taşımaktadır. Kalıtsal aktarımın sosyal geleneklere yansımalarının, Öymen ailesinde -hiç değilse- oğul Burak Öymen için tekrür etmemesi, herkesten ziyade Ardıç için güzeldir.

9. Modernitede Türkiye’deki basın ve yazarlık faaliyetlerinin evrimine dair bu geniş yazı, Engin Ardıç’ın o dönem -akran olarak görmese de, bir tür gözde sohbet arkadaşı konumundaki- Oray Eğin ile -herkesin - sohbetinden bir kesittir. Modern yazı teknikleri ve yazıyı yazan hikaye anlatıcılarına değinerek yapılan tasvir, döneme dair bir sosyal doku panoramasıdır. Hakikaten “gazeteci” olan ve meslekten gelmeyen insanlara dair gözlemlerinin içinde, genişleyen medya ve personelindeki kalite düşüşünün temelinde, yazarların, sürekli olarak artan maddi-manevi güçlerini ve artan ağırlıklarını dengelemek maksadıyla patronların, alternatif kültür üretimi dahilinde yeni isimlere yer açmaları geçmektedir. Turgut Özal’ın kullandığı “basın kartı” politik bir manivela olarak değerlendirilmelidir. Ardıç’ın bundan hemen sonra, yeniden bürokrasi eleştirisi yapmasından daha dikkat çekici olan, yazının geçirdiği evrimle, medya formundaki mana kaybıdır. Habercilik yeteneklerinden ziyade, yazarlıktaki maharetleri ile medyada bir isme evrilen Ardıç, medyatik yazıcılar

arasındaki vaziyetini, kendini *tipsiz* göstererek vurgulamaktadır. Velakin kendisinden de çirkin olan, türkücülük ve bir patrona ahbablık etmek suretiyle medyada işgal edenlerdir.

11. Bağdat Caddesi sakini Engin Ardıç, yakınlarında tertiplenen bir eylemi yorumlamaya, Leman dergisi üslubunda karikatürler çizerek başlamaktadır: Şekilcilik ile konumlanan ve altında gerçek ideolojik bilinç ve tavır bulunmayan insan tasvirleri yazıda büyük yer tutar. Ardıç, Leman'ın, Körfez Savaşı'nda Saddam Hüseyin'i desteklediğini hatırlattıktan sonra, zaman zaman, sırf Marx ve Lenin referansları sebebiyle, terörist Abdullah Öcalan ile dahi yakınlaşabildiğini ifade etmektedir. Aynı dergide yazılar yazan, dönemin Akşam gazetesi yazarlarından, “punk ülkücü” Nihat Genç'in varlığını, derginin kafasının karışık olduğuna delil olarak göstermektedir. Yine de, tıpkı Türk siyasal hayatından kendini çekemediği gibi, işbu kafakarışıklığından bir tür haz almakta, Türkiye'ye dair sosyokültürel bir veri seçkisi kabul ederek, kendisi de yayınları tüketmektedir. “Don” sembolizminde, sosyoekonomik olarak hiyerarşide altlarda yer alan ve imkanları sınırlı insanların, karışık frekanslarda birtakım yayınlar yapan kişilerden mürekkep ekibin şahsında, sol tandanslı camaatlerde kurumsallık kazanan alt-kültür pratiklerini yüceltme ritüeline eleştiri yatmaktadır. Yazının sonunda, teori-pratik çelişkisinden öteye varan bir sahtekarlık suçlaması vardır: Lumpen(proleter) kesim ile ilgili hakiki (ve saklı) kanaati ile çelişen umuma açık *persona*, yalnız kafası karışık birkaç çocuksu yayıncıya has özellikten öte, karakteristik bir *Bâb-ıâlî arketipidir*.

12. Divan şiirinde harfler mühimdir; estetik algı ile değişen kaligrafik tasvir, Latinize bir evrim geçirmiş olsa da, rakip şairlere dair söz oyunları, lafızlarda ya da ifade kalıpları olan metaforlarda, mazmunlarda varlığını sürdürmüş olduğu gibi, hane içindeki iktidar ve varlık mücadelesinde kendine bir hayat alanı açma ihtiyacıyla yapılan hamleler, küçük değişikliklerle, baki kalmıştır. Bu kesit, 367 sayısı ile tarihe geçen Meclis krizini müteakiben yapılan Anayasa Referendumu sonrasında Hürriyet gazetesindeki kariyeri sona erecek olan Emin Çölaşan'ın ardından yazılmıştır. Ardıç perspektifinde bir “bürokratik klik” temsilcisi görüntüsü veren Çölaşan, aynı zamanda Atatürk ismine istinadla Türk Silahlı Kuvvetleri

içindeki bir kesimin sözcüsü addedilmektedir. Türk medyasının, “IV. Kuvvet” olmak yerine, zaman zaman “toplum mühendisliği” ve sosyal dizayn uygulamalarına girişerek, bazen kendi haricindeki ilk üç kuvveti de bünyesinde birleştirme iştahına dair motiflerin taşındığı yazıda, bir *kayık* içinde seyir halindeki ikilinin diyalog şeklindeki konuşmaları okunmaktadır: Kayıkçılardan biri, “Göbeğini kaşıyan adam” karikatürünün sahibi ve aynı zamanda bir başka rakip, Bekir Coşkun’dur. Yazının devamında, “kayıkta” olmayan, fakat aynı vizyona sahip bir başka rakip, Yılmaz Özdil de “kışına solunum cihazı taktığının bidon kafalısı sen de!” ifadesiyle kayıkta selamlanır. Hürriyet gazetesi, dönemin en önemli medya patronu Aydın Doğan’ındır ve Ardıç, medyanın-kendinden daha iyi olduğunu düşünmediği insanların yapay iktidar merkezlerine evrilmesine kesinlikle karşıdır. Karakterler isimsiz ve hükümsüzdür.

13. Bürokrasi, kendini “üst-sınıf” olarak kodlamış ve konumlandırmıştır. Hiyerarşinin doğal olmayan yollardan ve gerçek olmayan ve hatta sahtekar aktörler tarafından şekillendirilmesi absurd olduğu kadar, reel değildir. İnsanlar, uygulamaları paralelinde, yaşayan fıkra karakterlerine evrilmektedirler.

14. Türkiye realitesinde, siyasal hayatın kutupları bellidir. 15 Temmuz Darbe Girişimi’nden tam on sene evveline ait bu yazıda, “ilk fırsatta kesin bir hesaplaşma” kehaneti yapılmaktadır. Üstelik, ideolojiden kaynak bulan birçok sloganın manasızlığı ve kehanetlerin gerçekleşmemesi şeklinde, müstakbel hesaplaşma, alternatif bir realite içinde vuku bulmuştur. Tarihen sabit tecrübeler, hane allegorisi kapsamında, birlikte hareket etme kabiliyeti olmayan yapıların, evrim geçirseler bile, hayatta kalamayacaklarının ispatıdır. Böylesi bir mücadele ortamında, Ardıç gibi aktörler, ya Ardıç’ın yaptığı gibi, hayatta kalma içgüdüleriyle hareket edecekler, yahut çevre faktörlerini bir ölçüye kadar umursayarak hareket edeceklerdir. Hane aletlerinden bir köleye evrilmek istememesine rağmen, hayatta kalma mücadelesi, kendisini bir hikaye etrafında konumlanmaya mecbur bırakmaktadır. İdeolojik şekilleri ve şekilciliği aşmak istemesine rağmen, Ardıç dikkat çekici şekilde, sosyal dokuyu Marxist kavramlar ve hybrid bir şekilcilikle tetkik etmektedir. Bu, ona sosyal etkileşimlere göre mevzi almak türünde hatalar yaptırabildiği gibi, 04 Kasım 2007

tarihindeki “Adı Hüseyin olan biri Amerika’ya başkan seçilsin, çıkar Taksim Meydanı’nda anırırım.” türünde kehanetler yapmaya da sevketmektedir. Barack Hussein Obama II, 44. ABD Başkanı olarak iki dönem görev yapmıştır. Bu bile, daima başka yolların ve metodların olabileceğinin basit kanıtlarındandır.

15-16. Medya içi etkileşimlerden ilk örnek, Haşmet Babaoğlu kesitlemesidir. Ortadoğu konulu bir tartışma üzerine, *eskiden* tanıdığı ve Akşam dönemi sonrasında Sabah gazetesinde yeniden aynı medya platformunda çalışacağı Haşmet Babaoğlu ile polemiginde, ad hominem bir tavır sezilebilecektir. Oysa Babaoğlu, akranı ve eski bir medya çalışanı olarak, dönemin Akşam gazetesi genel yayın yönetmeni Serdar Turgut ve aynı dönemde yakın ilişkileri olduğu anlaşılan Oray Eğin ile Mansur Forutan üçlüsünün *kışkırtması* üzerine hareket etmesi zannını beyan etmektedir; ki bu, *Bâb-ıâli dinamiklerine* dair mühim bir detaydır. Bir diğer parametrede, sonraki süreçte Hürriyet gazetesi genel yayın yönetmeni olacak, Ahmet Hakan Coşkun ile aralarındaki -şahsi olup olmadığı bilinmeyen- bir meseleye atıf yapılmaktadır: “Adam dövmeğe gidip de dövmeden gelen” Haşmet Babaoğlu, Engin Ardıç’a kariyer basamaklarını saydırmakla, hangi iktidar merkezlerinde hayatta kaldığının da bilgisini vermektedir. Söz konusu “konaklar”, farklı ölçeklerde muktedir suretleri ile ilişki kurmak ve şekil almak demektir. Ardıç’ın bu mekanlarda edindikleri ve genel evrimi, muhataplarından daha iyi kullandığı silahları sebebiyledir.

Hasan Pulur’un “hayvan” dediği Ardıç’ın, Oray Eğin göndermesiyle başladığı yazıda, eski-yeni etkileşimi tezahürü bir kuşak çatışması anlatılmaktadır. “Hayvan”, Galatasaray Lisesi’nden beri Ardıç’ın aşına olduğu bir sıfattır; Pulur, bunu Bâb-ıâli tanışıklıkları vesilesi ile öğrenerek mi Ardıç’a yakıştırmıştır, yoksa Engin Ardıç, zaman-zemin tanımaksızın, muhataplarında aynı intibayı uyandırmaktadır; bunun analiz imkanı yoktur. Yine de söz konusu tartışmanın şahsi niteliği aşan, teknik bir üsluba ait ve Ardıç’ın sık kullandığı argümanlardaki vizyonunun karakteristik kodları bulunmaktadır. Ardıç’ın rutin Atatürk eleştirilerinin kaynağı, mite-hikayeye karşı çıkan bir evlat tavrı ile o, hane içi dinamiklere göre şekil alarak, sahte personalara bürünen suretlerin haketmedikleri payeler kazanmaları ve bu şekilde, hiyerarşide yükselerek kendini gerçekleştiren insanların, ismi bir iktidar sembolüne evrilen

Atatürk'ü kullanmalarıdır. “Nutuk fetişizmi” ile bahsolunan, bu tavrın tanınmaması beyanıdır. Geçmişte, Pulur'un ve Ardıç'ın gençlik dönemlerinde, konjonkür açısından daha fonksiyonel olduğu için, Ardıç bahse konu hayatta kalma metodunu yoğun ve -bilhassa medyada- sıklıkla tecrübe etmiştir. Tartışma, bu noktada ad hominem mahfazasında şekillenen bir ad rem argümana evrilmektedir, zira Pulur hatalı bir örnek seçmiştir. Ardıç, bir sonraki hamlesinde, hem özel hayatını ve hem de kariyerini etkileyen *retorsio argumenti*, yani Pulur'un kullandığı savın, Ardıç elinde başka bir şekle dönüşmesi söz konusudur: “Atatürk” ve Nutuk taarruzu ile, sembolün kendisini hedeflemediğini, bilakis, kendilerini geliştirmek yerine, “çete” organizasyonlarıyla kendilerini sağlama alan, bu karizma ile gençleri ciddiye almayan, güncel hayatı ve gündemi hep eski ve artık karşılıkları olmayan referanslar ve kavramlar kullanarak anlamaya çalışan ve anlamaları da mümkün olmayan, “eski Cağaloğlu canlısı” tasviri ile bu formun nasıl canlı kaldığına dair gözlemleri sıralanmaktadır. Ardıç bu klik üyesi değildir. Kendi ihtiyaçlarına uygun bir sosyal organizasyonu yaratmak iştahı, *eşitler arasında öne çıkan* biri olmak fikri, Ferhan Şensoy gibi akranlarında da, Ahmet Kekeç yahut Oray Eğin ve benzeri döneme has eküriler arasında da daima kötü sonla bitmektedir. Dostluklar Roma replikasında kurulan hanelerde hayatta kalmak için uygun ortamı sağlamamaktadır.

SONUÇ

Türkiye neden bir siyaset laboratuvarıdır, sorusunun cevabı, hayatta kalma ve -onunla birleşen- kendini gerçekleştirme pratiklerinde bulunmaktadır.

Her canlı, hayat mücadelesi motivasyonu ile hamleler yapar, tabiattaki çok farklı canlı formlarında benzer hareketlilikler gözlemlenebilmektedir. İnsan türüne has karakteristik tavır, diğer canlılardan farklı olarak, birlikte hareket etmek içgüdü ve ihtiyacı ile bir hikaye etrafında organize olarak, entelektüel niteliklerle hayatta kalabilmesidir.

İnsan, henüz en gelişmiş versiyonuna evrilmemişken de, birtakım primitif aletler kullanmıştır. Avlanma ve beslenme usülleri değişirken, kendisiyle birlikte evrilen aletleri de, hayata dair daha fonksiyonel olmaya başlamıştır. Bu aşamada, bedenindeki farklılaşmaya paralel olarak, yeni iletişim metodları geliştirmiş ve kullanmıştır. Korunma amacıyla sığındığı doğal barınaklarda, muhtelemeden iletişim ve bölgelerini işaretlemek için kullandıkları motifler, geçmiş zamanlara dair hayat pratikleri, tecrübeleri ve gözlemleri ihtiva etmektedir. Bu unsurlar, sembollere dönüşürken çeşitli anlamlar yüklenerek, ortak kullanımda, başka insanları da şekillendiren figür ve boyamalar olarak zuhur etmiş ve hayatta kalanın taklidiyle farklı yerlerde benzer ihtiyaçları gideren yeni aletler ve teknikler olarak yaygınlaşmıştır. Mağaralarda barınmaya devam ederken dahi, insanın akli boyutlara sahip ihtiyaçların ve arayışlarının varolduğu açıktır. Her yeni teknikle birlikte ortak hareket motivasyonu da artış gösteren mağara canlıları, zamanla doğal sığınaklarını terkederek, bunların taklitlerini, -bu kez kullandıkları aletler ile- yapmaya başlamıştır.

Farklı zaman ve coğrafyalarda ideal formunu bulan farklı lisanlar ve iletişim metodlarına ait sembollerin en mühimi, mağara formundan haneye evrilen, barınaktır.

Yeni yapay mağaralar, zamanla, çeşitli arayışlarla, şeklen de daha estetik bir forma kavuşmuştur. Değişik ölçeklerdeki mağara replikaları toplamı ortak hayat alanları teşekkül etmiş ve sosyal bir canlı olan insanın sosyalleşme ihtiyaçlarını

karşılması sağlanmıştır. Eski zamanlarda, hayvan sembolizmine evrilen güç temsilleri ve hayatta kalma pratiklerinden mülhem, mana karşılıkları atfedilmiş muhtelif canlı tasvirlerinde görüldüğü gibi, ihtiyaçların karşılanması maksadıyla hemcinsleriyle iletişim kuran canlılardan insanın, kendi türündeki başka insanlardan da korunma ihtiyacı belirmiştir. Birlikte yaşama iradesi ve sosyalleşmenin zirvesine evrilecek şehirlerde, gücün temsili ve büyük evler bina etmekle ifade edilmiştir. Söz konusu iktidar merkezleri, teknikleri ve suretleri değişen tehlikelerden korunma sağladığı gibi, beslenme ve diğer değişmez ihtiyaçlara dair de beklentilerin ve arzuların karşılandığı bir hizmet evi olarak diğer bütün evlerden daha büyük bir bina olagelmıştır. Hayvan sembolizminde, artık eskisi gibi bir hikaye ve anlam karşılığı olmayan hayvanlara uhrevi kimlikler yakıştırılarak, akli melekeleri boyut kazanan insanın manevi tatmini için muhtaç olduğu ve zamanla din suretine bürünecek ritüelistik öğelere kavramsal karşılıklar bahsedilmiştir.

Kaba güç daha zarif bir form alarak iktidara evrilirken, binada ikamet eden sorumlu şahıs da, zamanla mekanın ve iktidarın kendisiyle aynı anlamda kullanılır sembolüne evrilmiştir. Barınak, başlangıçta insanın topluluk ihtiyaçlarını karşılayan hizmetkar bir yapı hükmünde iken, yapısal bir dönüşüm sonucunda, karşılığı olmayan kavramlarla süslü ve hizmetkar arama ihtiyaçları-iştahı ile varlık ve irade gösteren bir kompleks halini almıştır. İnsanın mukallit tabiatı gereği, farklı yerlerde benzer şekiller alan iktidar, hane ile temsil edilirken, mukim şahıs da iktidar ile özdeşleşen bir muktedir olarak, diğer evlerden daha büyük ölçekteki evinde, şahsına ait hayatta kalma ihtiyaçlarını karşılayacak insanları barındırmaya başlamıştır.

Antik çağda, şehirleşme ve şehirlerin artışı, insanların ihtiyaçları ve hayatta kalma aletleri, insanlar arasındaki etkileşim ve iletişim ile farklı nitelikler kazanmıştır. Henüz mağarada yaşadığı zamanlarda bile sembolleri kullanarak iletişim kuran insan, zekasını keskin kılan şehir hayatında varlık savaşı verirken, sembollerle bezeli büyük barınaklarında yaşayan insanların varlıklarında kendi hayatta kalma mücadelesinin bulmakta olduğuna ikna edilmiştir. İlk zamanların hayatta kalma motivasyonuna ait figürlere sahip hikayeler, yeni kavramlarla ve aynı gayelerle yeniden kurulan

hikayelerde bu kez muktedir sembolleri artış göstererek, insana uhrevi bir kimlik yakıştırılmıştır.

Yapay mağara olarak hane sürekli evrim geçirerek, Asya'dan Ortadoğu'ya, antik Mısır'daki farklı hanedanlardan, Grek site devletlerindeki muhtelif politika pratiklerine ve nihayet hepsinin tek bünyede toplandığı, hybrid ve dünyevi-uhrevi cepheleri olan eklektik bir mekanizma formunda, Roma'da ideal şeklini bulmuştur.

Farklı Roma replikaları, insanın hayatta kalma motivasyonunun temsildir. Mukallit niteliğiyle insan, kendini gerçekleştirmek ve hayatta kalmak noktasında, başkalarına ait modelleri bünyesine dener. Romalıların köleleştirdikleri toplum ve toplulukların, zamanla alternatif Roma replikalarına evrilmesi ve farklı terimler kullanarak aynı lisanı konuşmaları, insanın primitif yanının evrim geçirmediğine delil teşkil etmektedir. Fertler gibi milletlerin ve hatta kültürlerin de karakterleri vardır. Farklı lisanlardaki hane pratiklerinin kavramsal fikir hareketleri malzemesi olarak kullanılışı, antikitede Grek kültüründen kaynak bulmaktadır. Roma tebası Frankların yahut karşılarındaki en sağlam mevzi Germen kabilelerinin genetik devamı oldukları kadar, sosyokültürel mirasçıları olmak hüviyetini de taşıyan şahısların, modernite Romalarının analizinde kendi zamanlarına ait gözlemlerini teoriye dönüştürmede benzer kavramların kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, insan ihtiyaçlarının temelde aynı kalması gibi, hane ihtiyaçlarının da asli özelliklerinin zamanla fazla değişmemesi ile alakalıdır.

Latin yahut Yunan dilinde, Fransızca, Almanca ya da İngilizce yorumlanan iktidar faaliyetleri, baba personasının, hane içinde barınmasına müsaade ettiği bölmelerde yaşayan ya da hayatta kalmaya çalışan evlatları ile arasındaki etkileşimler bütünü olarak, muktedir pratiklerini kapsamaktadır. Roma'daki güçlü baba figürü, iktidar mekanizmasını destekleyecek propaganda metodlarını mükemmelleştirme ve kavramsal akıl yürütme yerine geçen, estetik üretimi esas kabul etmiştir. Üretimin maddi ve manevi destekçisi müessese, Mesenlik, tabii olarak, politik bir müessesedir.

Germen kavminin devamı insanlar tarafından kurulan Roma versiyonlarında filozof sayısının da şair adedince fazla olması, Roma karşısında durabilen Germen kabilelerin tavırlarına dair fikir vermektedir. Buna rağmen, Anglosakson kültürün oluşmasında ve Rönesans ile Reform öncesi ve sonrasını kapsayan zaman zarfındaki iktidar pratiklerinde Roma kodlarına ait karakteristik emarelere rastlanmaktadır. Germen teba, evrim sürecinde ve sonrasında kendine, modernite felsefi üretimi ve sanatına dair, hem hane içinden haber taşımak ve hikaye anlatabilmek imkanı bulmuş ve hem de -hane dışındaki pozisyonu sayesinde- farklı gözlemlerin yapılabildiği hür bir faaliyet alanı açabilmiştir. Nitekim, modern zamanların medya gücünün evrimi ve sahiplik sisteminin karakteristik unsurları konulu tetkiklerin en başarılıları bu kültür dinamiklerine ait olanlardır.

Roma replikalarına farklı bir yorum da İslam motiflerinin baskın olduğu ve Türk örf, adet ve devlet geleneklerine göre şekillenen Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Hiyerarşik yapısı ve sosyal kodları, tıpkı Germenler gibi, Roma karşısında bulunan bir organizasyonun ve sosyal dokunun, universal imparatorluk idealleriyle bütünleşmesi, sembolik olarak Caesar Constantinus tarafından, yeni Roma iddiasıyla, kurulmuş Constantinopolis'in İstanbul'a evrilmesiyle olmuştur. Doğudaki Roma, batıda ve eskide kalan "birlikte hayatta kalma motivasyonu" ile değil, yalnızca hayatta kalma ihtiyacını karşılamak için ve o şekilde kurgulanarak, eski hanenin yeni bir merkez hüviyetini kazanmasıyla teşekkül etmiştir. İslam dekorunda kurulan yeni "yeni Roma" da, bu dokuya temasla aynı içgüdüsel refleksi koruma eğilimi göstermiştir. Bâb-ıâli, kadim bir kültür yapısına ait farklı bir aletin ismidir.

Divan şairlerinin iktidar paradigmasıyla geçirdikleri evrime dair yansımalar, evvela lisan kullanımında gözlemlenmektedir. Modern zamanlarda dahi, aynı mekanda hayatta kalma mücadelesi veren insanlardan oluşan bir kitle için, ne lisan ve ne de vizyon olarak herhangi bir ortak nokta bulunmaktadır. Halk ile ortak karakter taşıyan kültür üretimi aktörleri, evvela onlardan yana tavırla kadim iktidar merkezinin karşısına çıkmıştır, ki bu aşamada lisan kullanımında, terminolojik seçimlerde de belirgin farklılıklar vardır. Zamanla ve Cumhuriyet rejimi ile beliren yeni paradigmada, medya, görüntüde demokratik talepler kapsamında

kalan halk irade, arzu ve isteklerine göre şekillenmiştir. Bâb-îâli refikleri, basın mensuplarına ve nihayet medya işçilerine dönüşmelerine rağmen, zaman zaman, dengeyi koruyan bir güç olmaktan ziyade, siyasi alandaki boşluğu doldurmak tarzı reflekslerle, konjonktürde beliren iktidar merkezleri paralelinde ve patronlar güdümünde siyasi hamlelere alet olmuşlardır. Modern dönemde bu tavır, AKP iktidarına kadar, katlanarak artmış ve bu dönemde başka türlü bir metamorfoz geçirmiştir. Kitle de bu pratikten uzağa düşmeyerek, bazen muktedir yerine propaganda aleti basın işçilerini bizzat istihdam etmekte, zaman zaman da konformist bir tavırla, tepkisiz şekilde seyir haline geçmektedir.

Roma replikası olarak, Osmanlı hanesinin propaganda ihtiyaçları, Bâb-îâli modern medyaya dönüşürken, zihniyet olarak evrim geçirmemiş ve klasik dönem şairi Nef'î tarafından gözlemlenen sosyal dokuya dair kesitler ile ve Marxist ideoloji kavramları filtresinden sosyal dinamikleri analiz eden modern yazar Engin Ardıç'ın temas ettikleri, nitelik olarak benzerden öte, aynıdır. İsimler, alternatif Roma İstanbul'da teşekkül etmiş, nevezuhur iktidar merkezlerine, farklı hanelere aittir.

Engin Ardıç'ın, 15 Kasım 2004 ile 16 Şubat 2008 tarihleri arasındaki Akşam gazetesi yazıları, şahıs kesitleme için analiz edilen yüzlerce humedium sureti imkanı vermiştir. Mesenlik etkinliği dışındaki aktivite alanı olarak Sihâm-ı Kazâ ile benzerlik ve paralelik taşıyan işbu dönem yayınlarından yapılan kesitleme işlemi için, fikir verecek yoğunluk ve sadelikte olması hususuna uygun olarak, anketip unsurlar seçilmiştir: Şahısların ve bir hikaye etrafında toplanan müşahhas topluluk unsurları, modern Türk sosyokültürel dokusuna dair karakteristik öğeler barındırmaktadır. Humedium işlemi bu sebeple kısa tutulmuş ve yapıya dair çağrışımların beraberindeki isimlerin-şahısların kesitlenmesi metodu kullanılmıştır.

Türk medya sahipliği, iletişim aletlerinin ve tekniklerinin evrimine, hızına ve ilerlemesine rağmen, primitif niteliktedir. İnsanın, insanı aşan kavramlarla bir iktidar merkezi olması noktasında değişmemiş olan nüvesi, farklı zaman ve kültür dinamikleri ölçüsünde şekillenen sosyokültürel dokuyla birlikte, hayatta kalmak ve kendini gerçekleştirmek arasındaki insan ihtiyaçlarına uygun aletleri kullanmakta, sığınılan mağaraların hane halkından oldukları zannıyla yaşamaktadır.

KAYNAKÇA

- “A Slave’s Collar”, (Çevrimiçi), <https://g.co/arts/x1642jS91GHhoZcu8>, 01 Ağustos 2021.
- “Abidos Kral Listesi [Rölyef]”, (Çevrimiçi) https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA117, 01 Ağustos 2021.
- Adorno, Theodor W.: **Dialectic of Enlightenment- Philosophical Fragments**, Ed.: Gunzelin Schmid Noerr, Stanford, California, Stanford University Press, 2002.
- Adorno, Theodor W.: **Walter Benjamin Üzerine**, Çev.: Dilman Muradoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- “Akhenaten Sacrificing a Duck”, (Çevrimiçi), <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/544056>, 01 Ağustos 2021.
- “Akhenaton Büstü”, (Çevrimiçi), <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010003776>, 01 Ağustos 2021
- Akkuş, Metin: **Nef’î ve Sihâm-ı Kazâ**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1998.
- Akkuş, Metin: **Nef’î Dîvânı**, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2018.
- Akşit, Oktay: **Roma İmparatorluk Tarihi**, İstanbul, İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yay., 1985
- “Augustus from Prima Porta”, (Çevrimiçi), <http://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/braccio-nuovo/Augusto-di-Prima-Porta.html#&gid=1&pid=1>, 01 Şubat 2021.

- Ardıç, Engin: “Sonradan Boğaziçi Üniversitesi’ne dönüşecek olan Robert College Yüksek Okulu’nda”, Akşam, 17 Aralık 2005.
- Ardıç, Engin: “Ferhan, yapma... Hepimizi üzüyorsun....”, Akşam, 01 Şubat 2006.
- Ardıç, Engin: “Bülent Arınç kürsüye çocuk çıkarıyorum dümeniyle kazık kadar hafız çıkarmış”, Akşam, 26 Nisan 2006.
- Ardıç, Engin: “Can Dündar kardeşimiz çelişkili bir adam...”, Akşam, 07 Haziran 2006.
- Ardıç, Engin: “Küçük memuru az paraya razı etmenin yollarından biri”, Akşam, 30 Ağustos 2006.
- Ardıç, Engin: “Popo dedim de aklıma geldi, Haşmet tarzı bir yazı deneyelim bugün...”, Akşam, 21 Ocak 2007.
- Ardıç, Engin: “Güncel olmayan bir konuya değineceğim, okumazsanız okumayın...”, Akşam, 22 Şubat 2007.
- Ardıç, Engin: “Sevgili dostumuz Zülfü Livaneli genellikle çarçur yazılar yazar ve kendi reklamını yapar...”, Akşam, 12 Nisan 2007.
- Ardıç, Engin: “Dertleri zevk edinmek kavramı vardır ya, halkımızın ‘sado/mazo’ özelliğini yansıtır...”, Akşam, 25 Temmuz 2007.
- Ardıç, Engin: “Sevgili Oray... Belli ki Zülfü Livaneli durmuş durmuş...”, Akşam, 28 Temmuz 2007.
- Ardıç, Engin: “Onur Öymen var ya... Emekli memur...”, Akşam, 04 Ağustos 2007.
- Ardıç, Engin: ““Aaa, şu adam ses sanatçısı mı? Televizyondan tanıyorum...””, Akşam, 21 Ağustos 2007.
- Ardıç, Engin: “Hiç unutmam, Beyoğlu’nun göbeğinde şakır şakır seks filmi oynatılıyor...”, Akşam, 02 Ekim 2007.

- Ardıç, Engin: “Abdullah Gül cumhurbaşkanlığı köşkünde ‘tamirat ve tadilat’ yaptırıyormuş,” Akşam, 22 Ekim 2007.
- Ardıç, Engin: “Hasan Pulur bana ‘hayvan’ demiş...”, Akşam, 03 Kasım 2007.
- Aristoteles: **Nikomakhos’a Etik**, Çev.: Zeki Özcan, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2019.
- Aristoteles: **Politika**, Çev.: Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004.
- Augustus, Caesar: **Ankara Anıtı**, Çev.: Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2009.
- Barthes, Roland: **Göstergebilimsel Serüven**, Çev.: Mehmet Rifat, Sema Rifat, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Bartolini-Lucenti, Saverio **et al.**: “The early hunting dog from Dmanisi with comments on the social behaviour in Canidae and hominins”, **Scientific Reports** vol. 11: 13501, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41598-021-92818-4, 30 Temmuz 2021.
- Beaud, Michel: **Kapitalizmin Tarihi, 1500-2010**, Çev. Fikret Başkaya, İstanbul, Yordam Yayınları, 2015.
- Baumann, Chris **et al.**: “The role of foxes in the Palaeolithic economies of the Swabian Jura”, **Archaeol Anthropol Sci.**, 12-208, (Çevrimiçi), doi.org/10.1007/s12520-020-01173-4, 03 Şubat 2021.
- Benjamin, Walter: **Alman Romantizminde Sanat Eleştirisi Kavramı**, Çev.: Elçin Gen & Mustafa Tüzel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Benjamin, Walter: “The Storyteller: [...]”-18., Ed.: Dorothy J. Hale, **The Novel: An Anthology of Criticism and Theory 1900-2000**, Blackwell Publ., 2006.
- Benjamin, Walter: **Pasajlar**, Çev.: Ahmet Cemal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014.

- Bloom, Harold: **Batı Kanonu**, Çev.: Çiğdem Pala Mull, İstanbul, İthakiYayınları, 2018.
- Bloom, Harold: **Etkilenme Endişesi: Bir Şiir Teorisi**, Çev.: Ferit Burak Aydar, İstanbul, Metis Yayınları, 2016.
- Bottomore, Tom: **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Çev.: Mete Tunçay, Aydın Uğur, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2014.
- Bouchard, P. François-Xavier: “Rosetta Taşı [Stel]”, (Çevrimiçi), https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA24, 01 Şubat 2021.
- Bourdieu, Pierre: **Ayırım**, Çev.: Derya Fırat & Günce Berkkut, Ankara, Heretik Yayınları, 2015.
- Bourdieu, Pierre: **Sanatın Kuralları**, Çev.: N. Kâmil Sevil, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Braudel, Fernand: **Uygarlıkların Grameri**, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Yayınları, 2014.
- Brewer, Douglas J.: **Mısır ve Mısırlılar**, Çev.: Nihal Uzan, Ankara, Arkadaş Yayınları, 2011.
- Brumm, Adam **et al.**: “Oldest cave art found in Sulawesi”, **Science Advances**, Vol. 7, no. 3, eabd4648, (Çevrimiçi), 10.1126/sciadv.abd4648, 14 Ocak 2021.
- Bubola, Emma: ““We Don’t Need Another Michelangelo’: In Italy, It’s Robots’ Turn to Sculpt”, **The New York Times**, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/2021/07/11/world/europe/carrara-italy-robot-sculptures.html>, 14 Temmuz 2021.
- Burgess, Kaya: “Apes show that good manners are law of the jungle”, **The Times**, (Çevrimiçi), <https://www.thetimes.co.uk/article/apes-show-that-good-manners-are-law-of-the-jungle-nzms7m7xs>, 12 Ağustos 2021.

- “Cameo: Constantine the Great and the Tyche of Constantinople”, (Çevrimiçi), <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/18.+carved+stones/1002385>, 31 Aralık 2020.
- Carbonell, Eudald **et al.:** “The emergence of a symbolic behaviour: the sepulchral pit of Sima de los Huesos, Sierra de Atapuerca, Burgos, Spain”, **Comptes Rendus Palevol**, (Çevrimiçi), <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1631068305001697>, 31 Aralık 2020.
- Carlhoff, Selina **et al.:** “Genome of a middle Holocene hunter-gatherer from Wallacea”, **Nature** 596, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41586-021-03823-6, 28 Ağustos 2021.
- “Cast copper alloy currency bar [aes signatum]”, (Çevrimiçi), https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1867-0212-2, 14 Eylül 2021.
- Chomsky, Noam: **Language and Mind**, New York, Cambridge University Press, 2006.
- Chomsky, Noam: **Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media**, New York, Pantheon Books, 1988.
- “Copper alloy figure of Mars, OA.248”, (Çevrimiçi), https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_OA-248, 01 Şubat 2021.

- Condemi, Silvana **et al.**: “Blood groups of Neandertals and Denisova decrypted”, **PLoS ONE** 16(7): e0254175, (Çevrimiçi), doi.org/10.1371/journal.pone.0254175.
- “Cruce dignus | The grand menagerie, | With an exact representation of Napoleon Buonaparte*, | The little Corsican monkey, | As he may probably appear at the island of Elba.” (Çevrimiçi), https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-8138, 01 Ağustos 2021.
- D’Anastasio, R. **et. al.**: “Micro-Biomechanics of the Kebara 2 Hyoid and Its Implications for Speech in Neanderthals.”, **PLoS ONE** 8(12): e82261. (Çevrimiçi), doi.org/10.1371/journal.pone.0082261, 31 Ocak 2021
- da Vinci, Leonardo: **Paragone | Sanatların Karşılaştırılması**, Çev.: Kemal Atakay, İstanbul, Notos Kitap Yayınevi, 2007.
- Darwin, Charles: **On the Origin of Species**, New York, Oxford University Press, 2008.
- Dayal, Geeta: “The Michael Jackson Hologram Proved That the MJ Industry Doesn’t Actually Need Jackson to Survive”, **Vulture**, (Çevrimiçi), <https://www.vulture.com/2014/05/michael-jacksons-hologram-the-phantom-menace.html>, 14 Temmuz 2021.
- Delacroix, Eugène: “Halka Yol Gösteren Hürriyet”, (Çevrimiçi), <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010065872>, 22 Ocak 2021.
- Dellaloğlu, Besim F. : “Bir Giriş: Adorno Yüz Yaşında”, **Cogito**, Sayı 36, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Demircioğlu, Halil: **Roma Tarihi**, Ankara, TTK Yay., 2015.

- Durmuş, İlhami: “Eski Türklerde Yazı”, **Milli Folklor**, Ankara, 1994.
- “En Allemagne, découverte de l'armure romaine la plus ancienne de l'histoire”, **Le Figaro**, (Çevrimiçi), <https://www.lefigaro.fr/culture/en-allemande-decouverte-de-l-armure-romaine-la-plus-ancienne-de-l-histoire-20210118>, 19 Ocak 2021.
- “Equestrian statue of Marcus Aurelius” (Çevrimiçi), http://www.museicapitolini.org/en/percorsi/percorsi_per_sale/museo_del_palazzo_dei_conservatori/edra_di_marco_aurelio/statua_equestre_di_marco_aurelio, 01 Ağustos 2021.
- Ergin, Muharrem: **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, 32. bs., İstanbul, 2004
- Etil, Hüseyin: “Pierre Bourdieu’nün Bilim Sosyolojisine Katkısı”, **Cogito**, Sayı 76, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Fairclough, Norman: **Analysing Discourse**, New York, Routledge, 2003.
- “Figure | Limestone seated figure of Horus wearing Roman military costume ”, (Çevrimiçi), https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA51100, 01 Temmuz 2021.
- Frye, Richard N.: “Pre-Islamic and early Islamic cultures in Central Asia”, **Turko-Persia in Historical Perspective**, Ed.: Robert L. Canfield, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

- “Gaius Maecenas”, **Encyclopaedia Britannica**, (Çevrimiçi), <https://www.britannica.com/biography/Gaius-Maecenas>, 02 Şubat 2021.
- Gardner, Howard: **Zihin Çerçevesi**, Çev.:Ebru Kılıç , İstanbul, Alfa Yayınları, 2010.
- Gibson, William T. **et al.**: “Behavioral Responses to a Repetitive Visual Threat Stimulus Express a Persistent State of Defensive Arousal in Drosophila”, **Current Biology**, Vol. 25, Iss. 11, (Çevrimiçi), doi.org/10.1016/j.cub.2015.03.058, 14 Mayıs 2021.
- “Gold coin | Head of Augustus & Crocodile standing”, (Çevrimiçi), https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1897-0604-4, 14 Eylül 2021.
- Graham, Kirsty E. **et al.**: “Bonobo and chimpanzee gestures overlap extensively in meaning”, **PLoS Biol** 16(2): e2004825. (Çevrimiçi), doi.org/10.1371/journal.pbio.2004825, 03 Ocak 2021.
- Greenwood, Veronique: “These Ants Explode, but Their Nests Live to See Another Day”, **The New York Times**, <https://nyti.ms/2K93PPN>, (Çevrimiçi), 30 Aralık 2020.
- Habermas, Jürgen: **Kamusalın Yapısal Dönüşümü**, Çev.: Tanıl Bora-Mithat Sancar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Harding, Sylvester: “John Wilmot, Earl of Rochester, Crowning his Monkey”, (Çevrimiçi), https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1852-0612-256, 31 Aralık 2020.

- Hegel, G. W. F.: **Phenomenology of Mind**, Çev.: J. B. Baillie, New York, The Macmillan Company, 1910.
- Heine, Heinrich: **Der Salon**, Hamburg, Hoffmann und Campe, 1834.
- Henshilwood, C.S. **et al.**: “An abstract drawing from the 73,000-year-old levels at Blombos Cave, South Africa”, **Nature** **562**, 115–118, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41586-018-0514-3, 31 Aralık 2020.
- Herakleitos: **Fragmanlar**, Çev.: Güvenç Şar, Erdal Yıldız, İstanbul, Dergah Yayınları, 2016.
- Hoppal, Mihaly: **Şamanlar ve Semboller Kaya Resmi ve Göstergebilim**, Çev.: Fatih Sel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Horatius, Quintus Flaccus: **Ars Poetica – Şiir Sanatı**, Çev.: C. Cengiz Çevik, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2016.
- “Horus’u emziren İsis” (Çevrimiçi), <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010010501>, 22 Ocak 2021.
- “House altar: Akhenaten, Nefertiti and their three daughters under the Strahlenaton” (Çevrimiçi), <https://g.co/arts/tj636PPVTkL6oF68A>, 01 Ağustos 2021.
- Iuvenalis: **Yergiler – Saturae**, Çev.: Çiğdem Dürüşken - Alovera, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay., 2006.
- İnceoğlu, Yasemin G.: **Metin Çözümlemeleri**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2009.
- Jacobs, Guy S. **et al.**: “Multiple Deeply Divergent Denisovan Ancestries in Papuans”, **Cell** Vol. 177-44, P1010-1021.e32, (Çevrimiçi), doi.org/10.1016/j.cell.2019.02.035, 02 Ocak 2021.

- Jeanneney, Jean-Noël: **Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi**, Çev.: Esra Atuk, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2006.
- Jaubert, J. **et al.**: “Early Neanderthal constructions deep in Bruniquel Cave in southwestern France”, **Nature** 534, 111–114, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/nature18291, 31 Aralık 2020.
- Joseph T. Feldblum, **et al.**: “Social bonds provide multiple pathways to reproductive success in wild male chimpanzees”, **iScience**, Vol. 25, Iss. 11, (Çevrimiçi), doi.org/10.1016/j.isci.2021.102864, 19 Ağustos 2021.
- Jung, Carl Gustav: **Analitik Psikoloji Sözlüğü**, Çev.: Nur Nirven, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2016.
- Jung, Carl Gustav: **Dört Arketip**, Çev.: Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul, Metis Yayınları, 2015.
- Jung, Carl Gustav: **Ruh: İnsan, Sanat, Edebiyat**, Çev.: İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2017.
- “Know yourself”, Baths of Diocletian, (Çevrimiçi), https://g.co/arts/xSfhNxVuf751eqtP6, 03 Şubat 2021.
- “Kollektion der 3D-Modelle von Höhlen und Figuren auf Sketchfab”, (Çevrimiçi), https://www.iceageart.de/3d, 14 Temmuz 2021
- Kafesoğlu, İbrahim: **Türk Millî Kültürü**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003.
- Kanno, M. **et al.**: “Voluntary intake of psychoactive substances is regulated by the dopamine receptor Dop1R1 in Drosophila”, **Scientific Reports**, Vol. 11, 3432 (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41598-021-82813-0, 14 Mayıs 2021.

- Kelly, Christopher: **Attila**, Çev.: Turhan Kaçar, İstanbul, Alfa Yayınları, 2016.
- Kemeny, Richard: “Orangutans create new ways to communicate with each other in captivity”, **New Scientist**, (Çevrimiçi), <https://www.newscientist.com/article/2266828-orangutans-create-new-ways-to-communicate-with-each-other-in-captivity>, 11 Şubat 2021.
- Knight, Frida: **Beethoven ve Devrim Çağı**, Çev.: Halim Spatar, İstanbul, Literatür Yay., 2005.
- Koder, Johannes: “Romaioi and Teukroi, Hellenes and Barbaroi, Europe and Asia: Mehmed the Conqueror Kayser-i Rum and Sultan al-barrayn wa-l-bahrayn”, **Athens Dialogues**, (Çevrimiçi), <http://athensdialogues.chs.harvard.edu/cgi-bin/WebObjects/athensdialogues.woa/wa/dist?dis=21>, 01 Şubat 2021.
- Koçu, Reşad Ekrem: **Tarihimizde Garip Vakalar**, İstanbul, Doğan Kitap, 2016.
- Kolomb, Kristof: **Seyir Defterleri**, Çev. Sait Maden, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2018
- Lafargue, Paul: “Reminiscences of Marx”, **Marx & Engels Through the Eyes of Their Contemporaries** (Çevrimiçi), <https://www.marxists.org/archive/lafargue/1890/x/x/marx.htm>, 30 Aralık 2020.
- Leder, Dirk et al.: “A 51,000-year-old engraved bone reveals Neanderthals’ capacity for symbolic behaviour”, **Nature Ecology & Evolution** vol. 5, s. 1273–1282, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41559-021-01487-z, 22 Temmuz 2021.

- Lee, Stephen J.: **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, Çev.: Savaş Aktur, İstanbul, Dost Kitabevi Yay., 2004.
- “Louis-Antoine de Gontaut, duc de Biron, en paon” (Çevrimiçi), http://collections.chateauversailles.fr/?permid=permobj_c1fb38fd-14a8-4374-9b85-f01bf716dac3#2c2b7c1b-6960-4be8-aab3-f3c638e1b21d, 01 Ağustos 2021.
- “Maecenas”, **Merriam-Webster.com Dictionary**, (Çevrimiçi), <https://www.merriam-webster.com/dictionary/Maecenas>, 02 Şubat 2021.
- Marcus, Gary F. **et al.**: “FOXP2 in focus: what can genes tell us about speech and language?”, (Çevrimiçi), <http://www.ai.mit.edu/projects/dm/foxp2.pdf>, 14 Aralık 2020.
- Martí, Africa Pitarch **et al.**: “The symbolic role of the underground world among Middle Paleolithic Neanderthals”, **PNAS** 118 (33) e2021495118, (Çevrimiçi), doi.org/10.1073/pnas.2021495118, 10 Ağustos 2021.
- Marx, Karl: **Collected Works of Karl Marx and Friedrich Engels, 1845-47, Vol. 5: Theses on Feuerbach, The German Ideology and Related Manuscripts**, Intl. Pub, 1976.
- Marx, Karl: **Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri**, Çev.: Muzaffer Erdost, Ankara, Sol Yayınları, 2005.
- Marx, Karl: “Capital Vol. I | 1873 Afterword to the Second German Edition”, (Çevrimiçi), <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1867-c1/p3.htm>, 01 Mayıs 2021.

- Marx, Karl: **Sanat ve Edebiyat Üzerine**, Çev.: Murat Belge, İstanbul, De Yayınevi, 1971.
- Maslow, Abraham H.: **Motivation and Personality**, New York, Harper & Row Publ. Inc., 1970.
- McGinn, Thomas A. J.: **The Economy of Prostitution in the Roman World**, Michigan, The University of Michigan Press, 2004.
- "Medal: Sultan Mehmed II" (Çevrimiçi), <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/461520>, 01 Ağustos 2021.
- Mellor, Emma L. **et al.**: "Nature calls: intelligence and natural foraging style predict poor welfare in captive parrots", **Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences**, 288 (1960) (Çevrimiçi), doi.org/10.1098/rspb.2021.1952, 07 Ekim 2021.
- Ovidius Naso, Publius: **Fasti (I-VI) | Roma Takvimi ve Festivaller**, Çev.: Asuman Coşkun Abuagla, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Orwell, George: **Shooting an Elephant**, New York, Penguin Classics, 2009.
- Penick, Clint A. **et al.**: "Reversible plasticity in brain size, behaviour and physiology characterizes caste transitions in a socially flexible ant [Harpegnathos saltator]", **Proc. R. Soc. B**, 288, (Çevrimiçi), doi.org/10.1098/rspb.2021.0141, 30 Nisan 2021.
- Pérez, Pauline **et al.**, "Conscious processing of narrative stimuli synchronizes heart rate between individuals", **Cell Reports** Vol. 36, Iss. 11, 109692, (Çevrimiçi), doi.org/10.1016/j.celrep.2021.109692, 22 Eylül 2021.

- Platon: **Devlet**, Çev.: Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Platon: **Sokrates'in Savunması**, Çev.: Ari Çokona, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Plutarch: **The Lives of the Noble Grecians and Romans**, Çev.: Thomas North, Kent, Wordsworth Ed. Lim., 1998.
- "primus inter pares", **Merriam-Webster.com Dictionary**, (Çevrimiçi) <https://www.merriam-webster.com/dictionary/primus%20inter%20pares> 2 Şubat 2021.
- Reagan, A.J. et al.: "The emotional arcs of stories are dominated by six basic shapes", **EPJ Data Sci.** 5, 31, (Çevrimiçi), doi.org/10.1140/epjds/s13688-016-0093-1, 15 Temmuz 2021.
- "Relief panel" (Çevrimiçi), <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/322610>, 01 Ağustos 2021.
- Rifat, Oktay: **Latin Ozanlarından Çeviriler**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Romandini, M. et al.: "Convergent Evidence of Eagle Talons Used by Late Neanderthals in Europe: A Further Assessment on Symbolism", **PLoS ONE** 9(7): e101278, (Çevrimiçi), doi.org/10.1371/journal.pone.0101278, 03 Ocak 2021.
- Sachs, Matthew E. et al.: "Brain connectivity reflects human aesthetic responses to music ", **Social Cognitive and Affective Neuroscience**, 884–891, (Çevrimiçi), [doi: 10.1093/scan/nsw009](https://doi.org/10.1093/scan/nsw009), 14 Mayıs 2021.

- Sawyer, Susanna **et. al.**: “Nuclear and mitochondrial DNA sequences from two Denisovan individuals”, **PNAS** 112, (Çevrimiçi), doi.org/10.1073/pnas.1519905112, 31 Aralık 2020.
- “Sceau cylindre”: CCO A. 41, (Çevrimiçi), https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010171374, 10 Şubat 2021.
- Schlegel, Friedrich: **Eleştirel Fragmanlar | Felsefi Aforizmalar**, Çev.: Kerem Duymuş, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2018.
- Schreiweis, Christiane **et. al.**: “Humanized FOXP2 accelerates learning by enhancing transitions from declarative to procedural performance”, **PNAS** vol. 111 no. 39 14253-14258, (Çevrimiçi), http://www.pnas.org/content/111/39/14253.full, 31 Ocak 2021.
- Schroeder, Ralph: **Max Weber ve Kültür Sosyolojisi**, Çev.: Mehmet Küçük, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 1996.
- Smith, Adam: “An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”, Edwin Cannan, ed. London: Methuen & Co. Ltd. 1904, Library of Economics & Liberty, B I. Ch. I. Note 16., (Çevrimiçi) http://www.econlib.org/library/Smith/smMS1.html, 2 Ocak 2021.
- Smith, Adam: “The Theory of Moral Sentiments”, London: A. Millar, 1790, Library of Economics & Liberty, Ch. I. 1-14., (Çevrimiçi) http://www.econlib.org/library/Smith/smMS1.html, 2 Ocak 2021.

- Slon, V. **et al.**,
“The genome of the offspring of a Neanderthal mother and a Denisovan father”, **Nature** 561, 113–116, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41586-018-0455-x; 31 Aralık 2020.
- Southern, Lara M. **et al.** :
“Lethal coalitionary attacks of chimpanzees [Pan troglodytes troglodytes] on gorillas [Gorilla gorilla gorilla] in the wild”. **Scientific Reports** 11 | 14673, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41598-021-93829-x, 19 Temmuz 2021.
- Squires, Nick:
“Better late than never: Rome revokes the exile of the poet Ovid, 2,000 years after his death”, **The Telegraph**, (Çevrimiçi),
<https://www.telegraph.co.uk/news/2017/12/15/better-late-never-rome-revokes-exile-poet-ovid-2000-years-death>, 01 Şubat 2021.
- “Stanley Kubrick A Life in Pictures | Filmmakers Behind the Scenes | Warner Bros. Entertainment”,
<https://youtu.be/ApEh9Sm4BR0>, 01 Temmuz 2021.
- “Statuette équestre de Charlemagne ou de Charles le Chauve” (Çevrimiçi),
<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010099888>, 01 Ağustos 2021.
- Sterling, Toby:
“Rembrandt's 'Night Watch' on display with missing figures restored by AI”, **Reuters**, (Çevrimiçi),
<https://www.reuters.com/lifestyle/rembrandts-night-watch-display-with-missing-figures-restored-by-ai-2021-06-23>, 14 Temmuz 2021.

- Stotra Chakrabarti, **et al.**: “The role of kinship and demography in shaping cooperation amongst male lions”, **Scientific Reports** 10, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41598-020-74247-x, 28 Ağustos 2021.
- Suetonius, Gaius Tranquillus: **On İki Caesar’ın Yaşamı**, Çev.: F. Gül Özaktürk & Fafo Telatar, İstanbul, Doğu Batı Yay., 2019.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi: **Yahya Kemal**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2017.
- Tevfik, Ebüzziya: **Nef’î**, Ed.: Furkan Öztürk, İstanbul, DBY Yayınları, 2016
- “The Programme of the Parti Ouvrier”, (Çevrimiçi), <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1880/05/parti-ouvrier.htm#n5>, 01 Ocak 2021.
- Thukydides: **Peloponnesos Savaşı**, Çev.: Tanju Gökçöl, İstanbul, Hür Yayın ve Tic., 1976.
- “Translation of Letter from Lenin to Gorky”, (Çevrimiçi), <http://www.loc.gov/exhibits/archives/trans-g2aleks.html>, 30 Kasım 2020.
- Tuna, Osman Nedim: **Sümer-Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi**, Ankara, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1989.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: “Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı”, **TTK Belleten**, XLI/161, 1977, <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1443/tur>, (Çevrimiçi), 01 Eylül 2021.
- van Dijk, Teun: “Söylem ve İdeoloji”, **Söylem ve İdeoloji**, Ed.: Barış Çoban, İstanbul, Su Yayınevi, 2015.

- van Dijk, A. Teun: “Principles of Critical Discourse Analysis”, **Discourse & Society**, vol. 4, no. 2, 1993, s. 249–283. JSTOR, www.jstor.org/stable/42888777, (Çevrimiçi), 01 Şubat 2021.
- van Gogh, Vincent: “*Pietà*”, (Çevrimiçi), https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/collezione-d_arte-contemporanea/sala-2--van-gogh--gauguin--medardo-rosso/vincent-van-gogh--pieta.html, 01 Ağustos 2021.
- Villa, P. et. al.: “Neandertal Demise: An Archaeological Analysis of the Modern Human Superiority Complex”, **PLoS ONE** 9(4): e96424. (Çevrimiçi), doi.org/10.1371/journal.pone.0096424, 31 Aralık 2020.
- Weber, Max: **Economy and Society**, Ed.: Guenther Roth & Claus Wittich, Los Angeles, California, University of California Press Ltd., 1978.
- Wodak, Ruth: **Methods of Critical Discourse Analysis**, London, Sage Publications, 2001.
- Wong, Kate: “Tiny Genetic Differences between Humans and Other Primates Pervade the Genome” **Scientific American**, (Çevrimiçi) <https://www.scientificamerican.com/article/tiny-genetic-differences-between-humans-and-other-primates-pervade-the-genome>, 31 Aralık 2020.
- Wrangham, Richard W.: “Hypotheses for the Evolution of Reduced Reactive Aggression in the Context of Human Self-Domestication”, **Front. Psychol.**, (Çevrimiçi), doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01914, 28 Ağustos 2021.

- Zanatta, A. **et al.**: “Occupational markers and pathology of the castrato singer Gaspare Pacchierotti [1740–1821]”, **Scientific Reports** 6 | 28463, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/srep28463, 19 Ağustos 2021.
- Zavala, Elena I. **et al.**: “Pleistocene sediment DNA reveals hominin and faunal turnovers at Denisova Cave”, **Nature** 595, (Çevrimiçi), doi.org/10.1038/s41586-021-03675-0, 30 Temmuz 2021.
- Zer-Krispil, Shir **et al.**: “Ejaculation Induced by the Activation of Crz Neurons is Rewarding to Drosophila Males”, **Current Biology**, Vol. 28, Iss. 9, (Çevrimiçi), doi.org/10.1016/j.cub.2018.03.039, 14 Mayıs 2021.
- “Zodiaque de Dendérah”, (Çevrimiçi), <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010028871>, 03 Şubat 2021.